

2016'DA

SİYASET

NEBİ MİŞ • SERDAR GÜLENER • HAZAL DURAN • M. ERKUT AYVAZ
SEREN ERCİYAS • S. HÜSEYİN ÖZTÜRK • BAKİ LALEOĞLU

GİRİŞ

Bu bölümde TBMM’de temsil edilen dört siyasi partinin siyaset gündemleri, parti içinde yaşanan gelişmeler ve parti içi yükselen muhalif seslerin etkisi, yeni anayasa ve hükümet sistemi tartışmalarındaki pozisyonları, dokunulmazlıkların kaldırılması ve terörle mücadele bağlamındaki tutumları, 15 Temmuz FETÖ darbe girişimi ve sonrasındaki mücadele sürecine yaklaşımları ve son olarak yeni dönemdeki olası siyasi projeksiyonları değerlendirildi. Siyasi partilerin 2016’daki genel Türkiye siyasetine yönelik tutumlarının yanı sıra bazı özel gelişmeler de ilgili siyasi partiler özelinde ele alındı. Partiler dışında bu bölümde ayrıca 2016’da Cumhurbaşkanlığı’nın gündemi, 15 Temmuz darbe girişimi ve FETÖ ile mücadele süreci detaylı olarak incelendi. Son olarak 2016 yılı içerisinde sıkça tartışılan başkanlık sistemi ve yeni anayasa tartışmalarına ayrı bir başlıkta yer verildi.

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), 1 Kasım 2015 genel seçimleriyle birlikte yeniden tek başına iktidar olmasına rağmen, bu görece istikrarlı dönemde çeşitli iç ve dış sebepli meydan okumalarla karşılaştı. 2016 yılının 2002’den bu yana AK Parti’nin geride bıraktığı en zorlu dönem olmasının bazı sebepleri bulunmaktaydı. Bunların başında özellikle 15 Temmuz darbe girişimi geldi. Diğer yandan hükümet sistemi ve yeni anayasa tartışmaları gölgesinde AK Parti’nin kurumsallaşma ve devamlılık tecrübesine ilişkin önemli kırılmalar da yaşandı. Türkiye’deki çift başlılık sorunu da 2016 yılının ilk aylarında bir kez daha siyasetin en tartışmalı konusu oldu. Mayıs ayında AK Parti’de gerçekleşen genel başkanlık değişimi, bu değişime gidilen süreç ve bunu gerekli kılan etkenler de 2016’da öne çıkan gelişmelerden biri oldu. Davutoğlu başbakanlığındaki 64. Hükümet’ten görevi devralan 65. Hükümet’in bazı politika alanlarında belirginleşen farklı tercihleri bu süreçte öne çıkarken, sonuç itibarıyla yeni Başbakan Binali Yıldırım ve hükümeti Cumhurbaşkanı Erdoğan ile daha uyumlu bir performans sergiledi.

Ana muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ise 2016 yılına kurultay gündemi ile başlarken, yıl içerisinde de belirginleşen parti içi muhalefetin değişim isteği devam etti. Gerçekleşen 35. Olağan Kurultay öncesinde CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nun genel başkanlığına yönelik parti içerisinde ciddi

eleştiriler yapıldı. Partinin sosyalist sola yakın kanadı ile birlikte hareket etme eğiliminde olan CHP lideri sonuç itibarıyla genel başkanlığını koruyabildi. Dokunulmazlık tartışmaları süresince parti içinde farklı eğilimler ortaya çıksa da dokunulmazlıkların kaldırılmasına yönelik Kemalist duruşa yakın bir siyaset izlendi. Böylelikle yeni bir manevra alanı açmak isteyen CHP lideri, 15 Temmuz darbe girişimi sonrası yaptığı açıklamalarda FETÖ'ye karşı laikliğin önemine işaret ederek, yeni anayasa ve başkanlık sistemi tartışmalarında da benzer bir bakış açısını sürdürdü ve rejimin bekası söyleminde ısrarcı oldu. CHP'nin 2016'da genel olarak çeşitli boyutlardaki parti içi tartışmalara sahne olmasında öne çıkan diğer hususların başında, Atatürk posterinin indirilmesi olayı ile birlikte Kemalist kesimin partinin politikalarına yönelik eleştirilerini artırması gelmektedir. Benzer bir parti içi ayrışma dokunulmazlık tartışmalarında sol kesimin, CHP'nin tartışmalı Cizre Raporu'nda ise daha farklı kesimlerin eleştirilerinin dozunu artırmasıyla yaşandı. En son Kılıçdaroğlu'nun Adana mitinginde Nazlı Ilıcak ve Ahmet Altan gibi FETÖ tutuklularına sahip çıkan tavır parti içerisinde rahatsızlığa sebep oldu. Böylelikle 2016'da CHP söylem birliği içerisinde hareket eden bir ana muhalefet partisinden ziyade parçalı bir parti görünümü izlenimini uyandırdı.

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), 2016 yılının ilk yarısında parti içerisindeki muhaliflerin genel başkan değişimi için olağanüstü kurultay gerçekleştirme mücadelesine tanık oldu. Parti yönetiminden duydukları rahatsızlığı 2016'da daha yüksek bir sesle dillendiren muhalifler ile parti yönetimi arasında başlayan süreç bir kriz haline gelerek yargıya intikal etti. Temmuz 2016'ya kadar süregelen dönemde muhalifler Yargıtay kararı ile bir tüzük kurultayı gerçekleştirse de mahkeme tarafından kurultay hakkında yürütmeyi durdurma kararı alındı. Bu aşamadan sonra bir çıkmaza giren süreç 15 Temmuz FETÖ darbe girişimi ile beraber rafa kalktı. MHP lideri Devlet Bahçeli 15 Temmuz darbe girişiminin ardından darbe karşıtı tutumunu sürdürdü. FETÖ'nün devlet kurumlarından tasfiyesi sürecini destekleyen Bahçeli, OHAL kararının uzatılmasına olumlu yaklaştı. Son olarak MHP lideri Ekim ayında mevcut siyasal sistem sorununun aşılmasına yönelik AK Parti'yle bir araya gelinebileceğine işaret ederek, yeni anayasa ve sistem tartışmaları çerçevesinde yeni bir sürecin başlamasına katkı sağladı.

Diğer taraftan Halkların Demokratik Partisi (HDP), 2016'ya özerklik ve özyönetim tartışmaları ile başladı. Demokratik Toplum Kongresi'nde alınan "Özerk bölgeler ve öz yönetim oluşturulması" kararının HDP tarafından desteklenmesi, partiye yönelik meşruiyet tartışmalarını gündeme getirdi. Partinin aynı zamanda PKK'ya verdiği desteği açıkça sürdürmesi meşruiyet tartışmalarının daha geniş çaplı ele alınmasını zorunlu kıldı. HDP'li siyasetçilerin teröre açıkça verdikleri maddi ve manevi destek sebebiyle TBMM'deki tüm partilerin mutabakatıyla dokunulmazlıkların kaldırılması neticesinde partinin eş başkanları da dahil olmak üzere HDP'li siyasetçilere yönelik yurt çapında tutuklamalar ger-

çekleştirildi. Bunun yanı sıra PKK'lılara açıkça destek veren ve örgütün özerklik ilan edilmesi çağrısına uyan belediyelere yönelik soruşturmaların derinleştirilmesi neticesinde söz konusu belediyelere kayyum atandı. Tüm bu gelişmeler partinin ciddi bir meşruiyet krizi yaşamasına ve 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında "Yenikapı Ruhu" üzerinden oluşan toplumsal mutabakat resminin dışında kalmasına neden oldu.

Kuşkusuz 2016 yılı içerisinde gerçekleşmiş en önemli olay 15 Temmuz darbe girişimi oldu. 15 Temmuz gecesi Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) içinde uzun süre boyunca kadrolaşmış FETÖ kanlı bir darbe girişiminde bulundu. Ordunun yanı sıra pek çok kurumun içerisinde de gizlice örgütlenmiş olan örgüt mensupları devletin kritik kurumlarını doğrudan hedef alırken, kendilerine direnen insanları öldürmekten çekinmedi. Toplam 248 kişi şehit olurken, 2 bin 195 kişi ise yaralandı. Darbe girişimi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın halkı direnmeye çağırması, Türk halkının bu çağrıya olumlu yanıt vermesi ve emniyet güçlerinin özverili tutumu sonucu başarısız oldu. Başarısız darbe girişimi sonrası FETÖ'ye karşı yasal düzlemde çok ciddi önlemler alınması ihtiyacı sebebiyle birçok hukuki düzenleme yapıldı. Bakanlar Kurulu kararıyla ilan edilen olağanüstü hal (OHAL) neticesinde FETÖ'ye yönelik alınan tedbirler artırılarak devlet kurumlarının örgüt mensuplarından arındırılması süreci hızlandırıldı.

2016 hükümet sistemi tartışmalarının da önceki yıllarda olmadığı kadar yoğun ve somut sonuçları olan bir bağlamda gerçekleştiğini gözler önüne serdi. Başkanlık sistemi arayışları çerçevesinde gerçekleşen bu tartışmaların somut sonuçlar vermesinde 15 Temmuz'da FETÖ tarafından girilen askeri darbe girişiminin etkisi yadsınamaz. Özellikle MHP'nin 15 Temmuz sonrasındaki yapıcı yaklaşımı sonucu hükümet sisteminin yeni bir anayasal çerçeveye kavuşmasına hiç olmadığı kadar yaklaşıldı. Anlaşılan o ki AK Parti ve MHP arasında sürdürülen yeni anayasaya ilişkin müzakereler olumlu sonuçlanırsa 2017 yılının ilk aylarında TBMM gündemine gelecek anayasa değişikliğinin yeni yılın ilkbaharında halkoyuna sunulması beklenmektedir.

2016 Türkiye gündemiyle paralel olarak Cumhurbaşkanlığı gündemi açısından da yoğun ve kritik gelişmelerin yaşandığı bir yıldır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın genel olarak iç siyaset konularında yaptığı konuşmaları ve hükümet sistemi tartışmalarına ilişkin açıklamaları güncel siyasete yön verirken, dış siyasete yönelik karar ve söylemleri, katıldığı zirveler ve özellikle Rusya'yla ilişkilerin düzeltilmesindeki yaklaşımı en fazla dikkat çeken hususlardı. Bunların yanı sıra terörle mücadelede gösterdiği kararlı tutum, Fırat Kalkanı Harekatı'na verdiği özel önem ve tüm bunların ötesinde 15 Temmuz darbe girişimi sonrası ve sonrasındaki tutumu kendisinin Türkiye siyasetinin en önemli aktörü olduğunu ortaya koydu.

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ (AK PARTİ)

2016 yılı Türk demokrasi tarihi için dönüm noktası sayılabilecek gelişmelere sahne oldu. Her ne kadar AK Parti 1 Kasım 2015 genel seçimleriyle birlikte yeniden tek başına iktidar olsa da 2016 partinin kuruluşundan bu yana geride bıraktığı en zorlu dönemlerden biriydi. Buna neden olan etkenlerin başında kuşkusuz 15 Temmuz FETÖ darbe girişimi gelmektedir. Bunun yanı sıra hükümet sistemi ve yeni anayasa tartışmaları gölgesinde partinin kurumsallaşma ve devamlılık tecrübesine ilişkin önemli gelişmeler de yaşandı.

AK Parti'de öne çıkan husus genel başkan değişimi ve bu süreçteki kurumsal dönüşümdü. 1 Kasım 2015 sonrası Davutoğlu başbakanlığındaki 64. Hükümet'in yerine 22 Mayıs 2016'da yapılan olağanüstü kongrede Binali Yıldırım yeni genel başkan seçildi ve sonrasında 65. Hükümet kuruldu. Yıldırım döneminde iç ve dış siyasette süregelen uygulamaların yanı sıra önceki dönemden ayrılan bir dizi yeni uygulamalar hayata geçirildi.

1 Kasım 2015 seçimleri sonrası oluşan görece siyasi istikrara rağmen, siyasetin en önemli gündem maddelerinden biri hükümet sistemi ve yeni anayasa tartışmaları etrafında şekillendi. Ancak AK Parti'nin başkanlık sistemi tasavvuru muhalefet partilerinde karşılık bulmadı. Recep Tayyip Erdoğan'ın doğrudan halkoyu ile cumhurbaşkanı seçildiği Ağustos 2014'ten itibaren belirginleşen Türkiye'nin çift başlılık sorunu 2016 yılında AK Parti içinde bir yönetim değişimini de gerekli kıldı. Davutoğlu yerine göreve gelen Yıldırım döneminde yeniden ivme kazanan sistem tartışmaları bu süreçte de somut bir neticeye ulaştırılamadı. Ancak 15 Temmuz FETÖ darbe girişimi sonrası oluşan siyasi konjonktürle birlikte sistem tartışmalarının çerçevesi –MHP'nin de etkisiyle– 2016 sonunda somutlaştırılabildi.

64. HÜKÜMET REFORM PAKETLERİ

Ahmet Davutoğlu başbakanlığında 1 Kasım 2015 sonrası kurulan 64. Hükümet 2016'nın başından itibaren çeşitli alanlarda reform ve teşvik paketleri açıkladı. Bunların bazıları da Meclise gelerek yasalaştı. 2016'nın ilk aylarında Başbakan Davutoğlu zaman zaman 64. Hükümet tarafından üç aylık vaatlerin yüzde 100'ü ve reformların ise yüzde 70'inin, 6 aylık vaatlerin de yüzde 30'unun gerçekleştirildiğini vurgulayarak istikrarlı bir performansın altını çizdi. İlk olarak 14 Ocak tarihinde düzenlenen AR-GE Reform Paketi Tanıtım Toplantısı'na katılan Davutoğlu, "AR-GE reform paketini hazırlarken Türkiye'nin niteliksel bir sıçramaya ihtiyacı var, bu açıdan Türkiye'nin mührünü vurduğu bir dönem olacak" ifadelerini kullandı.¹ Şubat ayı içerisinde Meclis Genel Kurulu'nda da görüşülmesini müteakip² yasalaşan AR-GE Reform Paketi, 33 maddeden oluşmakla birlikte 64. Hükümet'in programı çerçevesinde hazırlandı.³

8 Nisan tarihinde ise kapsamlı bir reform tanıtım toplantısına katılan Başbakan Davutoğlu yeni reformları tanıttı. Bunlar arasında öne çıkanlar, Yükseköğretim Kalite Kurulunun oluşturulması, Türkiye Uzay Ajansının kurulması ve yeni anayasa ile ilgili takvimin öne alınmasıydı.⁴ Sonraki günlerde gerçekleşen grup toplantısında detaylı bir şekilde reform paketini açıklayan Davutoğlu, 3 ila 6 ay içerisinde yapılması planlanan reformları tanıttı. Bunlar arasında bilhassa dikkat çeken ise AB'ye vize muafiyetinin Haziran ayına kadar gerçekleştirileceğiyle ilgili söylem ve yeni anayasa konusundaki kararlı tavrı.⁵

AK PARTİ'DE GENEL BAŞKANLIK DEĞİŞİMİ

1 Kasım sonrası Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından 64. Hükümeti kurmakla görevlendirilen Davutoğlu, 5 Mayıs'ta bir kararı açıklayarak başbakanlık görevini bırakacağını ve 22 Mayıs'ta olağanüstü kongreye gidileceğini duyurdu. AK Parti Genel Başkanı ve Başbakan Ahmet Davutoğlu, partisinin Merkez Yönetim Kurulu (MYK) toplantısının ardından gerçekleştirdiği basın toplantısında "Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'dan 28 Ağustos 2014'te kutsal bir görev devraldığını" belirtti ve "Aziz milletimin hizmetinde olmak benim için gurur vesilesi olmuştur" ifadelerini kullandı.⁶ Sözlerini AK Parti'nin yeni bir dönemin eşliğinde olduğunu vurgulayarak sürdüren Davutoğlu, "Son MKYK Toplantısı'nda yaşanan gelişme-

1. "Başbakan Davutoğlu AR-GE Reform Paketi'ni açıkladı", *Haber Türk*, 14 Ocak 2016.

2. "Ar-Ge Reform Paketi'nde Geri Sayım", TRT Haber, 13 Şubat 2016.

3. "Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı: 29636, 26 Şubat 2016.

4. "Başbakan Davutoğlu Yeni Reformları Açıkladı!", *Haber Türk*, 8 Nisan 2016.

5. "Başbakan Davutoğlu'ndan Flaş Açıklamalar", *internethaber.com*, <http://www.internethaber.com/basbakan-davutoglundan-flas-aciklamalar-1581384h.htm>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

6. "Başbakan Davutoğlu Görevi Neden Bıraktığını Açıkladı", *A Haber*, <http://www.ahaber.com.tr/gundem/2016/05/05/basbakan-ahmet-davutoglu-gorevi-neden-biraktigini-acikladi>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

ler çerçevesinde yaptığımız istişarelerle ve son olarak da bugün MKYK'da arkadaşlarımla istişare ettikten sonra 22 Mayıs 2016 gününde olağanüstü kongreye gideceğiz” açıklaması yaptı. Kendisinin aday olmayacağını belirten Davutoğlu, bunun gerekçesini ise, “Yaptığım muhasebe, bütün arkadaşlarımla ve Cumhurbaşkanı'mızla yaptığım istişare neticesinde AK Parti'nin birliğinin, beraberliğinin devamı için refik değişmektense, bir genel başkan değişiminin daha doğru olacağı kanaati bende hasıl oldu” şeklinde belirtti.⁷ Davutoğlu'nun Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan 2014 yılında Genel Başkanlığı devraldığına Erdoğan'ın söylediği “Emanetçi bir Başbakan istemiyorum” sözlerine işaret etmesi ve tavsiyeye kendisinin uygun bir şekilde hareket ettiğini belirtmesi de ayrıca dikkat çekti.

AK Parti'de gerçekleşen genel başkanlık değişikliğinin arka planındaki sebepler ve yeni genel başkanın seçimine giden sürece ilişkin çeşitli değerlendirmeler arasında özellikle öne çıkan husus, genel başkanlık değişikliğini gerekli kılan sebepler ve sonrasındaki sürece ilişkin beklentilerdi. Başbakan Davutoğlu'nun görevi bırakacağını açıklamasının hemen öncesinde ise Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Davutoğlu arasında birtakım anlaşmazlıkların yaşandığı ve farklı konularda da bazı görüş ayrılıklarının var olduğu hususları gündeme geldi. Bu bağlamda 7 Haziran ve 1 Kasım seçimleri arasında ayrışmaların yaşanmasına sebep olan bazı kırılmalar yaşandı. Bunlar arasında öne çıkanlar; koalisyon süreci, AK Parti kurulları ve milletvekili listelerinin oluşturulması, teröre destek bildirisi yazan akademisyenlerin yargılanması gibi politika alanlarındaki farklı eğilimlerdi. Bununla birlikte milletvekili dokunulmazlıklarının kaldırılması ve son olarak AB ile varılan mülteci anlaşması gibi konularda da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Başbakan Davutoğlu'nun görüş ayrılıkları yaşadıkları kamuoyuna yansdı. Art arda devam eden bu anlaşmazlıklar neticesinde her iki aktör arasındaki farklılaşma, Nisan sonunda AK Parti MKYK'sının teşkilat üzerinde tasarrufta bulunma yetkisini AK Parti Genel Başkanı Davutoğlu'ndan almasıyla beraber artma tehlikesi gösterdi.⁸

Erdoğan ve Davutoğlu'nun arasında vuku bulan ayrışma ideolojik nedenlerden ziyade, yapısal sorunların varlığını ve mevcut siyasi şartlar karşısında farklı tepki ve yöntemleri benimsemiş oldukları gerçeğini gösteriyordu. Bu sebeple yeni genel başkan ve başbakan adayının yapısal sorunların aşılması konusunda daha uyumlu hareket etmesi bekleniyor ancak kapsamlı bir sistem reformunun gerçekleşmemesi durumunda bu uyumlu siyasetin de uzun soluklu olamayacağı varsayılıyordu.⁹

Böylelikle bu beklentiler ışığında 22 Mayıs'ta gerçekleşecek olan olağanüstü kongre öncesinde kamuoyunda yeni genel başkan aday ve başbakanın konumu

7. Gizem Karakiş ve Selahattin Sönmez, “Davutoğlu Neden Bıraktığını Açıkladı”, *Hürriyet*, 6 Mayıs 2016.

8. İsmail Çağlar, “5 Soruda AK Parti'de Yeni Dönem”, *Sabah Perspektif*, 18 Mayıs 2016.

9. Ali Aslan, “Davutoğlu Sonrası AK Parti”, *Star Açık Görüş*, 15 Mayıs 2016.

belirsizliğini korudu. Yeni başbakanın öncelikle mevcut Türkiye siyasetinin yapısal durumunun farkında olması beklentileri öne çıkarken, Cumhurbaşkanı ile olan ilişkileri de önem arz etti. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Ağustos 2014'te doğrudan halkoyu ile seçilmesi sonrası üç ihtimal öne çıkmıştı: Bunlardan ilki, Cumhurbaşkanı'nın icracı bir makam sahibinden ziyade sembolik bir çerçevenin dışına çıkmayarak, güçlü ve icracı bir başbakanın varlığını kabul etmesiydi. Beklendiği üzere bu seçenek gerçekleşmeyecekti. Burada Erdoğan'ın seçim süresince başvurduğu "terleyen Cumhurbaşkanı" söylemini seçim sonrasındaki ciddi meydan okumalar bağlamında fiiliyata dökmesi önemli bir etkendi. İkinci seçenek güçlü bir cumhurbaşkanının yanı sıra güçlü bir başbakanın varlığını öngörmekteydi. Nitekim Ahmet Davutoğlu toplamda 20 aya tekabül eden başbakanlığı süresince bu formülün uygulanmaya çalışıldığını kongre konuşmasında dile getirdi.

Son seçenek ise, güçlü ve icracı bir cumhurbaşkanının yanında çerçevesi daha net çizilmiş uyumlu bir başbakanın varlığını öngören denklemdi.¹⁰ Sonuç itibarıyla bu yaklaşım fiilen bir yarı başkanlık sisteminin uygulanması anlamına gelmekte¹¹ ve göreve gelecek olan yeni başbakanın da bu gerçeğe uygun bir şekilde hareket etmesini öngörmekteydi.

Dönemin Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanı Binali Yıldırım 19 Mayıs 2016 tarihinde AK Parti Sözcüsü Ömer Çelik tarafından partinin yeni genel başkan adayı olarak açıklandı. Çelik, AK Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan arasındaki gerginlik söylentilerine de tepki gösterdi. Çelik'in, "Sayın Cumhurbaşkanı'mızla, zat-ı devletleri ile, liderimizle, kurucu Genel Başkan'ımızla AK Parti kadroları arasında bir milim bile mesafe yoktur, dün olmamıştır, bundan sonra da olmayacaktır" sözleri AK Parti'nin bilhassa bundan sonraki dönem için temel yaklaşımını ve yeni genel başkanının belirlenmesindeki esas dinamikleri içermekteydi. Aday olarak açıklanması sonrası partililere yönelik ilk konuşmasını gerçekleştiren Binali Yıldırım terörle mücadeledeki kararlığı vurguladı.¹²

22 Mayıs 2016 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilen AK Parti 2. Olağanüstü Büyük Kongresi'nde tek aday olan Binali Yıldırım, bin 470 delegeden bin 411'in oy kullanması sonucu bin 405 oy alarak AK Parti'nin yeni genel başkanı seçildi.¹³ Kongre esnasında veda konuşmasını yapan Ahmet Davutoğlu "vefa" vurgusu yaparak "Bu kongre bir veda kongresi değil bir vefa kongresidir demiştim. Daima partimizin birliğini gözettilik, son nefesimize kadar da bunu gözeteceğiz" açıklamalarında bulundu. Davutoğlu medyada yer alan spekülasyonların aksine, herhangi bir kırgınlığın olmadığını da altını çizdi. Davutoğlu'nun ardından konuşmasını gerçekleştiren Yıldırım, ağırlıklı olarak terörle mücadele konusunda

10. Burhanettin Duran, "Ne Oldu Ne Olacak?", *Sabah*, 6 Mayıs 2016.

11. M. Erkut Ayvaz, "Sistem Sorununun Çözümünde Yarı Başkanlık Modeli", *Star Açık Görüş*, 29 Mayıs 2016.

12. "AK Parti'de Genel Başkan Adayı Binali Yıldırım", NTV, 19 Mayıs 2016.

13. "AK Parti'de Yıldırım dönemi", *Sabah*, 22 Mayıs 2016.

kararlılık mesajı verirken, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a ilişkin açıklamalar da yaptı. Yıldırım, "Recep Tayyip Erdoğan bir dava adamıdır, milletin adamıdır, büyük Türkiye'nin yılmaz savunucusudur. Her zaman başımız dik, gururla, 'Ben Recep Tayyip Erdoğan'ın yol arkadaşayım, kader arkadaşayım, gönül arkadaşayım' dedik. Bundan sonra da demeye aynen devam edeceğiz. Sayın Cumhurbaşkanım, söz veriyoruz, sevdan sevdamız, davan davamız, yolun yolumuzdur" sözleriyle yeni döneme ilişkin uyumlu bir sürecin çerçevesini çizdi.¹⁴ Kongre'de ayrıca AK Parti'nin Merkez Karar Yönetim Kurulu (MKYK), Merkez Disiplin Kurulu, Genel Merkez Parti İçin Demokrasi Kurulu ile Siyasi Erdem ve Etik Kurulu asil ve yedek üyelikleri de belli oldu.

AK PARTİ'DE BİNALİ YILDIRIM DÖNEMİ

Binali Yıldırım'ın yeni genel başkan seçilmesi ve 23 Mayıs tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından 65. Hükümeti kurmakla görevlendirilmesi¹⁵ yalnızca "parti disiplini" ile açıklanamamaktaydı. Yıldırım'ın genel başkan seçilerek başbakan olması aynı zamanda AK Parti'nin "kurumsallaşma becerisi" ve "yeniliğe açık olma" deneyimi olarak da değerlendirildi.¹⁶ Bu bağlamda bilhassa Yıldırım'ın uzun yıllar AK Parti iktidarlarında Ulaştırma Bakanı olarak görev yapmış olması, bu sebeple partinin "kalkınmacı yüzü"nü temsil etmesi ve partinin "hizmet siyaseti"nin sembol ismi olması gibi sebepler de öne çıktı. Aynı şekilde Yıldırım'ın Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın siyasi vizyonuyla uyumlu bir şekilde hareket edeceği beklentisi, kendisinin başbakanlık görevindeki siyasi performansı açısından da neredeyse bir ön şart mahiyeti taşıdı.

24 Mayıs'ta Başbakan Yıldırım tarafından açıklanan 65. Hükümet'in kabinesinde yeniden bakanlık görevine getirilirken bir önceki kabinede de yer almış 18 bakan dan 4'ünün (Fikri Işık, Lütfi Elvan, Nabi Avcı ve İsmet Yılmaz) 64. Hükümet'te başında buldukları bakanlıklar değişti. Başbakan Yardımcısı Yalçın Akdoğan'ın hem yeni kabine hem de parti yönetiminde yer almayışı ise öne çıkan değişikliklerden birisi oldu. Akdoğan gibi bir önceki kabinede görev almış olan Sema Ramazanoğlu, Volkan Bozkır, Fatma Güldemet Sarı, Cevdet Yılmaz, Mahir Ünal, Mehmet Müezzinoğlu ve Mustafa Elitaş da yeni kabinede yer almadı.¹⁷ Diğer yandan yeni kabinenin belirlenmesinde çeşitli dinamikler dikkate alınmış, bilhassa seçim bölgeleri ve bakan profilleri de göz önünde bulundurularak Yıldırım'ın geçmişten bu yana birlikte çalıştığı AK Parti'li siyasiler ve bunlar arasına yeni katılan bakanlar ile bir denge kabinesi kurulduğu intibası oluşmuştu.¹⁸ Bu çerçevede başta Başbakan Yıldırım olmak üzere 27 üyeli kabinede yedi bakanlık yeniden üç dönemliklere emanet edildi.

14. "AK Parti'de Yeni Dönem: Binali Yıldırım Genel Başkan Seçildi", NTV, 23 Mayıs 2016.

15. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Yıldırım'a Hükümeti Kurma Görevini Verdi", NTV, 23 Mayıs 2016.

16. Fahrettin Altun, "Binali Yıldırım", *Sabah*, 21 Mayıs 2016.

17. "Binali Yıldırım 65. Hükümet'i Açıkladı", Aljazeera Turk, 24 Mayıs 2016.

18. Nebi Miş, "Yeni Kabine Bir Denge Kabinesi", TRT Haber, 25 Mayıs 2016.

Yine aynı gün AK Parti Genel Başkanı ve Başbakan Yıldırım tarafından 65. Hükümet programı Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) sunulurken¹⁹ 29 Mayıs tarihinde 453 milletvekilinin katıldığı oylamada 315 kabul, 138 de ret oyu ile güvenoyu aldı.²⁰

Yıldırım başbakanlığındaki 65. Hükümet ve programına yönelik ilk izlenimler, terörle mücadelenin kararlılıkla devam edeceğinin yanı sıra ekonomi performansı ve icraatların ivme kazanacağı yönündeydi. Programın ekonomiye ilişkin bölümünde öne çıkan maddelerden biri prim borçlarındaki yapılandırılmaya ilişkin bir sınırlandırmanın getirilmesi oldu.²¹ Bunun yanı sıra kalkınma projelerinin sürdürülmesi, eğitim politikalarında bazı yeniliklerin getirilmesinin yanı sıra Temmuz 2015'ten bu yana Güneydoğu başta olmak üzere Türkiye'nin çeşitli illerinde terör saldırıları düzenleyen PKK'ya yönelik kararlı bir mücadelenin devam ettirilmesi ve PKK teröründen zarar gören Güneydoğu il ve ilçelerinde bir rehabilitasyon dönemine geçilmesi Yıldırım kabinesinin öncelikleriydi.²² Geçmiş AK Parti iktidarları döneminde seçmenler için seçme yaşının 18'e indirilmesi gibi seçilme yaşının da 18'e düşürülmesi 65. Hükümet'in hedefleri arasındaydı. Dikkat çeken bir diğer husus ise iş hayatı ve iş güvenliği ile ilgiliydi. Konunun öneminin vurgulandığı programa göre, iş güvenliği ve kıdem tazminatına ilişkin hususlar tüm sosyal taraflarla görüşülerek, çalışanın hak ve hukuku gözetilmek suretiyle çözüme kavuşturulacaktı.²³

Sistem tartışmalarının da Türkiye'nin gündeminden çıkarılarak yeni bir anayasa ile sonuçlandırılması yeni kabinenin hedefleri arasındaydı. Siyaset alanının genişleyeceği, vesayet yerine millet iradesinin tam anlamıyla tahkim edileceği, yeni anayasa ve sistemle birlikte yeni TBMM İçtüzüğü, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunu da hazırlanarak yürürlüğe konulacaktı. Bu hususların yanı sıra dış politikada da yeni bir sayfa açılarak "Düşmanları azaltacağız, dostlarımızın sayısını artıracamız" perspektifi doğrultusunda hareket edileceği Başbakan Yıldırım tarafından 65. Hükümet programı tanıtımı vesilesiyle ve sonraki süreçte sıklıkla dile getirildi.²⁴ Bu bağlamda Suriye ve Irak'taki krizin Türkiye üzerindeki olumsuz etkilerini sınırlandırma düşüncesi programda yer almaktaydı.

65. HÜKÜMET'İN 2016 PERFORMANSI

65. Hükümet'in göreve gelmesini müteakip Türkiye siyasetinde bazı değişiklikler meydana gelirken, bazı politika alanlarında ise süreklilik arz eden hususların yanı sıra yeni adımlar da atıldı. Genel olarak dış politikada, özelde ise Ortadoğu po-

19. "Başbakan Yıldırım 65. Hükümet Programını Sundu", AA, 24 Mayıs 2016.

20. "65. Hükümet Güven Oyu Aldı", *Yeni Şafak*, 29 Mayıs 2016.

21. "65. Hükümet'in 4 Planı", *Haber Türk*, 26 Mayıs 2016.

22. Burhanettin Duran, "AK Parti'de Yeni Dönemin Anlamı", *Sabah*, 21 Mayıs 2016.

23. "Başbakan Yıldırım 65. Hükümet Programını Sundu".

24. "Dostlarımız Artacak Düşmanlar Azalacak", *Vatan*, 24 Mayıs 2016.

litikasındaki yeni yaklaşımların yanı sıra iç siyasete yönelik bazı farklı eğilimler de benimsendi. Bunlar dokunulmazlıkların kaldırılması sürecinin hızlandırılması, yeni anayasa ve sistem tartışmalarının nihai bir neticeye ulaştırılması, terör örgütü PKK ve DEAŞ'a yönelik mücadelenin genişletilerek sürdürülmesi ve kalkınma hamlelerinin devamlılığıydı.

Rusya ve İsrail ile Normalleşme

65. Hükümet'in dış politikadaki ilk somut adımları, 24 Kasım 2015 tarihinde düşürülen Rus jetiyle birlikte kopma noktasına gelen Rusya ile ilişkilerin düzeltilmesi ve 2010 yılında Mavi Marmara olayı sebebiyle bozulan İsrail ile ilişkilerin onarılmasıydı. Genel Başkan seçilmesini müteakip Yıldırım'ın sıklıkla işaret ettiği, “Dostlarını artıran düşmanlarını azaltan bir dış politika anlayışını güçlendireceğiz” perspektifine uygun olarak²⁵ Haziran sonunda Rusya ve İsrail ile olan ilişkilere yönelik atılan adımlar somut bir çerçeveye kavuşturuldu.

24 Kasım 2015 tarihinde Rus Su-24 savaş uçağının Türk hava sahasına gerçekleştirdiği sınır ihlali sebebiyle Türk Hava Kuvvetleri tarafından düşürülmesinden sonra Rusya Türkiye'ye yönelik ulusal ve uluslararası platformlarda bir dizi siyasi, diplomatik ve ekonomik yaptırımları gündemine almış ve ilişkilerin düzelmesi için Türkiye'nin özür dilemesi, tazminat ödemesi ve sorumluları cezalandırması şartlarını ileri sürmüştü. Ancak 28 Haziran 2016'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Putin'e gönderdiği mektupla iki ülke arasında bir yumuşama sürecine girilmiş, Rusya tarafından Cumhurbaşkanı'nın mektubu bir özür olarak değerlendirilerek ilk şartın yerine getirildiği kabul edilmişti. Ancak Türkiye bu durumu bir özür mektubu olarak değerlendirmekten ziyade yalnızca ölen Rus pilotun ailesini muhatap aldığını vurguladı ve duyulan üzüntünün altını çizdi. Sonuç itibarıyla ise bu diplomatik hamle ile birlikte ilişkilerin düzelmesi yönünde yeni bir adım atıldı.²⁶ Bu çerçevede 65. Hükümet'in programını kamuoyu ile paylaşırken Rusya'ya yönelik “ilişkileri normalleştirme ve asgari müştereklerde buluşarak ortak menfaatler temelinde geliştirme” hedefini dile getirmiş olan Yıldırım, krize yönelik atılan son adımlara ilişkin normalleşme sürecine girildiğini ancak tazminat ödenmesinin söz konusu olmadığını da belirtti.²⁷

Rusya ile girilen normalleşme sürecinin hemen öncesinde ise İsrail ile bir mutabakatın sağlandığı da kamuoyu ile paylaşılarak Türkiye'nin taleplerinin çoğunun İsrail tarafından karşılandığı duyuruldu. Türkiye, İsrail'in resmen özür dilemesini, Mavi Marmara'da ölenlerin ailelerine tazminat ödenmesini ve Gazze Şeridi'ndeki ablukayı kaldırmasını talep ederken, varılan 8 maddelik mutabakat gereği bu taleplerin çoğu yerine getirildi. 28 Haziran'da imzalanan mutabakata²⁸ göre Mavi

25. “Başbakan Binali Yıldırım: Dostlarını Artıran Düşmanlarını Azaltan Bir Dış Politika Anlayışını Güçlendireceğiz”, *Hürriyet*, 16 Haziran 2016.

26. Fatih Özbay, “Türk-Rus İlişkileri İçin Küssadan Hisse”, *Aljazeera Türk*, 1 Temmuz 2016.

27. “Binali Yıldırım: Rusya'ya Tazminat Ödenmesi Söz Konusu Değil”, *NTV*, 28 Haziran 2016.

28. “Türkiye İsrail Mutabakatı İmzalandı”, *Sabah*, 28 Haziran 2016.

Marmara baskınında hayatını kaybedenler için 20 milyon dolar tutarında tazminat ödenecek, Gazze'ye uygulanan ambargoyla ilgili olarak ise kısmi bir esneklik sağlanacaktı. Mart 2013'te Türkiye'den resmen özür dileyen İsrail tazminat şartından sonraki üçüncü şartı da söz konusu mutabakatla birlikte büyük ölçüde yerine getirdi.²⁹ 15 Kasım 2016 tarihinde ise normalleşmenin son adımı olarak İsrail tarafından Ankara'ya Eitan Naeh büyükelçi olarak atanırken, Türkiye'nin İsrail'e atadığı büyükelçi ise Kemal Ökem oldu.³⁰

Binali Yıldırım Dönemi Ekonomi, Teşvik Reform Paketleri ve Ulaşım Hamleleri

65. Hükümet'in önem verdiği bir diğer husus teşvik ve reform paketleri ile ulaşım alanındaki yatırımlardır. Bu çerçevede Başbakan Yıldırım'ın göreve gelişinden yaklaşık 40 gün sonra 4 Temmuz tarihinde "Ekonomik Müjdelere Paketi" adlı yatırım desteği ve teşviklere yönelik yeni bir paket kamuoyu ile paylaşıldı. Pakette öne çıkan hususların başında damga vergisinin teke düşürüleceği, teknoloji alanında yatırım yapacaklara kolaylıkların sağlanacağı, iş yeri açma-kapatmanın kolaylaşacağı gibi hususların yanı sıra şehit yakınlarını yakından ilgilendiren gelişmeler geliyordu. Taşımacılık sektöründe araçlarını yenileyeceklerden taksiciler de dahil olmak üzere 2016 sonuna kadar ÖTV alınmayacağı da paket bağlamında dikkat çekenler arasındaydı.³¹

Eylül ayında ise Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da 23 ili ilgilendiren kapsamlı bir yatırım destek paketini Diyarbakır'da açıklayan hükümet, dört yıl içinde kamu ve özel sektörü kapsayacak şekilde toplamda 140 milyar TL değerinde yatırım yapılacağını kamuoyuna duyurdu. Paketin temel amacının bölgeyi yatırımlar için cazibe merkezi haline getirmek olduğunu vurgulayan Başbakan Yıldırım, sadece Diyarbakır Sur'da 1,9 milyar TL yatırım yapılacağını, bunun yanı sıra Şırnak, Cizre ve Silopi gibi kentler için ise 7,5 milyar TL yatırımda bulunulacağını duyurdu. Paketin terörden zarar gören il, ilçe ve vatandaşları da kapsadığını ifade eden Yıldırım, 23 ilde toplam 67 bin konutun inşa edileceğini³² ve terör yüzünden mağdur olan vatandaşların eşya kayıplarına karşılık 255 milyon TL ödeme yapılacağını vurguladı.³³

Geçmişte uzun yıllar Ulaştırma Bakanlığı görevinde bulunmuş olan Binali Yıldırım, "Türkiye merkez sağının Menderes-Demirel-Özal çizgisinde gördüğü ve tanıdığı yatırımcı, kalkınmacı/büyümcü siyasetçi tipi"nin³⁴ bir temsilcisi ve devamı olarak başbakanlığı döneminde de bu çizgiyi sürdürdü. Böylelikle yeni dönemde de çeşitli yatırımların açılış ve temel atma törenleri gerçekleştirildi. Bu bağlamda öne çıkan büyük projelerin başında 26 Ağustos'ta açılışı gerçekleşen ve kendisi Ulaştırma

29. "Gazze'ye 10 Bin Ton Bayram Kolisi Gidiyor!", *Vatan*, 28 Haziran 2016.

30. "Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi Belli Oldu", *Yeni Şafak*, 16 Kasım 2016.

31. "Dev Paket Geldi, Bakın Neler Değişecek?", *Hürriyet*, 4 Temmuz 2016.

32. "Başbakan Binali Yıldırım Güneydoğu Teşvik Paketini Açıkladı", *Sabah*, 4 Eylül 2016.

33. "Başbakan, Diyarbakır'da Yatırım Destek Paketini Açıkladı", *Haber Türk*, 4 Eylül 2016.

34. Hasan Bülent Kahraman, "Davutoğlu'ndan Yıldırım'a", *Aljazeera Turk*, 3 Kasım 2016.

Bakanı iken 2013 yılında temeli atılan Yavuz Sultan Selim Köprüsü³⁵ ve Haziran sonunda açılan İzmit Körfez Geçiş Köprüsü (Osman Gazi Köprüsü) gelmekteydi.³⁶ Yine benzer bir devamlılığın yansıması olan ve Yüksek Hızlı Tren atılımlarının Ankara'daki yeni sembol yapıtı olan Ankara Yüksek Hızlı Tren Garı 29 Ekim 2016'da³⁷ Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük ve modern havalimanı olan Yeni Diyarbakır Havalimanı da 28 Mayıs 2016 tarihinde hizmete açıldı.³⁸ Bu açılışların yanı sıra İstanbul'da Avrupa ve Asya kıtalarını araç trafiği için düşünülen tüp geçit ile birleştirecek olan Avrasya Tüneli 20 Aralık'ta açıldı.³⁹ Benzer şekilde Ankara Keçiören Metro'sunun 2016 sonunda hizmete açılması ile ilgili çalışmaları yakından takip etmesi⁴⁰ Doğu Anadolu ile Karadeniz arasındaki trafik sorununu çözecek olan dev ulaşım projesi Ovit Tüneli'nin Kasım'da "Işık Göründü Töreni"ne katılması⁴¹ Binali Yıldırım'ın kalkınmacı siyaset anlayışına dair önemli ipuçları vermektedir.

Çifte Terörle Mücadele

2016 yılında öne çıkan ve hem 64. hem de 65. Hükümet'in üzerinde durduğu bir diğer husus "çifte terörle mücadele"⁴² konusundaki kararlılıktı. Bu bağlamda ülke çapında artan PKK⁴³ ve DEAŞ saldırılarının yanı sıra Doğu ve Güneydoğu illerinde gerçekleşen PKK'nın "hendek terörizmi"⁴⁴ yönelik bazı yeni adımların atılması gündeme geldi. Bu çerçevede ilk olarak 5 Şubat 2016'da Başbakan Davutoğlu tarafından açıklanan Terörle Mücadele Eylem Planı'nda 10 maddeye yer verildi. Planı Mardin'de kamuoyu ile paylaşan Davutoğlu, "1990'lı yıllara dönülüyor" eleştirilerine değinerek, "Halka şefkat, teröriste kudret ile muamele edilecek. Bizi 12 Eylül'den, 90'lı yıllardan ayıran budur" ifadelerini kullandı. 10 maddelik eylem planı başlıca "psikolojik unsur, kamu düzeni, demokratik reform, sosyal seferberlik, ekonominin güçlendirilmesi ve terörden mağdur ailelerin zararlarının telafisi, mekanın ihyası, etkin iletişim, yasal ve idari düzenlemeler, milli birlik ve kardeşlik dönemi ve birleştirici ruh hareketi" gibi maddeleri kapsadı.⁴⁵

Binali Yıldırım kabinesinin göreve gelmeden önceki konuşmalarından da anlaşılacağı üzere, terörle mücadele AK Parti iktidarının en öncelikli konusu olurken⁴⁶

35. "Yavuz Sultan Selim Köprüsü Açıldı", AA, 26 Ağustos 2016.

36. "Osmangazi Köprüsü'nün Açılışı Gerçekleşti", *Sabah*, 30 Haziran 2016.

37. "Ankara Yüksek Hızlı Tren Garı Açıldı!", *Milliyet*, 29 Ekim 2016.

38. "Yeni Diyarbakır Havalimanı Açıldı", 28 Mayıs 2016, DHMİ, 28 Mayıs 2016, <http://www.dhmi.gov.tr/haberler.aspx?HaberID=2789>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

39. "Avrasya Tüneli 20 Aralık'ta Açılıyor", *Hürriyet*, 11 Haziran 2016.

40. "Keçiören Metro'su Yıl Sonu Bitiyor", *Hürriyet*, 2 Haziran 2016.

41. "Ovit Tüneli'nde Işık Göründü", AA, 11 Kasım 2016.

42. Burhanettin Duran, "İki Kasım'ın Hikayesi", *Aljazeera Türk*, 3 Kasım 2016.

43. Murat Yeşiltaş ve Necdet Özçelik, "PKK Terörünün Yeni Dinamikleri: Radikalleşme ve Şehir Çatışması", *SETA Analiz*, Sayı: 157, (Nisan 2016).

44. M. Erkut Ayvaz, "Hendekli Terörizmin Propaganda Dili", *Yeni Şafak*, 16 Nisan 2016.

45. "Davutoğlu'nun 'Teröre Karşı 10 Maddelik Eylem Planı'nda Neler Var?", BBC Türkçe, 5 Şubat 2016.

46. "Binali Yıldırım'dan Terörle Mücadele Mesajı", *Takvim*, 22 Mayıs 2016.

65. Hükümet'in Mayıs sonu göreve gelmesinden sonraki dönemde de bu yaklaşım sürdürüldü. Zaman zaman Avrupa Birliği (AB) tarafından yapılan eleştirilerin de gündeme geldiği bir dönemde 65. Hükümet, terörle mücadele konusundaki kararlılığın bilhassa AB vize muafiyeti bağlamında müzakere konusu yapılamayacağını altını çizdi.⁴⁷

Hükümetin yürüttüğü terörle mücadele bağlamında gündeme gelen bir diğer husus, PKK'nın Temmuz 2015'te başlattığı terör saldırıları sonrası rafa kaldırılan çözüm süreciydi. Burada 64. ve 65. Hükümetlerin konuya ilişkin pozisyonları arasında keskin ayrışmalar olmasa da bazı farklılıklardan bahsetmek mümkündür. Öncelikle Başbakan Davutoğlu'nun Nisan'da dile getirdiği, "Halkın çözüm sürecinden beklemediği şey silahların tümüyle terk edilmesi. Böyle bir şey olursa 2013 Mayıs'ına dönlürse, o zamanki gibi PKK tüm silahlı unsurları Türkiye dışına çıkarıp ülke içinde tek bir silahlı unsur kalmazsa, her şey konuşulabilir" ifadeleri gündeme gelirken bu sözlere yönelik Cumhurbaşkanı'ndan gelen tepki sonrasında ise Davutoğlu bu söylemini kısmen revize etti. Binali Yıldırım döneminde benimsenen yaklaşım ise çözüm süreci esnasında örgütün fırsatı kaçırdığı ve bundan sonra kesinlikle "çözüm" adı altında bir araya gelinmeyeceği ve muhatap alınmayacağıydı.⁴⁸

Son olarak terörle mücadelede yurt içinde gerçekleştirilen operasyonlara ilaveten, 24 Ağustos'ta Türkiye'nin Suriye sınır hattını DEAŞ ve PYD/PKK gibi terör unsurlarından arındırmak amacıyla Fırat Kalkanı Harekatı başlatıldı. Bu hareketle benzer bir yaklaşımın yansıması olduğu anlaşılan yeni güvenlik stratejisine ilişkin 6 Eylül'de açıklamalarda bulunan Yıldırım, "Savunmada değil taarruz" da olunacağını duyurdu. Böylelikle yeni dönemde güvenlik hususunda hem yurt içi hem de yurt dışında geçerli olacak bazı hususlar belirginleşti.⁴⁹

Dokunulmazlıkların Kaldırılması

Benzer bir ayrışma, dokunulmazlıkların kaldırılma sürecinde de yaşandı. Dokunulmazlıkların kaldırılması sürecini HDP'nin terörle arasına mesafe koymaması bağlamında değerlendiren 64. Hükümet, Mart ayında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Meclisin dokunulmazlıkların kaldırılmasına ilişkin gerekli adımları atmadığı eleştirisine muhatap oldu. Erdoğan "Parlamento gereğini yapmazsa, bu millet, tarih, bu parlamentodan hesabını sorar" ifadeleri sonrası süreç hızlanırken Davutoğlu'nun görevi bırakacağını duyurulmasından sonra tasarı Mecliste kabul edildi.⁵⁰ Olağanüstü kongreden 2 gün önce Mecliste kabul edilen dokunulmazlıkların kaldırılmasına ilişkin yasa tasarısının odağında HDP milletvekilleri yer almış, konuya ilişkin anayasa değişikliği teklifinin tamamı 140 hayır oyuna karşı 376 evet oyuyla 20 Mayıs tarihinde Mecliste kabul edilmişti. Söz konu-

47. "Başbakan Yıldırım: Terörle Mücadele Pazarlık Konusu Yapılmaz", AA, 24 Haziran 2016.

48. "Binali Yıldırım: Çözüm Mözüm Yok, Çözüm Vatandaşa", NTV, 2 Eylül 2016.

49. Bülent Aydemir, "İşte Hükümetin Yeni Terörle Mücadele Stratejisi", *HaberTürk*, 6 Eylül 2016.

50. Ali Aslan, "7 Soruda Dokunulmazlıkların Kaldırılması", *Sabah*, 21 Mayıs 2016.

su anayasa değişikliğinin referanduma götürülmeden kabul edilmesi için gerekli olan TBMM üye tamsayısının (550) en az üçte ikisi (367), MHP ve ilk turdaki tavrının aksine CHP'li bazı vekillerin de desteğiyle aşılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da değişiklik teklifini onaylaması ve Kanun'un 8 Haziran'da *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girmesiyle birlikte hakkında 799 fezleke bulunan 152 milletvekili için yargı yolu açıldı.⁵¹ 55 HDP'li milletvekili hakkında suç işlemek amacıyla örgüt kurma, Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti devletini, devletin kurum ve organlarını aşağılama, suçu ve suçluyu övme, halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama, devletin birliği ve ülke bütünlüğünü bozma gibi çoğunluğu terörden olmak üzere 511 ceza dosyası bulunurken, HDP'nin kurumsal kimliğine yönelik herhangi bir yaptırım veya itham söz konusu olmadı. Bununla birlikte dokunulmazlıkların kaldırılmasının tüm milletvekillerini kapsıyor olması sebebiyle AK Parti, MHP ve CHP'li bazı milletvekilleri de ifadeleri alınmak üzere savcılığa davet edilirken AK Parti Grup Başkanvekili Bülent Turan'ın yanı sıra MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli bu davete icabet etti. Savcılıkta ifade vermeye davet edilen 55 HDP milletvekilinden ise yalnızca Siirt Milletvekili Kadri Yıldırım ifade vermeye gitti. Bu sebeple Kasım ayında diğer HDP'lilerin zorla gözaltına alınmaları ve sonrasında tutuklanmaları gündeme geldi. Örneğin Diyarbakır, Şırnak, Hakkari, Van ve Bingöl Cumhuriyet Başsavcılıklarınca yürütülen soruşturmalarda ifade vermeye gitmedikleri sebebiyle 4 Kasım tarihinde gözaltına alınan HDP Eş Genel Başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ ile birlikte HDP Grup Başkanvekili İdris Baluken, Diyarbakır Milletvekili Nursel Aydoğan, Şırnak Milletvekili Leyla Birlik, Mardin Milletvekili Gülser Yıldırım, Hakkari Milletvekili Selma Irmak, Şırnak Milletvekili Ferhat Encü ve Hakkari Milletvekili Abdullah Zeydan tutuklandı.⁵²

YENİ ANAYASA VE HÜKÜMET SİSTEMİ TARTIŞMALARI

Türkiye'nin kronikleşmiş bir sorunu haline gelen ve güncelliğini hala koruyan hükümet sistemi meselesi ve buna ilişkin tartışmalar 2016 yılı içerisinde de siyaset gündemindeki yerini korudu. Sistem sorununun daha somutlaşmış bir hali olarak yeni anayasa tahayyülü kapsamındaki başkanlık sistemi tartışmaları 1 Kasım 2015 genel seçimleri sonrasında yeniden gündeme gelirken⁵³ 2016'da da zaman zaman farklı bir bağlamda gündemdeki yerini korudu. Diğer taraftan 15 Temmuz FETÖ darbe girişimi ile birlikte belli bir süreliğine güncelliğini yitirerek arka plana itildi. Ancak Ekim ayı içerisinde MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin sistem tartışmalarını yeniden gündeme getirerek "malum ve meşum

51. Aylın Sarıklı Dal, "Milletvekillerinin Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Yürürlükte", AA, 8 Haziran 2016.

52. "HDP Eş Genel Başkanları Demirtaş ve Yüksekdağ Tutuklandı", AA, 4 Kasım 2016.

53. "Başkanlık Sistemi İçin Referandum Sinyali", *Vatan*, 5 Kasım 2015.

bir sorunun demokratik yollarla çözülmesi çağrısı”nda bulunması⁵⁴ başkanlık sistemini yeniden gündemin en önemli maddesi haline getirdi. Dolayısıyla başkanlık sistemi ve yeni anayasa tartışmalarını 15 Temmuz öncesi ve sonrası olarak iki ana başlık etrafında ele almak gerekmektedir.

1 Kasım seçimleri sonrasında AK Parti'nin anayasa değişikliği teklifi için gerekli olan 330 milletvekili sayısına ulaşamamış olması, yeni anayasa ve sistem tartışmalarının çözümüne ilişkin muhalefet partilerinin atacağı adımları önemli kıldı. Bu bağlamda AK Parti iktidarı ve Cumhurbaşkanlığı kanadından yapılan bazı açıklamalar, sistem sorununun nihayete erdirilmesi bağlamında gerekirse AK Parti'nin başkanlık sistemi hassasiyetinde esneklik sağlayarak bir yarı başkanlık⁵⁵ veya partili cumhurbaşkanlığı modelinde⁵⁶ mutabakat sağlanabileceğine işaret etti. Bu doğrultuda ilk açıklama Aralık 2015'te Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından yapılan, “Çift başlılığı ortadan kaldırmak lazım. Aksi takdirde birbirinizi ne kadar sevseniz de, geçmişte ne kadar beraber olsanız da, zaman zaman sıkıntılar söz konusu olabilir. Ama partili cumhurbaşkanlığı olduğu zaman Fransadaki sistemin farklı bir versiyonu söz konusu olacak demektir. Bunun da ayrı bir güç katabileceğini düşünüyorum” şeklindeki değerlendirmeleri sürecin gidişatı açısından önem arz etti.⁵⁷

Her ne kadar bu açıklama sonrası siyaset gündeminde somut bir çerçevenin ortaya çıkması yine mümkün olmamışsa da Şubat ayında Meclisteki tüm partilerin katılımı ile bir Anayasa Mutabakat Komisyonu oluşturuldu. 10 Şubat'ta ilk toplantısını gerçekleştiren Anayasa Mutabakat Komisyonu'na AK Parti'den Ahmet İyimaya, Cemil Çiçek ve Abdülhamit Gül; CHP'den Bülent Tezcan, Namık Havutça ve Ömer Süha Aldan; MHP'den Oktay Öztürk, Mehmet Parsak ve Kadir Koçdemir; HDP'den Meral Danış Beştaş, Mithat Sancar ve Garo Paylan katıldı. TBMM Başkanı İsmail Kahraman başkanlığında bir araya gelen komisyonun ilk toplantısı sonrası AK Parti'li Abdülhamit Gül makul süre olan altı ay içinde bir metnin ortaya çıkabileceğini düşündüklerini ifade etti.⁵⁸ Ancak Komisyon henüz çalışma ilkelerinin görüşüldüğü üçüncü toplantısının ardından CHP ve AK Parti'li komisyon üyeleri arasında gerçekleşen ve başkanlık sistemi etrafında yoğunlaşan tartışmalar neticesinde dağılırken, CHP tarafından ise AK Parti'ye yönelik “komisyon başkanlık sisteminin planı” ithamında bulunuldu. AK Parti adına bir açıklama yapan Genel Başkan Yardımcısı Ömer Çelik ise CHP'nin süreci sabote ettiğini ileri sürerek ana muhalefet partisinin eski anayasada ısrar ettiğini ve toplumun değişim talebine direndiğini belirtti.⁵⁹

54. Devlet Bahçeli, Twitter, 20 Ekim 2016, <https://twitter.com/dbdevletbahceli/status/789125405210992640>, (Erişim tarihi: 20 Kasım 2016).

55. M. Erkut Ayvaz, “Sistem Sorununun Çözümünde Yarı Başkanlık Modeli”, *Star Açık Görüş*, 29 Mayıs 2016.

56. Serdar Güler, “Partili Cumhurbaşkanlığı Ne Anlama Geliyor?”, *Sabah*, 12 Aralık 2015.

57. “Türkiye Bunu Konuşuyor: Partili Cumhurbaşkanı”, *A Haber*, 4 Aralık 2015, <http://www.ahaber.com.tr/gundem/2015/12/04/turkiye-bunu-konusuyor-partili-cumhurbaskani>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

58. Seval Güler, “Anayasa Mutabakat Komisyonu Toplandı”, *AA*, 10 Şubat 2016.

59. “Anayasa Uzlaşma Komisyonu 3. Toplantısında Dağıldı”, *Hürriyet*, 16 Şubat 2016.

Komisyonun dağılması sonrasındaki süreçte de yeni anayasa ve başkanlık sistemi tartışmaları sürdürüldü. Örneğin dağılan Anayasa Mutabakat Komisyonu'nun yeniden toplanması için Meclis Başkanı İsmail Kahraman'a 2 Mart 2016 tarihinde CHP tarafından ret cevabı verilmiş, gerekçeli şart olarak ise, "Başkanlık sistemine kapı açan bir çalışmanın parçası olmayız" denilmişti. Bununla birlikte Kılıçdaroğlu'nun, "Başkanlık sistemini kabul etmiyoruz. Parlamenter sistemi güçlendirilecekse masaya oturacağımızı söyledik" sözleriyle CHP'nin pozisyonunda bir değişiklik olmadığını gösterdi.⁶⁰ Benzer şekilde MHP'nin de AK Parti'nin başkanlık sistemi temelindeki olası önerisine olumlu bakmayacaklarını ifade etmesine karşılık⁶¹ AK Parti'de Başbakan Davutoğlu'nun yanı sıra Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş tarafından bu tutum eleştirildi.⁶²

Mayıs ayında ise bilhassa Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın milletin onayı ile "er ya da geç başkanlık sisteminin ve yeni anayasanın geleceği"ni ifade etmesi sonrası sistem değişikliğine ilişkin tartışmalar yeni bir boyut kazandı. Bu bağlamda CHP lideri Kılıçdaroğlu'nun, "Başkanlık sistemini kan dökmeden getiremezsiniz" sözleri hem Cumhurbaşkanlığı hem de iktidar kanadı tarafından eleştirilmiş, Kılıçdaroğlu "kan ticareti" yapmakla suçlanmıştı.⁶³ Kılıçdaroğlu'nun siyaset alanının daraltılması tehdidinde bulunması karşısında AK Parti sert tepkiler vermekten kaçınarak yeni anayasa üzerinde çok ciddi bir şekilde çalışıldığını ve taslağın hazır hale gelmesinin ardından Meclise gönderileceğini vurguladı.⁶⁴ Diğer taraftan "partili cumhurbaşkanlığı"na ilişkin tartışmalar sürdürülürken Meclis Anayasa Komisyonu Başkanı Mustafa Şentop "partili cumhurbaşkanlığı"na ilişkin olarak Atatürk ve İnönü'nün de partili cumhurbaşkanı olduğunu hatırlattı. Ancak Şentop asıl olması gereken sistemin başkanlık sistemi olduğunu belirtti.⁶⁵ Dolayısıyla burada başkanlık sisteminin kabul görmemesi durumunda diğer alternatifler üzerine yoğunlaşılabilmesi ve belli çaptaki bir mutabakata AK Parti tarafından hazır olduğu sinyalleri verilmişti.

22 Mayıs'ta AK Parti'de gerçekleşen genel başkanlık değişimi sonrası yeni genel başkan ve 65. Hükümet'in Başbakanı Binali Yıldırım, "Cumhurbaşkanı'mızın milletiyle ilişkisindeki fiili durumunu anayasaya uygun hale getirmek bizim için en önemli işimizdir" açıklamalarında bulunarak bu konudaki temel yaklaşımın bir kez daha altını çizdi.⁶⁶ Kongre ile birlikte fiili olarak "partili cumhurbaşkanlığı"na

60. "Kurucu İradeye Dokundurtmayız", *Milliyet*, 13 Mart 2016.

61. "Bahçeli'den Çok Sert Başkanlık Sistemi Açıklaması", *internethaber.com*, 9 Mart 2016, <http://www.internethaber.com/bahceliden-cok-sert-baskanlik-sistemi-aciklamasi-1573345h.htm>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

62. "Kurtulmuş: Yeni Anayasa Bu Parlamentoda Yapılmak Mecburiyetindedir", *Haber Türk*, 10 Mart 2016.

63. "Erdoğan'dan Kılıçdaroğlu'na Sert 'Kan' Yanıtı", *Hürriyet*, 12 Mayıs 2016.

64. "Bizim Öncelikli Tercihimiz Başkanlık Sistemidir", *TRT Haber*, 10 Mayıs 2016.

65. "Mustafa Şentop: Başkanlık Önerisi AK Parti'den Önce Başladı", *Gazete Vatan*, 16 Mayıs 2016.

66. "Binali Yıldırım'dan İlk Grup Toplantısında Başkanlık Vurgusu", *Aljazeera Türk*, 24 Mayıs 2016.

geçildiğinin ileri sürülmesinin⁶⁷ yanı sıra 65. Hükümet'in öncelikli işinin sistemin dönüşümüyle ilgili olduğu da vurgulandı.⁶⁸

Haziran ayında Kılıçdaroğlu'nun yaptığı, "Amerika tipi başkanlık sistemi olacaksa olabilir" açıklamalarına Başbakan Yıldırım, "Biz ona da varız, gelin, bu işi gündemden kaldıralım" ile karşılık vererek ABD sisteminde mutabakat sağlanabileceği izlenimi uyandırdı.⁶⁹ Daha sonra bu çağrıya karşılık somut bir yaklaşım sergilemekten kaçınan CHP lideri, Haziran sonlarında yeniden AK Parti'nin başkanlık sistemi teklifine yönelik müzakerelere kapılarını kapattı. 15 Temmuz darbe girişiminden önceki açıklamalara bakıldığında ise son olarak 8 Temmuz'da AK Parti Grup Başkanvekili Bülent Turan ve 10 Temmuz'da Meclis Anayasa Komisyonu Başkanı Mustafa Şentop sistem tartışmalarını değerlendirdi. Yeni anayasa metninin bu yaz tamamlanacağını ifade eden Turan'ın⁷⁰ yanı sıra Şentop anayasa metninin 10 gün içinde TBMM'ye sunulacağını açıkladı. Ancak Şentop, "Olmayacak, gerçekleşmeyecek başkanlık sisteminden, gerçekleştirecek partili cumhurbaşkanını tercih ederiz"⁷¹ sözleriyle mutabakat kapılarını açık tutmayı sürdürdü.

15 Temmuz darbe girişimi sonrası bir süreliğine gündemde yer bulmamış ve bu sebeple muhalefet tarafından "rafa kaldırıldığı" yorumları yapılmış olan başkanlık sistemi tartışmaları, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin partisinin 11 Ekim tarihli toplantısındaki sürpriz çıkışıyla birlikte bir kez daha siyasetin bir numaralı gündem maddesine dönüştü. Bahçeli, mevcut siyasi tıkanmanın aşılmasına yönelik iki öneride bulundu: Buna göre, "En doğru, en sağlıklı olanı Sayın Cumhurbaşkanı'nın fiilli başkanlık zorlamasından vazgeçmesi, yasa ve anayasal sınırlarına çekilmesidir" olarak tanımlanırken bunun gerçekleşmemesi durumunda ise "ikinci olarak fiili durumun hukuki boyut kazanabilmesinin süratle yol ve yöntemlerinin aranması" önerildi.⁷² Böylelikle MHP lideri devlet ve siyasetin tıkanmak üzere olduğu bir anda söz konusu durumu aşmak düşüncesiyle yapısal adımların hayata geçirilmesi gerektiğini ileri sürdü. Sonraki haftalarda sistem tartışmalarına ilişkin görüşlerini yineleyen Bahçeli, başkanlık sistemine MHP olarak olumlu bakmadıklarını, parlamenter sistemden yana olduklarını fakat fiili durumun düzelmemesi ya da hukuki bir içerik kazanmamasının anarşi ve kaosu tetikleyeceğini belirtti.⁷³ Bunun yanı sıra Bahçeli, "Türkiye'de fiili durumun devamını arzulayanlar 15 Temmuz'dan sonra çok ciddi olayların yaşandığı bir ortamda kaos,

67. Abdülkadir Selvi, "Erdoğan Kongresi", *Hürriyet*, 23 Mayıs 2016.

68. Abdülkadir Selvi, "Kabine Bugün Sırada Partili Cumhurbaşkanlığı", *Hürriyet*, 24 Mayıs 2016.

69. "Başbakan Binali Yıldırım AK Parti Grup Toplantısı'nda", *Aksam*, 14 Haziran 2016.

70. "AK Parti Grup Başkanvekili Turan: Anayasa Çalışmamızı Yeni Yasama Yılında Getirmeyi Planlıyoruz", AA, 8 Temmuz 2016.

71. Nuray Babacan, "Yeni Anayasa Rötuşla Tamam: 10 Gün Yeter", *Hürriyet*, 10 Temmuz 2016.

72. "Bahçeli'den Başkanlık Sistemi Çıkışı", NTV, 11 Ekim 2016.

73. "MHP Başkanlığa Evet mi, Hayır mı Diyecek? Bahçeli Son Sözü söyledi", *Haber Türk*, 25 Ekim 2016.

kriz arzulayanlar ikinci dalga darbecilerdir, onu da önümüzdeki günlerde hep beraber görürsünüz”⁷⁴ sözleri ile bu konudaki kararlı yaklaşımını yineledi.

MHP'nin 15 Temmuz sonrasında böyle bir siyasi hamlede bulunmasının bazı gerekçeleri bulunmaktaydı. Bunlardan öne çıkan 15 Temmuz'da FETÖ'nün başarısızlığa uğratılmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni dengelerdi. Bu çerçevede MHP ya yeni bir umuda kapılarak bürokratik sisteme müdahil olma isteğini yineleyen eski Kemalist bürokratik seçkinlerle hareket edecek ve daha da marjinal konumda yer alacak ya da Cumhurbaşkanı Erdoğan ve AK Parti ile birlikte yeni bir sistem tasavvurunun hayata geçirilme sürecinde söz sahibi olacaktı.⁷⁵

Bahçeli'nin sistem tartışmalarına yönelik uzlaşmacı yaklaşımı Yıldırım tarafından “takdire şayan” olarak değerlendirilirken, CHP'ye yönelik de, “Gelin bu şerefe, bu önemli karara siz de katılın, siz de bu kararın içerisinde olun” çağrısında bulundu.⁷⁶ AK Parti'nin bir anayasa teklifi hazırlığı içerisinde olduğuna değinen Yıldırım, taslağın hazırlanışında MHP'nin hassasiyetlerinin de dikkate alındığını sıklıkla belirtti.⁷⁷ Diğer taraftan CHP ve HDP yeni anayasa ve başkanlık sistemi konusunda AK Parti ve MHP arasındaki yakınlaşmaya yönelik mesafeli durmayı sürdürürken, bununla da kalmayıp yeniden siyaset alanını daraltma söylemine başvurarak kendi tabanına yönelik konsolidasyon hamlelerinde bulundu. Zira AK Parti ve MHP'nin uzlaşarak 330 sayısını bulmaları neticesinde halkoyuna sunulacak yeni anayasa teklifinde CHP'nin devre dışı kalacak olması seçmen nezdindeki inandırıcılığını da sarsmış olacaktı. Bu bağlamda Kılıçdaroğlu'nun başkanlık sisteminin kabulünü Türkiye'de bir “rejim değişikliği” olarak yorumlama gayreti bir taraftan gerginlik ve kutuplaşmayı hedefleyen bir siyasal amacın tezahürü olmuş diğer taraftan ise bu yaklaşımı iktidar tepkiyle karşılamıştı.⁷⁸

AK Parti tarafından hazırlanan anayasa teklifinin 15 Kasım tarihinde MHP'ye resmi olarak ulaştırılması sonrası grup toplantısında açıklamalarda bulunan MHP lideri Bahçeli, Türkiye'nin 15 Temmuz'dan sonra değiştiğini ve MHP'nin amacının Türkiye'nin önünü açmak olduğunu belirtti. AK Parti'nin anayasa metnini büyük bir dikkatle incelemeyi sürdürdüklerini ifade eden Bahçeli, MHP'nin kırmızı çizgilerinin dikkate alındığı her türlü müspet teşebbüse hazır olduklarını vurguladı. Bahçeli ayrıca bir kez daha CHP'yi de anayasa çalışmalarına müdahil olmaya davet etti.⁷⁹

Sonuç olarak 15 Temmuz FETÖ darbe girişimi ve sonrasındaaki mücadele sürecinin yanı sıra 2016 yılında doğrudan AK Parti'yi ilgilendiren devamlılıklar ve kırılmalar yaşandı. Bu hususların başında kuşkusuz Türkiye'deki çift-başlılık

74. “Bahçeli: Zoka Yutmuşuz”, *Yeni Şafak*, 25 Ekim 2016.

75. Ali Aslan, “MHP ve Başkanlık Sistemi”, *Star Açık Görüş*, 30 Ekim 2016.

76. “Başbakan Binali Yıldırım'dan CHP'ye Çağrı”, NTV, 22 Ekim 2016.

77. “Başbakan Binali Yıldırım: İdam Teklifini Meclis'e Getireceğiz”, *Milliyet*, 1 Kasım 2016.

78. “Başbakan Yıldırım: ‘Rejim Tartışması 1923'te Bitti’”, İHA, 15 Kasım 2016.

79. “Devlet Bahçeli: AK Parti'nin Metninde ‘Cumhurbaşkanı’ Deniyor”, NTV, 15 Kasım 2016.

sorununun en net yansıması olan AK Parti'deki genel başkanlık değişim süreci gelmekteydi. 64. Hükümet'ten görevi devralan 65. Hükümet'in bazı alanlarda belirginleşen farklı tercihleri de bu süreçte öne çıkarken, Başbakan Binali Yıldırım ve kabinesinin Cumhurbaşkanı Erdoğan ile daha uyumlu bir siyaset eğilimi içerisinde olma gayreti belirginleşti. Son olarak bu uyumun bir neticesi olarak bilhassa 15 Temmuz sonrası süreçte somutlaşan sistem tartışmaları 2016 sonunda çözüm odaklı bir çerçeveye kavuşturuldu.

KRONOLOJİ- AK PARTİ	
14 Ocak	64. Hükümet'in Başbakanı Ahmet Davutoğlu tarafından AR-GE Reform Paketi tanıtıldı.
5 Şubat	Başbakan Davutoğlu 10 maddeden oluşan Terörle Mücadele Eylem Planı'nı açıkladı.
5 Mayıs	Başbakan Ahmet Davutoğlu başbakanlık görevini bırakacağını açıkladı.
20 Mayıs	Milletvekili dokunulmazlıklarının kaldırılmasına ilişkin yasa tasarısı Mecliste kabul edildi.
22 Mayıs	AK Parti 2. Olağanüstü Büyük Kongresi'nde tek aday olan İzmir Milletvekili ve Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanı Binali Yıldırım yeni AK Parti Genel Başkanı seçildi.
23 Mayıs	AK Parti Genel Başkanı Binali Yıldırım, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından 65. Hükümet'i kurmakla görevlendirildi.
24 Mayıs	Başbakan Binali Yıldırım 65. Hükümet'in kabinesini açıkladı.
29 Mayıs	65. Hükümet Programı Mecliste güvenoyu aldı.
28 Haziran	Başbakan Binali Yıldırım, Rusya ile Türkiye arasında normalleşme sürecine girdiğini açıkladı.
28 Haziran	Türkiye ile İsrail arasında mutabakat imzalandı.
4 Temmuz	65. Hükümet "Ekonomik Müjdeler Paketi"ni açıkladı.
15 Temmuz	FETÖ askeri bir darbe girişiminde bulundu.
21 Temmuz	Bakanlar Kurulu tarafından ilan edilen OHAL kararı Meclisten onay aldı.
7 Ağustos	Demokrasi nöbetlerini taçlandıran "Yenikapı Demokrasi ve Şehitler Mitingi" gerçekleştirildi.
24 Ağustos	Türkiye'nin Suriye sınır hattını DEAŞ ve PYD/PKK gibi terör unsurlarından arındırmak amacıyla Fırat Kalkanı Harekatı başlatıldı.
4 Eylül	Başbakan Binali Yıldırım Güneydoğu Teşvik Paketi'ni açıkladı.
18 Ekim	OHAL kapsamında çıkarılan ilk ve 667 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) Meclis Genel Kurulu'nda kabul edilerek kanunlaştı.
15 Kasım	AK Parti'nin başkanlık sistemini içeren anayasa teklifi MHP'ye resmi olarak ulaştırıldı.
1 Aralık	Başbakan Yıldırım ve MHP lideri Bahçeli'nin anayasa değişikliğiyle ilgili yaptıkları görüşmenin sonunda AK Parti ve MHP'nin üzerinde anlaştığı teklifin bir hafta sonra TBMM'ye sunulacağı açıklandı.

CUMHURİYET HALK PARTİSİ (CHP)

2016 CHP içinde Kılıçdaroğlu ile başlayan dönüşüm sancılarının artık bir sonuç doğurmayacağına anlaşıldığı ve parti içinde muhalif grupların yönetime karşı seslerini artırdığı bir yıl olarak tarihe geçti. CHP Ocak ayında gerçekleştirilen 35. Olağan Kurultay'a CHP liderlik tartışmaları ile giderken, Kurultay sonrasında da Kılıçdaroğlu'nun liderliği parti içinde hala tartışmaların odağındaydı. Dokunulmazlık tartışmaları ile siyasetin gündemi iyice gerilirken, CHP kendi içerisinde ortak söylem geliştiremeyen bir siyasi parti izlenimi verdi. CHP ve Türkiye adına birbirinden farklı vizyonlara sahip muhalif gruplar parti yönetimine ağır eleştirilerde bulunurken, seçimli olağanüstü kurultay sesleri Haziran ayı itibarıyla tekrar yükseldi. 15 Temmuz darbe girişimi CHP içindeki grupların tek bir söylem içinde bir araya gelmelerine neden olmasa da kamuoyu önünde süren parti içi tartışmaların azalmasına sebep oldu.

Kılıçdaroğlu'nun CHP adına parti içi muhalif grupları bir arada tutmak için ürettiği siyaset Erdoğan karşıtlığı üzerine oldu. CHP içinde muhalif grupların tek ortak noktasını Erdoğan karşıtlığının oluşturması, Kılıçdaroğlu'nun bu karşıtlık üzerinden söylem geliştirerek parti içi liderliğini tahkim etmeye çalışmasına neden oldu. Darbe girişimi sonrasında oluşan uzlaşma kültürünün korunmasına yönelik olağanüstü kamuoyu baskısıyla CHP, Erdoğan karşıtlığı üzerine kurduğu negatif siyasetine ara vermek durumunda kaldı. Kamuoyunda Kılıçdaroğlu CHP'si adına ilk defa pozitif siyaset beklentisi oluşurken zamanla darbe sonrası oluşan yapıcı, uyumlu ve iş birliğine açık pozitif siyasetinden uzaklaşmaya başladı. Yenikapı Ruhundan uzaklaşan CHP, Türkiye'nin on yıllara yayılmış yapısal sorunlarının çözümünde etkili olacak sistem arayışlarında eski uzlaşmaz ve negatif siyasetine geri döndü.

Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nu Şubat 2016'da bozan CHP siyaset gündemine yön verebilecek rasyonel itirazlardan uzaklaşarak kendisini marjinalleştiren bir siyaset izlemeye başladı. 15 Temmuz sonrasında darbe ile mücadele için kurulan Anayasa Komisyonu'na yön verebilecek bir yer edinen CHP, FETÖ ile mücadele ve tekrar gündeme gelen sistem tartışmalarında pozitif siyasetinden uzaklaşarak Türkiye siya-

setine yön verici rolünü tekrar kaybetti. 15 Temmuz öncesinde CHP ana muhalefet partisi konumunun uzağında kalarak marjinal muhalefet gruplarının sözcüsü gibi hareket ederken, darbe girişimi sonrası tekrar gündeme gelen sistem tartışmalarında rejimin bekası söylemini ön plana çekerek “yeni CHP” ile uzaklaştığı Kemalist ideolojiye dönüş sinyalleri verdi.

CHP'DE DAİMİ GÜNDEM: KURULTAY VE LİDERLİK TARTIŞMALARI

CHP 2016'ya Kurultay gündemiyle başladı. 1 Kasım seçimlerinde CHP göreceli olarak oy ve milletvekili artışı yakalamış olsa da her seçimde öne sürdüğü iktidara gelme hedefine tekrar ulaşamaması parti içinde muhalif seslerin artmasına neden oldu. 7 Haziran'da ilk defa elde ettiği iktidara gelme olasılığını gerek muhalefet partilerini bir araya getirememesi gerekse AK Parti ile koalisyon görüşmelerini olumlu sonuçlandıramaması parti içinde ciddi eleştirilere sebep oldu. 4 Kasım'da Umut Oran⁸⁰ ve 9 Kasım'da Muharrem İnce⁸¹ Genel Başkanlığa adaylıklarını açıklayarak olağanüstü kurultay çağrısı yaptı. CHP Genel Merkezi kurultay seslerinin yükseldiği ortamda kurultay takvimini örgütlerine gönderdiği genelgeyle ilan etti. İlçe kongrelerinin 20 Kasım itibarıyla başlayacağı ve Ocak ayı içerisinde de 35. Olağan Kurultay'ın gerçekleşeceği genelgeyle öngörüldü. Kasım sonu itibarıyla artan parti içi muhalefete yönelik bir açıklama yapan CHP Genel Sekreteri Gürsel Tekin, 35. Olağan Kurultay'ın 17-16 Ocak 2016'da gerçekleştirileceğini ilan etti. Açıklamasında Olağanüstü Kurultay kararı alınabilmesi için 600 delegenin imzasına gerek olduğuna işaret eden Tekin, bu durumda gerekli adımların atılabileceğini ifade etti.⁸²

Muharrem İnce TBMM'de gerçekleştirdiği basın toplantısında Kurultay kararının ancak Parti Meclisi (PM) tarafından alınabileceğini belirterek, PM kararı olmadan Kurultay tarihinin açıklanmasıyla olağanüstü kurultay için imza atan 500 delege ve PM'nin saf dışı bırakıldığını iddia etti.⁸³ Genel başkanlığa adaylığını koyan Mustafa Balbay da yaptığı açıklamada genel merkez yönetiminin mevcut delegelerin önüne çıkıp hesap vermesi gerektiğini belirterek, olağan kurultay takviminin işletilerek bunun önüne geçilmeye çalışıldığını iddia etti.⁸⁴ Parti içi muhalefet olağanüstü kurultay çağrısı ile kendilerine destek veren mevcut delegelerin olağan kurultay takvimin işletilmesi durumunda parti genel merkezine yakın yeni delegelerle değiştirilmesini önleme hesabı yaparken⁸⁵ olağanüstü kurultay için gerekli delege imzasını toplayamadı. 25 Kasım 2015'te gerçekleşen PM toplantısı kararlarını açıklayan

80. “Umut Oran Kurultay Çağrısı Yaptı, Başkan Adaylığını Açıkladı”, NTV, 4 Kasım 2015.

81. “CHP Milletvekili Muharrem İnce'den Olağanüstü Kurultay Çağrısı”, NTV, 9 Kasım 2015.

82. “CHP'de Kurultay Tarihi Belli Oldu”, *Sabah*, 22 Kasım 2015.

83. “CHP'li İnce'den Kurultay Tepkisi Geldi”, *Haber Türk*, 24 Kasım 2015.

84. “CHP'de Kurultay Atışmaları Devam”, *Hürriyet*, 23 Kasım 2015.

85. “CHP'de ‘İnce’ Kurultay Hesapları”, *Aljazeera Turk*, 9 Kasım 2015.

Gürsel Tekin, olağanüstü kurultay için girişimde bulunan partililerin taleplerinden vazgeçtiğini ifade ederek, olağan kurultayın oy birliğiyle 16-17 Ocak'ta gerçekleştirilmesi kararı alındığını açıkladı.⁸⁶

Kurultay yaklaşırken parti içinden gelen talepler doğrultusunda ciddi tüzük ve program değişikliği beklentisi oluştu. Ancak istenilen değişiklik önerilerinin yetiştirilememesi üzerine olağan kurultay dışında 2016 içinde ayrı bir tüzük ve program kurultayı yapılması gündeme geldi.⁸⁷ Olağan kurultay takviminin işlenmesi sonunda Muharrem İnce, Umut Oran ve Mustafa Balbay'ın genel başkanlık iddiaları iyice zora girdi. Belirlenen yeni delegelerin beklenildiği gibi parti merkezine yakın isimlerden oluşması Muharrem İnce'nin genel başkan adaylığından vazgeçmesine neden oldu. Mustafa Balbay ise kurultay gününe kadar bekleyerek aday gösterilmek için gerekli olan 120 delege desteğini sağlamaya çalıştı.⁸⁸ Ankara Spor Salonu'nda gerçekleşen kurultayda tek aday olan Kemal Kılıçdaroğlu, bin 238 delegenin kullandığı 990 geçerli oyun tamamını alarak yeniden CHP Genel Başkanı oldu.

248 oyun geçersiz olduğu kurultay sonrasında CHP'de genel başkanlık tartışmaları sona ermedi. Kılıçdaroğlu ilerleyen günlerde ortaya çıkan krizlerin ardından daha parçalı ama daha fazla muhalefet ile karşı karşıya kaldı. Tartışmalı Cizre Raporu ile zaten uzun süre önce kaybettiği ulusalcı kanadın tepkisini çeken Kılıçdaroğlu, dokunulmazlık tartışmaları sonunda kurultayda kendisini destekleyen ve partinin yeni yüzleri olan sol ağırlıklı kesimlerin hedef tahtasına oturdu. PM seçimlerinde Kılıçdaroğlu'nun anahtar listesini delen Fikri Sağlar⁸⁹ Kılıçdaroğlu'na karşı muhalefetin baş aktörü olarak ortaya çıktı. Kılıçdaroğlu, liderliğinin sorgulandığı ortamda parti içi muhalefeti etrafında birleştirebileceği tek söylem üzerinden siyasetini sürdürdü: Erdoğan karşıtlığı. Kurultay konuşmasında Kılıçdaroğlu, CHP'de değişimi sağlamada ve seçimlerde vaat ettiği başarıya ulaşmadaki başarısızlığını sığ ve negatif bir Erdoğan karşıtlığına indirgeyerek telafi etmeye çalıştı.⁹⁰

CHP gerginlikler ve karşıtlıklar üzerinden sürdürdüğü siyasetini, Şubat ayında Anayasa Uzlaşma Komisyonu'ndan rasyonel gerekçelerden uzak sebeplerle çekilerek sürdürdü. Çalışma usullerinin belirleneceği üçüncü toplantıda CHP'nin parlamenter sistemden başka bir siyasal sistemin tartışılmaması gerektiği yönündeki ısrarı sonucunda komisyon henüz gerçek anlamda çalışmaya başlayamadan dağıldı.⁹¹ Uzlaşma Komisyonu'ndan çekilmesi CHP'nin ideolojiden uzaklaşarak pragmatist bir siyasete kapı aralamasının sonucu olarak yorumlandı.⁹² CHP'nin parlamenter sistem etrafındaki ısrarı ve bunu ileri sürerek demokratik tartışmaların

86. "CHP'de Olağan Kurultay Tarihi Belli Oldu", NTV, 25 Kasım 2015.

87. "CHP'de 35. Olağan Kurultay'ın Gündemi Belli Oldu", *Haber Türk*, 10 Aralık 2015.

88. "CHP'de 'Kurultay Delegeleri' Belirlendi", *Akşam*, 30 Aralık 2015.

89. "Kılıçdaroğlu'nun Anahtar Listesi Delik Deşik Oldu", *Sabah*, 19 Ocak 2016.

90. Fahrettin Altun, "CHP Bunu Hak Ediyor mu?", *Sabah*, 18 Ocak 2016.

91. "CHP Anayasa Uzlaşma Komisyonu'ndan Ayrıldı", NTV, 16 Şubat 2016.

92. Nebi Miş, "İdeolojiden Pragmatizme CHP'nin Yeni Anayasa Sınarı", *Sabah Perspektif*, 20 Şubat 2016.

önünü tıkaması ve siyaset alanının daraltılmasına yönelik çizdiği son dönem stratejisinin bir yansıması olarak okundu.⁹³

Kılıçdaroğlu'nun Erdoğan karşıtlığı üzerine geliştirdiği siyaset parti içi muhalefetin eleştirilerinden vazgeçmesine neden olmadı. CHP'li bir vekilin Meclis odasındaki Atatürk portresini indirmesi ile ilgili kriz, bağlamından koparılarak parti içi muhalefetin yönetime karşı eleştirilerini artırmasına neden oldu. Aralık 2015'te başlayan tartışmalar Mart 2016'ya kadar parti gündemini meşgul etti. CHP parti yönetiminden daha önce tasfiye olan ve delege desteği son olağan kurultay ile budanan Kemalist kesim olayı sorunsallaştırarak Kılıçdaroğlu'nu eleştirilerin hedefi haline getirdi. Onur Öymen, Kemal Anadol ve Nur Serter gibi partinin eski kurmayları bir bildiri yayımlayarak Kemal Kılıçdaroğlu'na olayı aydınlatması için çağrıda bulundu.⁹⁴ Hadiseyi gündeme getiren Aylin Nazlıaka konu hakkında yeterince açık davranmadığı için partililer tarafından ağır eleştiriler alırken, Kılıçdaroğlu'nun talimatıyla başlayan soruşturma sonunda CHP Yüksek Disiplin Kurulu'nun kararıyla CHP'den kesin olarak ihraç edildi.⁹⁵

CHP içi tartışmaların alevlenmesine neden olan konulardan birisi de Cizre'ye gerçekleştirilen ziyaret sonrasında Mayıs ayında kamuoyu ile paylaşılan Cizre Raporu oldu. Zeynep Altıok başkanlığında İlhan Cihaner, Fatma Hürriyet Kaplan, Fikri Sağlar, Ali Şeker ve Sezgin Tanrıkulu tarafından hazırlanan rapor parti içinde özellikle ulusalçı kanat tarafından sert eleştirilere muhatap oldu. 4 Mart Cizre ziyareti özetindeki rapor CHP'li vekiller tarafından daha önce gerçekleştirilen 18 Aralık 2015 Diyarbakır, 25 Aralık 2015 ve 11 Ocak 2016 Diyarbakır Sur, 9-10 Şubat Diyarbakır ve Mardin ziyaretlerine de atıfların yer aldığı, vekiller tarafından gerçekleştirilen görüşmeler ve ziyaretlerin özeti mahiyetinde ortaya çıkan çok kısa bir çalışma raporu görünümdeydi.⁹⁶ Rapor sadece CHP içinde rahatsızlık yaratmadığı gibi kamuoyundan da PKK'nın gerçekleştirdiği yıkıma yer vermediği ve örgütün söylemini tekrar ederek devleti suçladığı iddiasıyla ciddi bir eleştiri aldı.⁹⁷

CHP eski Genel Başkanı Deniz Baykal da terörle mücadelenin arttığı ortamda CHP'nin HDP çizgisine kaymasını, "Öyle bir nokta ortaya çıktı ki bizim içimizde bazı arkadaşlar bu konuda çizgiyi HDP çizgisine taşıyan açılımlar içine girdi. Mesela şimdi bu son dönemde Güneydoğu'da terörle, şiddetle bir mücadele var. Ülkenin içinde kente, mahalleye, yatak odasına kadar gerçekleşen bir terör var. İktidarın terör politikasının doğal sonucu olarak yerleşti bunlar. Yanlış mı? Yanlış. Sorumlu iktidar mı? Evet, iktidar. Hiç tereddüt yok. Ama burada şimdi iki temel unsur var; oraya yerleşen teröre göz yumamayız, doğal karşılayamayız"

93. Ali Aslan, "CHP ve Parlamenter Demokrasinin Krizi", *Yeni Şafak Düşünce Günlüğü*, 1 Mart 2016.

94. "CHP'li Eski Vekillerden CHP Yönetimine Çağrı", ODA TV, 29 Ocak 2016.

95. "Aylin Nazlıaka CHP'den İhraç Edildi", *Milliyet*, 4 Mart 2016.

96. "CHP 'den Güneydoğuya yardım", CHP, 2 Mayıs 2016, <https://www.chp.org.tr/Haberler/39/chp-cizre-raporu-20851.aspx>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

97. "CHP'nin PKK'dan Bahsetmeyen Cizre Raporu", *Sabah*, 2 Mayıs 2016.

sözleriyle eleştirerek parti içinde bu yönde bir rahatsızlığın olduğunu dile getirdi. Aynı röportajında CHP'de köklü bir değişim ihtiyacı olduğunu belirten Baykal, Kılıçdaroğlu'nun bunun farkında olduğunu ifade ederek, CHP içinde Genel Başkan'ın liderliğinin sorgulandığını ortaya koydu.⁹⁸

DOKUNULMAZLIK TARTIŞMALARI

CHP'nin 2016'da gündemini meşgul eden önemli konulardan birini de Nisan ve Mayıs aylarında Türkiye gündeminin üst sıralarında yer alan dokunulmazlık tartışmaları oluşturdu. Kemal Kılıçdaroğlu'nun AK Parti tarafından sunulacak dokunulmazlıkların kaldırılmasına yönelik teklife “evet” diyeceklerini açıklaması⁹⁹ partide ciddi tartışmalara ve eleştirilere neden oldu. CHP Milletvekilleri Sezgin Tanrıkulu ve Eren Erdem ilk andan itibaren dokunulmazlıkların kaldırılmasına “hayır” diyeceklerini açıklarken¹⁰⁰ oylamanın yaklaştığı süre içinde kulislere yansıyan bilgi CHP'li birçok milletvekilinin “hayır” oyu kullanacağı yönündeydi. Gerçekleştirilen ilk tur oylama sonunda tasarı 330 oyun altında kaldı. Gündem kimin fire verdiği yönünde tartışmalarla ilerlerken Kılıçdaroğlu'nun ret oyu kullandığı iddiaları ortaya atıldı.¹⁰¹ CHP sözcüsü Selin Sayek Böke, parti genel merkezinde yaptığı açıklamada, “Dün TBMM'de görüşülenler, dokunulmazlıkların kaldırılması ile ilgili bir teklife dair değildi” ifadelerini kullanıp, getirdikleri önerilerin tasarıda yer olmadığını ve bundan dolayı da tasarinın tam manasıyla dokunulmazlıkları kaldırmadığını iddia etti. Kılıçdaroğlu'nun “evet diyeceğiz” açıklamasına rağmen ortaya çıkan fire tartışmalarına da Böke, “CHP bu konuda tek tutarlı parti. Kürsü dokunulmazlığı dışında dokunulmazlıkların kaldırılması gerekiyor. Bu yönde verilecek her oy da milletvekilinin vicdanına kalmış. Bu dün de böyleydi, Cuma günü de böyle olacak” yanıtını verdi.¹⁰²

Dokunulmazlık tasarısı 20 Mayıs'ta gerçekleşen ikinci tur oylamada 376 oyla kabul edildi.¹⁰³ Parti adına tartışmalar bu sefer CHP'lilerin oylamada “evet” oyu vermesinin nedenleri üzerinden yürütüldü. Dokunulmazlık tartışmalarının başından itibaren “hayır” oyu vereceklerini açıklayan Sezgin Tanrıkulu, Eren Erdem, Muharrem İnce ve Fikri Sağlar gibi milletvekilleri “evet” oyunun ağır sonuçları olacağını ifade ederek, CHP'liler ve Genel Başkan Kılıçdaroğlu'na yönelik sert eleştirilerde bulundu. Ağır eleştirilere rağmen olası bir referandumda ülkenin daha zor duruma düşeceği korkusu ve HDP ile yan yana görünme çekincesiyle CHP'li bir kısım vekilin “evet” oyu verdiği kulislere yansıdı.¹⁰⁴ Dokunulmazlık tartışmalarıyla parti içindeki

98. “Deniz Baykal: CHP'de Köklü Bir Değişime İhtiyaç Olduğu Açık, Dört Yıl Böyle Geçmez”, *Haber Türk*, 16 Şubat 2016.

99. “Kılıçdaroğlu: Dokunmaya Oyumuz Evet”, *Hürriyet*, 14 Nisan 2016.

100. “CHP'de Dokunulmazlık İsyanı Çıktı”, *Hürriyet*, 15 Nisan 2016.

101. “Şok İddia: Kılıçdaroğlu Hayır Oyu kullandı”, *Sabah*, 18 Mayıs 2016.

102. “CHP Sözcüsü Böke'den 'Dokunulmazlık' Açıklaması”, NTV, 18 Mayıs 2016.

103. “Dokunulmazlık Teklifi Meclis'te Kabul Edildi”, A Haber, 20 Mayıs 2016.

104. “CHP'liler Neden 'Ever' Dedi?”, Aljazeera Türk, 23 Mayıs 2016.

“sol kanat”ın ilk kez Kılıçdaroğlu'yla fikir ayrılığı yaşadığı ve bu kesimin parti genel merkezi ile ilişkilerini gözden geçirme kararı aldığı kulislere yansdı.

Parti içinde ağır bir çatlak yaratan dokunulmazlık tartışmaları gündemiyle CHP 21 Mayıs'ta Antalya'da kampa girdi. İki gün süren kamp ciddi tartışmalara tanık oldu. Dokunulmazlık tartışmalarının neredeyse tek gündem olduğu toplantılarda bazı milletvekilleri tarafından, HDP'nin CHP ile birlikte yasayı Anayasa Mahkemesine götürme teklifi gündeme taşındı. Kılıçdaroğlu böyle bir durumun söz konusu olamayacağını ifade ederek, “Kurumsal olarak böyle bir adım atılmayacak. Kimse de gidip HDP'nin itirazına imza atmayacak. Atan olursa ya HDP'ye gitsin ya da istifa edip bağımsız milletvekili olarak çalışsın” restini çekti.¹⁰⁵

Kamptan sonra özel bir televizyon kanalında soruları cevaplayan Kılıçdaroğlu, bu konuda partilerin AYM'ye gidemeyeceğini hatırlatarak, HDP'nin 110 milletvekili ile mahkemeye gidilmesi teklifini de siyaseten doğru bulmadıklarını ifade etti. Milletvekillerini kabul oyu vermeye yönlendirip yönlendirmediğine yönelik soruya, dokunulmazlık tartışmalarında hiçbir milletvekiliyle hangi yönde oy kullanacağına dair görüş alışverişinde dahi bulunmadığını belirterek, dokunulmazlığı kalkan ve hakkında fezlekesi olan tüm vekillere hukuki destek vereceklerini açıkladı. İsteyen vekillerin AYM'ye bireysel olarak başvurabileceğini ifade eden Kılıçdaroğlu, bu itiraz yoluyla dokunulmazlıklarla alakalı hukuki mücadelenin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne kadar gidebileceğini ifade etti.¹⁰⁶ Kılıçdaroğlu'nun açıklamasında sonra AYM'ye ilk bireysel başvuruyu Sezgin Tanrıkulu gerçekleştirdi.¹⁰⁷

Dokunulmazlık tartışmaları CHP içinde ciddi çatlakların oluşmasına neden oldu. Haziran ayı CHP içinde kurultay seslerinin yükseldiği, parti yönetimi ve Kılıçdaroğlu'nun sert eleştirilere maruz kaldığı bir ay oldu. 2015 seçimlerinde ilk defa uygulanan ön seçim sonunda parti içinde önemli bir konum elde eden sol kanat, dokunulmazlık tartışmalarındaki tavrından dolayı Kılıçdaroğlu'na yüklenmeye başladı. Başını Fikri Sağlar'ın çektiği Devrimci Demokratik Hareket, gerçekleştirdikleri toplantılarda CHP'nin dönüşümünde söz sahibi olmayı hedeflediklerini açıklamaya başladı. Kılıçdaroğlu'na yönelik tepkileri artıran bir diğer konu, Kılıçdaroğlu'nun bir önceki dönem yönetiminde yer verdiği ancak kurultayda yeterli oy alamadığı için PM dışında kalan ve bunun sonunda kendisine danışman olarak atadığı Mehmet Bekaroğlu'nun hazırladığı rapor oldu. Bekaroğlu'nun laiklik konusunu tartışmaya açması partililer tarafından sert tepkilere neden oldu.¹⁰⁸ Antalya kampında en sert eleştirileri gerçekleştiren isim olan Muharrem İnce'nin parti örgütleriyle sürekli programlar ger-

105. “CHP'nin Antalya Kampında Dokunulmazlık Krizi Yaşandı”, *Karar*, 22 Mayıs 2016.

106. “CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, NTV'de Yayınlanan “Kılıçdaroğlu Özel” Programında Gündemi Değerlendirdi”, *CHP Kadın*, 25 Mayıs 2016, <http://chpkadin.chp.org.tr/Haberler/11/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-ntvde-yayinlanan-kilicdaroglu-ozel-programinda-gundemi-degerlendirdi-22186.aspx>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

107. “CHP'li Sezgin Tanrıkulu ve HDP'lilerden ‘Dokunulmazlık’ Başvurusu”, *Haber Türk*, 26 Mayıs 2016.

108. “Bekaroğlu'ndan Eleştirilere Sert Yanıt: Faşistler!”, *Vatan*, 25 Haziran 2016.

çerçestirmesi de CHP Genel Merkezi'ni rahatsız etti. CHP Genel Merkezi tarafından örgütlere İnce'nin programlarına katılmama baskısı yapıldığı kulislere yansdı.¹⁰⁹ Artan muhalefetin etkisiyle 35. Olağan Kurultay'a yetiştirilemeyen tüzük ve program değışiklikleri için öngörülen tüzük ve program kurultayının, seçimli kurultaya dönüştürülmesine yönelik parti içi baskı artmaya başladı.¹¹⁰ 15 Temmuz darbe girişimi tam da CHP içinde seçimli kurultay seslerinin yükseldiği bu ortamda gerçekleşti.

DARBE GİRİŞİMİ VE DARBE KARŞITI MÜCADELEDE CHP'NİN TUTUMU

15 Temmuz gecesi gözlenen olağanüstü askeri hareketliliğin FETÖ tarafından gerçekleştirilen bir darbe girişimi olduğunun kesinleşmesinden sonra Kemal Kılıçdaroğlu, Twitter hesabından yaptığı, "Bu ülke darbelerden çok çekmiştir. Aynı sıkıntıların yeniden yaşanmasını istemiyoruz. Cumhuriyet'e ve demokrasimize sahip çıkıyor, inancımızı eksiksiz bir şekilde koruyoruz. Herkes çok iyi bilmeli ki Cumhuriyet Halk Partisi, parlamenter demokrasimizin vazgeçilmezi olan yurttaşlarımızın özgür iradesine bağlıyız" açıklamalarıyla darbe girişimine karşı olduklarını ilan etti. 15 Temmuz darbe girişimi Kılıçdaroğlu'nun 16 Temmuz darbeye karşı ortak bildirisinin okunduğu TBMM Genel Kurul özel toplantısındaki konuşmasında değindiği gibi tüm Türkiye'yi ortak bir paydada buluşturdu. CHP darbe girişimine karşı yürütölen mücadeleye desteğini sundu. Siyaset iklimine hakim olan uzlaşyayı bozacak açıklamalardan kaçınan Kılıçdaroğlu, CHP'ye yöneltilen darbe girişimi ile mücadeleye tüm üyeleri ve tabanıyla karşı koymadığı eleştirilerine ilk önce Taksim'de ve sonrasında ise İzmir Gündoğdu meydanında düzenlenen "Cumhuriyet ve Demokrasi Mitingleri"yle karşılık verdi.

24 Temmuz saat 18.00'da başlayan Taksim Cumhuriyet ve Demokrasi Mitingi'nde yalnızca Kemal Kılıçdaroğlu bir konuşma gerçekleştirdi. Konuşmasına katılanların onayına sunduğu "Taksim Manifestosu" ile başlayan Kılıçdaroğlu, mitingün düzenlendiği Taksim Meydanı'nın tarihi önemine atıfta bulunarak, darbe girişiminin parlamenter demokrasiye yapıldığını ve buna karşı toplumun hep birlikte Cumhuriyet'e ve demokrasiye sahip çıktığını ifade etti.¹¹¹ "Darbeye karşı omuz omuza", "Yağma yok, Cumhuriyet var", "Mustafa Kemal'in askerleriyiz", "Türkiye laikdir, laik kalacak", "Darbeye geçit yok" sloganlarının sık sık atıldığı meydana darbe karşıtı tüm kesimler yer alarak CHP'nin darbe karşıtı duruşuna destek verdi.¹¹² CHP, 4 Ağustos saat 19.30'da Gündoğdu meydanında Taksim

109. "CHP Genel Merkezi'nde 'Miting' Korkusu", A Haber, 3 Haziran 2016, <http://www.ahaber.com.tr/gundem/2016/06/03/chp-genel-merkezinde-miting-korkusu>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

110. "CHP'de Lider Tartışması Kurultay Gündemiyle Alevlendi", BBC Türkçe, 10 Haziran 2016.

111. "CHP Lideri Taksim Meydanı'nda", *Haber Türk*, 24 Temmuz 2016.

112. Nebi Miş, Serdar Gülenler, İpek Coşkun, Hazal Duran ve M. Erkut Ayvaz, *Demokrasi Nöbetleri: Toplumsal Algıda 15 Temmuz Darbe Girişimi*, (SETA Rapor, İstanbul:2016), s. 44.

mitingiyle benzer temalı darbe karşıtı bir miting daha gerçekleştirdi. Kılıçdaroğlu İzmir mitinginde “Taksim Manifestosu”nun okunup onaylatılması dahil önceki mitingle benzer mesajlar verdi.

7 Ağustos'ta Yenikapı'da düzenlenen Demokrasi ve Şehitler Mitingi'ne CHP liderinin katılıp katılmayacağı gündemde uzun süre yer edindi. Gelen ilk açıklama CHP'yi temsilen Yenikapı mitingine bir heyetle katılım yönündeydi. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Başbakan Binali Yıldırım'ın CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu'nu uzlaşma iklimini artırmak için ısrarla mitingde davet etmesi ve bu yönde toplumsal bir isteğin artışı sonunda, CHP lideri Yenikapı mitingine katılacağını açıkladı.¹¹³ MHP lideri Devlet Bahçeli'den sonra konuşmasını gerçekleştiren Kılıçdaroğlu'nun açıklamaları “Taksim Manifestosu”nu tekrardan öteye gidemedi.

Siyasetçilerin 15 Temmuz'un ardından darbe girişimiyle mücadele etrafında bir araya gelmesi ve ortaklıklara açık olacaklarını ifade etmeleri toplumda büyük bir rahatlama oluşturdu. 15 Temmuz öncesi parti liderlerinin açıklamalarıyla tırmandırdığı siyasi gündem kendisini uzlaşma bıraktı. Siyasi parti liderlerinin darbe gecesi destek verdiği ve tüm parti vekillerinin oy birliği ile kabul ettiği darbe karşıtı bildiri, partilerin ilerleyen günlerde uzlaşma içinde hareket edeceğinin bir göstergesi olarak okundu.

15 Temmuz darbe girişimi ile mücadelede atılacak önemli adımlardan biri de kuşkusuz Anayasa'da gerekli değişikliklerin yapılmasıydı. 25 Temmuz'da Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde Cumhurbaşkanı, Başbakan, CHP ve MHP Genel Başkanlarını bir araya getiren toplantı mini bir anayasa değişikliği mutabakatı ortaya çıkardı. Başbakan Binali Yıldırım aynı gün gerçekleştirilen Bakanlar Kurulu sonrası yaptığı açıklamada parti genel başkanlarıyla yeni anayasa üzerine birlikte çalışması konusunda uzlaşıldığını ifade etti. Ancak darbe girişimi ile mücadele özelinde kısa vadede küçük ölçekli bir anayasa değişikliğinin mutabakatla yapılabileceğini açıkladı.¹¹⁴ Anayasa değişikliği görüşmelerinde ön şart sunan tek taraf CHP oldu. CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu anayasa değişikliğiyle ilgili yaptığı ilk açıklamadan¹¹⁵ itibaren yargının bağımsızlığı konusunu ön plana çekti. Darbe girişimi sonrası gerçekleştirdiği açıklamalar ve sunduğu manifestolarda Kılıçdaroğlu, yargının bağımsızlığı ve parlamentonun kuvvetlendirilmesini CHP'nin kırmızı çizgileri olarak sundu. Kırmızı çizgileri ile mini anayasa değişikliği çalışmalarında belirleyici olan CHP, Kılıçdaroğlu'nun parlamentonun kuvvetlendirilmesi gerektiği ısrarı ile kapsamlı bir anayasa değişikliğine ayak direyen taraf oldu.

113. “Kılıçdaroğlu Yenikapı'da Yapılacak Mitinge Katılacak”, AA, 5 Ağustos 2016.

114. “Başbakan Binali Yıldırım Bakanlar Kurulu Sonrası Açıklama Yaptı”, *Haber Türk*, 25 Temmuz 2016.

115. “CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, Özel Harekat Daire Başkanlığını Ziyaret Etti”, CHP, 26 Temmuz 2016, <https://www.chp.org.tr/Haberler/11/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-ozel-harekat-daire-baskanligi-ni-ziyaret-etti-25738.aspx>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

YENİKAPI RUHUNUN RAFA KALDIRILMASI VE ESKİ SİYASETE DÖNÜŞ

CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu adli yıl açılış töreninin Beştepe Külliyesi'nde yapılmasına kuvvetler ayrılığı ve yargı bağımsızlığını ihlal ettiği gerekçesiyle karşı çıktı ve toplantıya katılmadı. Bu gerekçeyle yetinmeyen Kılıçdaroğlu yaptığı konuşmalarda Külliye'nin kaçak olduğunu gündeme getirerek kutuplaştırıcı sembol siyasetine devam sinyalleri verdi. Kılıçdaroğlu'nun uzlaşma diline ara vermesi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın uzlaşma ortamında tabanını genişletmesine karşı hamle olarak okundu. Terörle mücadelenin yanında Yenikapı Ruhuna ile yeni bir vatanseverlik olgusunun ortaya çıkışı ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu iklimi iyi kullanmasına karşılık verecek siyaset üretememesi CHP'nin sert muhalefet yaparak marjinalleşmesi tehlikesini doğurdu.¹¹⁶

Kılıçdaroğlu kullandığı negatif dil ile Yenikapı Ruhuna sahip çıkmadı. Hatta Kılıçdaroğlu'nun Yenikapı mitingi ve darbe girişimi sonrası oluşan uzlaşma iklimine sahip çıkmak için değil başarısız "yeni CHP" girişiminin terk edildiğini; cumhuriyet, laiklik, demokrasi ve parlamenter sisteme sahip çıkılması vurgusuyla eski Kemalist kodlara geri dönüldüğünü ilan etmek için katıldığı gündeme getirildi.¹¹⁷ MHP lideri Bahçeli'nin hükümet sistemi tartışmalarını yeniden gündeme getiren açıklamasına, başkanlığa "evet" oyunun "Türkiye'yi ateşe atmak, iç savaşa ve bölünmeye götürmek" olacağı çıkışıyla karşılık veren Kılıçdaroğlu, 15 Temmuz öncesi kullandığı negatif dile geri dönüşün işaretlerini verdi. Başkanlık tartışmalarında milliyetçi tabanın korkularına oynayan Kılıçdaroğlu, federalizm korkusu üzerinden rejimin bekasının tehlikede olduğunu dile getirerek 15 Temmuz öncesindeki tavrından daha katı bir yerde olduğunu ilan etti.¹¹⁸

OHAL KHK'larını Anayasa Mahkemesi'ne taşıyan CHP'nin, KHK'larla kamudan uzaklaştırılanlara yönelik izleme komisyonu kurması ve kapatılan PKK ve FETÖ yayın organlarına sahip çıkması, 15 Temmuz sonrası oluşan FETÖ ile mücadele uzlaşısını baltalama olarak değerlendirildi.¹¹⁹

SİSTEM TARTIŞMALARI

Kılıçdaroğlu'nun Yenikapı Ruhunun oluşturduğu uzlaşma kültüründen uzaklaşmasının en önemli nedenlerinden birisi başkanlık sistemi tartışmalarının tekrar gündeme gelmesiydi. MHP lideri Bahçeli'nin çıkışıyla tekrar siyasetin en önemli gündem maddesi haline gelen hükümet sistemi tartışmalarında CHP, eski Kemalist kodlarının da etkisiyle rejimin bekası üzerinden tartışmalara dahil oldu. 2016 yılı

116. Burhanettin Duran, "Yenikapı Kodları CHP'yi Zorluyor", *Sabah*, 2 Eylül 2016.

117. Ali Aslan, "CHP 'Yenikapı Ruhunu' Terk mi Ediyor?", *Star Açık Görüş*, 2 Ekim 2016.

118. Burhanettin Duran, "CHP'nin 'Beka' Söylemi Tutmaz!", *Sabah*, 29 Ekim 2016.

119. İsmail Çağlar, "CHP, Yenikapı'da Hiç Olmadı!", *Türkiye*, 4 Ekim 2016.

içerisinde CHP için sistem tartışmaları tek bir düzlem içerisinde devam etti: Parlamenter sistemin güçlendirilmesi. 15 Temmuz darbe girişimi öncesi neredeyse hiçbir temellendirme yapmadan, sadece Erdoğan karşıtlığı üzerinden sistem tartışmalarını tıkayan CHP, Ekim ayı itibarıyla tekrar gündeme gelen tartışmaları rejimin bekası üzerinden dar bir alana hapsetmeye çalıştı.

Şubat ayında Anayasa Uzlaşma Komisyonu çalışmalarının, “Başkanlık sistemine kapı açan bir çalışmanın parçası olmayız”¹²⁰ itirazıyla sona ermesine neden olan CHP, masaya geri dönüş tekliflerini de, “Parlamenter sistem güçlendirilecekse masaya oturacağımızı söyledik”¹²¹ yanıtıyla geri çevirdi. AK Parti'nin başkanlık sistemi esas alan bir anayasa taslağı hazırlığına başlaması üzerine, CHP'nin de Mart ayı itibarıyla parlamenter sistemi esas alan bir anayasa taslağı hazırlığına başladığı gündeme geldi.¹²² Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın “parlamenter sistem bekleme odasında” açıklamasına Kılıçdaroğlu, “Başkanlık sistemini kan dökmeden bu ülkede gerçekleştiremezsiniz”¹²³ sözleriyle karşılık vererek sistem tartışmalarında alternatif anayasa teklifiyle pozitif bir katkı sunmak yerine, Erdoğan karşıtlığı üzerinden negatif siyasetine devam edeceğini ilan etti.

Haziran ayı içerisinde Kılıçdaroğlu katıldığı bir TV programında dile getirdiği, “ABD'deki gibi başkanlık sistemini getirekseniz buyur getirin”¹²⁴ önerisiyle gündemi bir anda değiştirdi. Kılıçdaroğlu'nun ABD tipi başkanlık önerisine Başbakan Binali Yıldırım, “Biz ona da varız, gelin, bu işi gündemden kaldıralım”¹²⁵ ifadeleriyle karşılık verdi. Kılıçdaroğlu'nun kilitlediği sistem tartışmalarını kendi eliyle açması kısa süreli bir şaşkınlığa yol açsa da ilerleyen günlerde yaptığı açıklamalarda önce “kurucu ayarlara geri dönüş”¹²⁶ vurgusu ve ardından da, “ABD'deki eyalet sistemiyle Türkiye'yi bölmek istiyor musun, istemiyor musun?”¹²⁷ çıkışı ile Kılıçdaroğlu başlattığı tartışmaları tekrar kendisi tıkamış oldu.

Devlet Bahçeli'nin sistem değişikliği çıkışıyla tekrar gündeme gelen başkanlık sistemi tartışmalarına CHP, rejimin bekası korkusu üzerinden dahil oldu. Kılıçdaroğlu tartışmaları iki ana eksende yürüttü. İlk eksen 15 Temmuz öncesi ABD tipi başkanlıkta var olan eyalet sistemiyle Türkiye'nin bölüneceğini iddia eden Kılıçdaroğlu, Ekim ayında tekrar başlayan tartışmalarda Öcalan'ın da başkanlık sistemi istediğine referans vererek başkanlık tartışmalarının ülkenin bekası için bir tehdit olduğu,

120. “CHP'den Meclis Başkanı'nın Çağrısına Ret”, TRT Haber, 2 Mart 2016.

121. “Kurucu İradeye Dokundurtmayız”, *Milliyet*, 13 Mart 2016.

122. “CHP'den Alternatif Anayasa Taslağı”, *Milliyet*, 31 Mart 2016.

123. “Kan Dökmeden Başkanlık Sistemini Gerçekleştiremezsiniz”, NTV, 11 Mayıs 2016.

124. “Kılıçdaroğlu'ndan şaşkırtan Başkanlık açıklaması”, *Akşam*, 9 Haziran 2016.

125. “Başbakan Binali Yıldırım AK Parti Grup Toplantısı'nda”, *Akşam*, 14 Haziran 2016.

126. “CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu: 'Bu bozuk düzeni yıkacağız, bu bozuk düzene ortam hazırlayanları da alaşağı edeceğiz’”, CHP, 11 Haziran 2016, <https://www.chp.org.tr/Haberler/11/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-bu-bozuk-duzeni-yikacagiz-bu-bozuk-duzene-ortam-hazirlayanlari-da-alasagi-edecemiz-23991.aspx>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

127. “CHP Grup Toplantısında İlginç An”, *Milliyet*, 14 Haziran 2016.

başkanlık sistemi ile ülkenin eyaletlere bölüneceği, demokrasiyi sindiremeyenlerin kendilerine özel bir rejim değişikliği istediği ve başkanlık sisteminin ülkeyi iç savaşa götüreceği iddialarıyla negatif bir siyaset üreterek tartışmaları tıkamaya çalıştı.

İkinci ana ekseninde ise Kılıçdaroğlu başkanlık sistemi tartışmalarını rejim tartışması olarak sunarken parlamenter sisteme sahip çıktı. Cumhuriyet Bayramı sebebiyle yayımladığı mesajda, “Cumhuriyet, birlik ve bütünlüğümüzün teminatıdır. 150 yıllık tarihe sahip, Osmanlı'nın en zor günlerinde pusula, Kurtuluş Savaşı'nda rehber olan parlamenter sistemimiz Cumhuriyet ile ülkemizi inşa etti, sınırlarımızı korudu, her türlü saldırıyı yok etti. Üniter devleti ve parlamenter sistemi korumak, ülkemizin bekasını korumak demektir”¹²⁸ ifadelerini kullandı. Kılıçdaroğlu partisinin düzenlediği Anayasa Çalıştayı sonrası yaptığı açıklamada CHP'nin parlamenter sisteminin güçlendirilmesinden yana olduğu ve hazırladıkları taslağın da bu yönde hazırlandığını ifade etti. Aynı açıklamasında, “Bu anayasa yüzde 91,37 ile kabul edilmiştir. Yüzde 91 ile kabul edilen demokratik parlamenter sistemi +1 ile değiştiremezsiniz. +1 ile rejim mi değiştirilir?” ifadelerini kullanan Kılıçdaroğlu, parlamenter sistemi korumak adına 12 Eylül darbesi sonrası hazırlanan anayasaya da sahip çıktı.¹²⁹ Katıldığı bir açılış töreninde, “Parlamenter demokratik sistemden asla vazgeçmeyeceğiz. Rejimimizi asla değiştirmeyeceğiz. Çünkü bu düzeni, bu rejimi kuran Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları. Çünkü biz Mustafa Kemal'in askerliyiz”¹³⁰ sözleriyle ile Kılıçdaroğlu geride bıraktığı Kemalist söyleme sahip çıkarak sistem tartışmalarına yön vereceklerini ilan etti.

Sistem tartışmalarının MHP'nin katkısıyla artık geri dönülemeyecek bir noktaya varmasının sonunda CHP, sistem değişikliği tartışmalarını negatif bir siyaset dili kullanarak tıkamaya çalışmanın yanında kendi tekliflerini gündeme getirerek değişimde söz sahibi olmak adına yeni bir siyaset geliştirdi. Rejimin bekası söylemi ile bir yandan değişime ayak direyen CHP, aynı gerekçeyle alternatif anayasa taslağı çalışmalarında bulundu. Korumak istediği rejim olarak parlamenter sistemi sunan CHP, üzerinde çalıştığı anayasa taslaklarıyla parlamenter sistemin kuvvetlendirilmesi gerektiğini savundu.

15 Temmuz darbe girişimi Türkiye siyasetinde ileriye yönelik ciddi sonuçlar doğuracak bir girişim olurken aynı zamanda CHP için de Kemalist söyleme geri dönüşün anahtarı oldu. 2016 yılına kurultay gündemi ile başlayan CHP'de parti içi muhalefetin eleştirileri yıl boyunca devam etti. Kurultay sürecinde partinin sol kanadı ile birlikte hareket eden Kılıçdaroğlu süreç sonunda genel başkanlığını korudu. Dokunulmazlık tartışmaları sürecinde karşısına aldığı sol kanat yerine Kemalist kodlara geri dönerek yeni bir manevra alanı açmak isteyen Kılıçdaroğlu, darbe girişimi sonrası yaptığı konuşmalarda FETÖ'ye karşı laikliğin önemini vurgularken sistem tartışmalarında da rejimin bekası söylemine sarılarak Kemalist kanada hitap etmeye başladı.

128. “Kılıçdaroğlu'ndan 29 Ekim Mesajı”, NTV, 28 Ekim 2016.

129. “+1 ile Rejim Mi Değiştirilir?”, *Milliyet*, 13 Kasım 2016.

130. “CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu: Parlamenter Demokratik Sistemden Asla Vazgeçmeyeceğiz!”, CHP, 26 Kasım 2016, <https://www.chp.org.tr/Haberler/38/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-ataschir-belediyesi-toplu-acilis-torende-konustu-26-kasim-2016-49332.aspx>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

2016 yılı boyunca CHP parti içi birçok tartışma ile de gündeme geldi. Kılıçdaroğlu, Atatürk posterinin indirilmesine yönelik krizde ve Cizre raporuna yönelik eleştirilerde Kemalist kesimin, dokunulmazlık tartışmalarında ise sol kesimin ağır eleştirilerine maruz kaldı. CHP'nin kendi istekleri doğrultusunda bir dönüşüm sürecine girmesini talep eden bu grupların CHP adına farklı vizyonlar çizmesi, 2016 sonundan partinin söylem birliği içinde olmayan parçalı bir görünüm kazanmasında etkili oldu. Kemal Kılıçdaroğlu ise parti içi farklı görüşleri bir araya getirmek için söylemini Erdoğan karşıtlığı üzerine inşa ederek kendisine yönelik parti içi muhalefeti manipüle etti.

KRONOLOJİ-CHP	
16-17 Ocak	CHP 35. Olağan Kurultayı Ankara Spor Salonunda gerçekleştirildi. Genel Başkanlık seçimi tek aday olan Kemal Kılıçdaroğlu, kullanılan 1.238 oyun 990'ını alarak dördüncü kez genel başkan seçildi.
16 Şubat	CHP eski Genel Başkanı Deniz Baykal, "Öyle bir nokta ortaya çıktı ki bizim içimizde bazı arkadaşlar bu konuda çizgiyi HDP çizgisine taşıyan açılımlar içine girdi" eleştirisinde bulundu.
16 Şubat	CHP parlamenter sistemin tartışmaya açıldığını öne sürerek Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nun dağılmasına neden oldu.
2 Mayıs	CHP'nin Cizre Raporu yayınlandı. Raporda devletin Doğu ve Güneydoğu'da sivilleri öldürdüğüne yönelik iddiaların yer alması CHP'li isimlerden de sert tepki aldı.
11 Mayıs	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu sistem tartışmalarında, "Böyle bir başkanlık sistemi kan dökmeden bu ülkede gerçekleştiremezsiniz" çıkışında bulundu.
20 Mayıs	Dokunulmazlıkların kaldırılmasına ilişkin Anayasa maddesi TBMM'de kabul edildi.
21 Mayıs	Dokunulmazlık tartışmalarının parti içi muhalefeti artırdığı ortamda CHP Antalya'da kampa girdi. Kılıçdaroğlu partililerden ağır eleştiriler alırken CHP'nin kurumsal kimliği dışında hareket eden milletvekillerinin siyasi hayatlarına bağımsız devam edebileceği restinde bulundu.
14 Haziran	Kemal Kılıçdaroğlu kendi önerdiği ABD başkanlık sistemi modelini, "ABD'deki eyalet sistemiyle Türkiye'yi bölmek istiyor musun, istemiyor musun?" argümanı ile eleştirdi.
15-16 Temmuz	FETÖ tarafından gerçekleştirilen darbe girişimi başarısız oldu.
24 Temmuz	CHP Taksim'de darbe girişimine karşı "Cumhuriyet ve Demokrasi Mitingi" düzenledi.
4 Ağustos	CHP İzmir Gündoğdu Meydanı'nda darbe girişimine karşı "Cumhuriyet ve Demokrasi Mitingi" düzenledi.
7 Ağustos	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu Yenikapı Mitingi'ne katılarak bir konuşma gerçekleştirdi.
26 Kasım	Kılıçdaroğlu katıldığı bir açılış programında, "Parlamenter demokratik sistemden asla vazgeçmeyeceğiz. Rejimimizi asla değiştirmeyeceğiz. Çünkü bu düzeni, bu rejimi kuran Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları. Çünkü biz Mustafa Kemal'in askerleriyiz" ifadelerini kullandı.

MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ (MHP)

MHP 2015 yılında gerçekleştirilen iki genel seçimin parti içerisinde ve tabanında oluşturduğu etkinin şiddetini 2016'da da hissetti. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin Haziran seçimleri sonrasında koalisyon tekliflerinin hiçbirine yanaşmaması parti içerisindeki rahatsızlıkların dışa yansımaya sebep oldu. 1 Kasım seçimlerinde Meclisteki sandalye sayısının 80'den 40'a düşmesi ile beraber MHP içerisindeki rahatsızlıklar muhaliflerce yüksek sesle dillendirilmesinin ardından yerini partiyi dönüştürme arzu ve mücadelesine bıraktı.

2016 yılının ilk önemli gelişmesi parti içerisindeki muhaliflerin MHP'nin yıllardır çizdiği "iktidarı hedeflemeyen statüko partisi" imajını dönüştürmek ve değişime direnen MHP siyasetini yenilemek iddiası ile genel başkan değişikliği talep etmesi oldu. Muhalefetin bu talebi gerçekleştirmek amacıyla harekete geçmesi ile 2016 yılının MHP için kongre yılı olacağı anlaşıldı. Yılın ilk yarısı Genel Merkez ile muhalifler arasında tüzük değişikliği ve olağanüstü kongre yapılması konusunda sık sık yargıya intikal eden karşılıklı hukuk mücadelesi ile geçti. İki tarafın da geri adım atmadığı bu süreçte muhalifler yargı kararı ile düzenlenecek olağanüstü bir kongrede genel başkan seçilmesini mümkün kılacak tüzük değişikliğini gerçekleştirdiler. Ancak FETÖ tarafından gerçekleştirilen 15 Temmuz darbe girişimi sadece MHP'nin değil tüm siyasetin gündemini değiştirdi.

15 Temmuz darbe girişimi sırasında tepkisini ortaya koyan ilk muhalefet partisi lideri Devlet Bahçeli oldu. Bahçeli 15 Temmuz gecesi yaşanan olayların bir darbe girişimi olduğunun anlaşılmasının akabinde darbeye karşı seçilmiş hükümetin yanında olduğunu ifade eden bir açıklama yaptı. MHP bu açıklamasından sonra da hükümet ile çeşitli noktalarda uzlaşma sağladı. Bu uzlaşmayı sağlayan önemli unsurlardan birisi Bahçeli'nin darbe girişiminin öncesinde de paralel yapıya karşı etkili bir duruş almasıdır.

Darbe girişimi ile beraber ikinci planda kalan hükümet sistemi tartışmaları 2016'nın son aylarında Devlet Bahçeli'nin "yeni toplum sözleşmesi" vurgusu ile tekrar siyasetin gündemine girdi. Bahçeli Anayasa'nın ilk 4 maddesinin korunması şartı ile sistem değişikliğine sıcak bakacağını ifade etti. Bu ifadenin ardından gündem yeniden başkanlık sistemine yoğunlaştı ve AK Parti yeni anayasa çalışmalarına hız vererek bir taslak oluşturup MHP'ye sundu. Sistem değişikliğine yönelik süreçte henüz ilk adımlar atılmasına rağmen 2017 yılının ilk ve en önemli gündemini oluşturacağı ifade edilmektedir. Atılacak yeni somut adımların başarılı olması durumunda gerçekleştirilecek referandumun da 2017 gündeminde önemli bir yer edineceği ve MHP'nin de bunun baş aktörlerinden olacağı söylenebilir.

MHP'NİN KURULTAY SINAVI

Yılın ilk yarısı MHP içerisindeki muhalifler ve Devlet Bahçeli arasındaki olağanüstü kurultay çekişmesi ile geçti. Muhalif kanadın amacı öncelikle bir tüzük kurultayı gerçekleştirerek olağanüstü kurultayda genel başkan seçilemeyeceğini kurala bağlayan tüzük maddesini değiştirmek, sonrasında ise olağanüstü kurultaya giderek yeni bir genel başkanın seçilmesiydi. Bunun için gerekli imza sayısının toplanıp toplanamayacağı kamuoyunda ciddi bir merak konusu oldu. Ancak 15 Ocak'ta muhalifler kurultaya gidilmesi için 547 delegeden topladıkları imzaları MHP Genel Merkezi'ne teslim ettiler. Akabinde Devlet Bahçeli imzaları tanımadığını açıkladı. Bunun üzerine muhaliflerin yargı yoluna başvurması üzerine mahkeme tarafından MHP'yi kongreye götürmek üzere üç kişilik kayyum heyeti atanması ile sonuçlandı. Temmuz ayına kadar yargı yolu ile karşılıklı bir çekişme süreci başladı.

Muhalif kanatta harekete geçen ilk isim Meral Akşener oldu. 30 Kasım 2015'te olağanüstü kurultay çağrısı yapan Akşener'e daha sonra bir dönem partiden ihraç edilen Sinan Oğan, eski bakan Koray Aydın ile MHP MYK üyesi ve Genel Başkan Yardımcısı Ümit Özdağ da katıldı. İlerleyen süreçte muhaliflerin sayısı daha da artarak tabandan gelen değişiklik isteği de merkeze yansımaya başladı. Olağanüstü tüzük kurultayına gitme çağrısı yapan muhalifler, tüzükteki "Olağanüstü kurultayda genel başkan değişmez" maddesinin değişimini istediler. Muhalifler olağanüstü kurultayın gerçekleşmesi için 543 kongre delegesinin imzasını toplayarak avukatlar eşliğinde 15 Ocak'ta Genel Merkez'e iletiler. Genel Merkez imzaların 422'sinin geçerli olduğunu ve bunların içinden de 131 imzanın geri çekildiğini öne sürdü.¹³¹ Devlet Bahçeli imzaları tanımadığını ve kurultayın 2018'de yapılacağını açıkladı. Devlet Bahçeli'nin muhaliflerin kurultay isteğine belirtilen sürede resmi bir dönüş yapmaması üzerine muhaliflerin avukatları 5 Şubat'ta "Kurultay Çağrı Heyeti oluşturularak partinin olağanüstü kurultaya götürülmesi" talebiyle 12. Sulh Hukuk Mahkemesinde dava açtılar. 8 Nisan'da Mahkeme tarafından partiyi kurultaya gö-

131. "MHP'de 131 İmza Geri Çekildi", *Ortadoğu*, 17 Ocak 2016.

türecek üç kişiden oluşan bir Çağrı Heyeti (kayyum) atandı. MHP Genel Merkezi vakit kaybetmeden bu karara karşı Yargıtay 18. Hukuk Dairesine temyiz başvurusunda bulundu. Başvurunun gerekçesi olarak Ankara 12. Sulh Hukuk Mahkemesinin kararının Türk Medeni Kanunu'nun 75/2. maddesi uyarınca verilmiş olup, HMK 367/2. maddesi uyarınca kesinleşmeden uygulanmasının mümkün olmaması gösterildi. Bu sırada çalışmalarına devam eden kayyum heyeti ise kararını 19 Nisan'da açıkladı ve kurultayın tarihini 15 Mayıs olarak belirledi. Kayyum heyetinin bu kararı 12. Sulh Mahkemesi'nin kayyum atanması kararı henüz kesinleşmediği için Genel Merkez tarafından geçersiz kabul edildi ve kayyum heyetinin kaos yaratma girişimi şeklinde nitelendirildi.¹³²

MHP Genel Merkezi bu karara itiraz etmek için ilk olarak Yargıtay'a başvurdu. Ancak Yargıtay kararını Mayıs ayında açıklayacağını ilan etti. Partinin çeşitli kademelerinde yönetici konumunda bulunan parti mensupları buldukları ilçelerdeki Asliye Hukuk mahkemelerine başvurdular. 29 Nisan'da Tosya ve Gemerek Asliye Hukuk Mahkemeleri kayyum heyetinin yetkilerini 12. Sulh Hukuk Mahkemesinin kararının infazı Yargıtay incelemesi sonuna kadar ihtiyati tedbir yoluyla durdurdu. Gerekçe olarak kararın kesinleşmeden uygulanamayacağını tespit edilmiş olması gösterildi. Parti içi muhalifler sürecin durdurulmasına tepki gösterdiler. Sinan Oğan karar için, "Tedbir kararı hukuksuzdur" açıklaması yaparken Meral Akşener ise, "Yetkisiz ve görevsiz ne Gemerek mahkemesinin vereceği karar geçerli ne de Tosya mahkemesinin vereceği karar geçerlidir. Bu iş, kafasına göre imam arayan Temel'in işine benziyor. Bu işin herhangi bir karşılığı yoktur. Biz 15 Mayıs 2016 tarihinde Ankara Büyük Anadolu Otel'de Olağanüstü Kongre'de tüzük değişikliği oylamamızı yapacağız" şeklinde bir açıklama yaptı.¹³³

Bu kararın ardından muhalifler 13 Mayıs'ta Ankara 2. İcra Hakimliğine başvurarak itiraz ettiler. Mahkeme muhaliflerin kararını kabul ederek 15 Mayıs günü kurultayın yapılmasının önünü açtı. Aynı gün Gemerek mahkemesi kurultayın yapılamayacağı kararını verdi. Bu iki kararın ardından Ankara 25. İcra Dairesi, 2. İcra Hukuk Mahkemesinin kararının geçerli olmadığını belirterek tedbirin devam ettiğini açıkladı. Ankara Valiliği, "Verilen mahkeme kararları sonrasında MHP kongresinin yapılamayacağı anlaşılmıştır" açıklamasında bulundu.¹³⁴ Sonuç olarak Yargıtay 24 Mayıs'ta Ankara 12. Sulh Hukuk Mahkemesinin olağanüstü kurultay yapılmasına ilişkin kararını oy birliğiyle onadı. Genel Merkez bu karara uyacağını açıkladı ve Devlet Bahçeli de bir yazılı açıklama yaparak olağanüstü kongrenin 10 Temmuz'da gerçekleştirileceğini ve kendisinin de aday olarak yarışacağını ilan etti.¹³⁵ Bu açıklama ile birlikte genel başkan aday sayısı Meral Akşener, Sinan Oğan, Ümit Özdağ, Koray

132. "MHP'den Son Dakika Gelişmesi", *Hürriyet*, 29 Nisan 2016.

133. "MHP'de Muhalifler Tepkili: Hukuksuz Karar", *Hürriyet*, 29 Haziran 2016.

134. "MHP'de Kurultay Bilmecesi", NTV, 13 Mayıs 2016.

135. "MHP Kongresi 10 Temmuz'da Bahçeli Yeniden Aday", BBC Türkçe, 25 Mayıs 2016.

Aydın, Mustafa Sait Gönen, Süleyman Servet Sazak, Suat Başaran, Hüseyin Sözlü ve Devlet Bahçeli olmak üzere 9'a çıktı.

Yargıtay kararından sonra kayyum heyeti ilk adım olarak olağanüstü tüzük kurultayının 19 Haziran'da Ankara Büyük Otel Kongre Merkezi'nde yapılmasını kararlaştırdı. Devlet Bahçeli 19 Haziran'ı kabul edilemez art niyetli bir dayatma ve MHP'ye yönelik darbe girişimi olarak nitelendirerek tüzük kurultayına katılmayacağını açıkladı.¹³⁶ 19 Haziran'da gerçekleşen olağanüstü tüzük kurultayında 14 tüzük değişikliğinin 13'ü gerçekleştirildi. Bunlar arasında en önemlisi olağanüstü kurultayda genel başkan seçilmesini engelleyen maddenin kurultayda genel başkan seçilebileceği yönünde değiştirilmesidir. Bir diğer önemli tüzük değişikliği ise kurultaya kadar işlenen disiplin suçlarının affedilmesi için yapıldı. Kurultay sürecinde muhalif genel başkan adayları arasında bir kriz çıktı. Bazı adaylar oylamaya sunulan tüzük değişikliklerinin bir kısmından haberdar olmadıklarını söylediler. Devlet Bahçeli kurultaya katılmayarak süreci Genel Merkez'den takip etti ve kurultay sonrasında alınan kararları tanımadıklarını açıkladı.

MHP kararları tanımama gerekçesi olarak delege sayısı, kongrenin yapıldığı adres, yasa dışı şekilde gündeme madde eklenmesi ve Çağrı Heyeti'nin tutumu gibi başlıklarda yedi önemli hata bulunduğunu öne sürdü.¹³⁷ Genel Merkez tarafından kurultayın iptali için dava açıldı. 24 Haziran'da 3. Asliye Hukuk Mahkemesi 19 Haziran'da yapılan tüzük değişikliğiyle ilgili yürütmeyi durdurma kararı aldı. Mahkemenin yürütmeyi durdurma kararı ile 10 Temmuz'daki kurultayın gerçekleşmesi de tehlikeye girdi. 27 Haziran'da Çankaya İlçe Seçim Kurulu MHP'nin tüzüğündeki "Olağanüstü kurultayda genel başkan seçilemez" maddesini gerekçe göstererek 10 Temmuz'da olağanüstü kurultay yapılamayacağı kararı vermesiyle olağanüstü kongre ile genel başkan değişimi rafa kalktı. Çankaya İlçe Seçim Kurulu'nun kararına itiraz için Yüksek Seçim Kurulu'na başvuran muhalifler buradan da olumlu sonuç alamadılar. 10 Temmuz kurultayının askıya alınmasının üzerinden çok geçmeden 15 Temmuz'da gerçekleştirilen darbe girişimi ile beraber MHP'nin gündemi tamamen değişti. Sonraki süreçte ise muhalifler partiden ihraç edildiler.

MHP'nin yaşadığı yenilik krizi, partinin değişime direnen muhafazakarlığı ile taban tabana zıttır.¹³⁸ Liderin hami baba rolünün diğer partilere oranla ağır bastığı bir gelenekselliğin temsilcisi olmasına karşın içeride muhalif grupların bir araya gelerek lider değişikliği talebi ile parti yönetimini baskı altına alması alışıldık MHP görüntüsünü yerle bir eden konuma sahiptir. Muhafazakar çizgiyi aşarak partiyi liderinden siyaset tarzına kadar yenileme isteği ile yola çıkan muhaliflerin bu görüntüsünün altında yatan başlıca sebepler üç aşamada sıralanabilir:

136. "19 Haziran MHP'ye Darbe Teşebbüsüdür", NTV, 14 Haziran 2016.

137. "MHP'de Çağrı Heyeti'nin Topladığı Olağanüstü Kongre", *Haber Türk*, 19 Haziran 2016.

138. İsmail Çağlar, "Bahçeli ve MHP'ye Rağmen Siyaseti Savunmak", *Star Açık Görüş*, 17 Nisan 2016

Öncelikle Devlet Bahçeli'nin tüm koalisyon tekliflerine olumsuz yaklaşması, 7 Haziran genel seçimlerinden sonra başlayıp 1 Kasım genel seçimlerine kadar geçen süreçte, Bahçeli'nin siyasetine karşı parti içerisinde eleştirilerin artmasına neden olmuştu. Siyasi başarının bir ölçütü olan seçim başarısı her ne kadar MHP'nin önceliği olmamışsa da Bahçeli'nin 7 Haziran ile 1 Kasım arasında partiyi her türlü koalisyon denkleminin dışında tutması, partinin bu süreçte daha aktif ve yapıcı bir politika yürütmesini isteyenlerin eleştirel bir tutum takınmasına yol açtı.

Bu gerginlik 1 Kasım'da gerçekleştirilen erken seçimlerde partinin yaşadığı oy kaybı ile daha da arttı. HDP'nin arkasından dördüncü parti olarak Meclise giren MHP baraj altında kalmaktan kıl payı kurtuldu. Söz konusu durum parti içerisinde dile getirilen rahatsızlıkların artmasına sebep oldu. Öte yandan HDP'nin Meclise girmesi ile MHP'nin HDP üzerinden yaptığı milliyetçi siyaset zemini de alt üst oldu.¹³⁹

Terörün tırmanması ile ülkenin içine girdiği güvensizlik ortamı acilen koalisyon sorununun çözülmesi ihtiyacını doğurdu. Bunun gerçekleştirilememesi de Devlet Bahçeli'nin koalisyon sürecindeki tavrına yönelik eleştirilerin tonuna yansıyan bir başka etken oldu.

Devlet Bahçeli parti içerisindeki krizi ve muhaliflerin harekete geçmesini paralel yapının MHP'ye müdahalesi olarak gördü. MHP'nin yenilenerek iktidarda söz sahibi olacak pozisyona gelmesi amacıyla yola çıktıklarını iddia eden muhalifler, 15 Temmuz darbe girişimi ile terör örgütü olduğunu ispat eden FETÖ'nün partiyi şekillendirme isteğinin bir aracı olarak görüldü. Meral Akşener'in FETÖ'ye yakınlığı iddiası bu dönemde çeşitli kaynaklar tarafından sıkça gündeme getirildi. Kongre sürecinde Akşener'in FETÖ'den sempati ile bahsetmesi ve örgütün kanallarına çıkması bu argümanı güçlendirdi. Muhaliflerin beraber başlattığı değişim sürecinden koparak yollarını ayıran Akşener'in yalnız hareket etmesi de bu örgüt ile olan ilişkisine bağlandı. Birçok kişiye göre devletin her kurumunda önemli pozisyonlara sızan bu örgüt, partiyi yeniden kendi amaçları doğrultusunda şekillendirmek için muhalifler aracılığıyla kurultay düğmesine bastı.

15 Temmuz darbe girişimi gerçekleşmeseydi MHP'nin kurultay sürecinin nasıl işleyeceği bilinmemektedir ancak partinin yaşadığı bu iç çekişmenin siyasi açıdan doğru okunması da önemlidir.

MHP'NİN 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ VE FETÖ'YE KARŞI TUTUMU

Türk Silahlı Kuvvetleri'ne (TSK) sızan FETÖ mensupları tarafından 15 Temmuz gecesi gerçekleştirilen kanlı darbe girişiminin ilk saatlerinde MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli darbeye karşı ve seçilmiş hükümetin yanında oldukları açıklamasını

139. Ali Aslan, "MHP'de Neler Oluyor?", *Sabah Perspektif*, 23 Nisan 2016.

yaparak tepkisini koyan ilk muhalefet partisi lideri oldu. Akabinde Başbakan Binali Yıldırım ile hemen iletişime geçerek darbenin kabul edilemez olduğunu ilettiler. MHP'nin 15 Temmuz sonrası süreçte darbe girişimi ile mücadele kararlılığı devam etti ve hükümeti destekleyen bir söylem kullandı.

Darbe girişimi sonrasında Devlet Bahçeli'nin ilk önemli çıkışı idam cezası ile ilgili oldu. 19 Temmuz'da, "AK Parti hazırsa idam cezası için biz de hazırız" açıklamasını yaparak idam cezasını destekleyeceğini gösterdi.¹⁴⁰ Bu açıklamasından sonra da sık sık gündeme gelen tartışmalarda idam cezasını destekleyici konuşmalar yaptı. Bahçeli 21 Temmuz'da alınan OHAL kararını da partisinin resmi internet sitesi üzerinden bir açıklama ile destekledi. Açıklamasında devleti tasfiye süreçlerinde titiz ve dikkatli olması konusunda uyardı. Hükümetin 7 Ağustos'ta Yenikapı'da düzenlediği Demokrasi ve Şehitler Mitingi için yaptığı daveti kabul eden Bahçeli miting öncesinde parti teşkilatlarına bir genelge yollayarak partililerden alana sadece Türk bayrakları ile gelmelerini istedi. Bahçeli mitingte tarihi bir konuşma gerçekleştirdi. Konuşmasında birlik ve beraberlik mesajı vererek FETÖ'nün bir terör örgütü olduğunu ve bu yapıyla hep beraber mücadele edilmesi gerektiğini vurguladı. Yenikapı Ruhunu olarak nitelendirilen uzlaşma iklimine sahip çıkan Bahçeli 29 Eylül'de OHAL'in üç ay daha uzatılması gerektiğini ifade etti.

Darbe sonrasında Devlet Bahçeli sık sık CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu ve Başbakan Binali Yıldırım ile bir araya geldi. Üç parti liderinin yıllar sonra bir araya gelmesi Yenikapı Ruhunu hem pekiştirdi hem de topluma birliktelik mesajı verdi. Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde düzenlendiği için CHP lideri Kılıçdaroğlu ve Barolar Birliği'nin boykot ederek katılmayacaklarını açıkladıkları adli yıl açılış törenine MHP lideri Devlet Bahçeli katıldı. Bahçeli 1 Eylül'de gerçekleştirilen törene katılarak Yenikapı Ruhuna katkıda bulunmaya devam etti.

MHP lideri Devlet Bahçeli darbe girişiminden önceki süreçte paralel yapı olarak adlandırılan FETÖ'nün ne kadar tehlikeli olabileceğini örgütün kendi partisi içerisinde gerçekleştirdiği operasyon sonucunda anlamıştı. Darbe girişiminden önceki söylemini de bu örgüte karşı biçimde kurguladı. MHP'nin FETÖ karşıtlığının bir diğer önemli dinamiği ise kendisini doğru konumlama arzusu üzerinedir. MHP kendi varlığı açısından AK Parti'nin değil CHP-PDY (Paralel Devlet Yapılanması) blokunun daha büyük tehdit olduğunu anladığı noktada söylem değiştirdi ve yıkıcı siyaset yerine devletin yanında yer almayı seçti.¹⁴¹ Darbe girişimi sonrasında hükümet terörle mücadelede zafiyet oluşmasına meydan tanımamak için birtakım önlemler aldı. Bu önlemler kapsamında söylemleriyle PKK'yı meşrulaştıran HDP'li vekiller dahil teröre destek veren her bir unsura karşı mücadele süreci başlattı. Bu mücadelede CHP'nin insan hakları ihlali söylemi altında terörle mücadelede yeterli kararlılığı göstermemesi MHP'nin hükümetle daha da yakınlaşmasını sağladı.

140. "Devlet Bahçeli'den Flaş İdam Açıklaması", *Türkiye*, 19 Temmuz 2016.

141. Ali Aslan, "MHP'de Neler Oluyor?", *Sabah Perspektif*, 23 Nisan 2016.

Bahçeli'nin darbe sonrasındaki FETÖ karşıtı söylemi incelendiğinde millet, hak, milli güvenlik ve devlet vurguları ile beraber anti Batıcı bir söylem de dikkat çekmektedir. FETÖ'nün uluslararası alanda destek alarak Türkiye Cumhuriyeti'ni içeriden şekillendirmek ve kargaşaya sürüklemek adına dizayn edilmiş bir örgüt olduğu MHP tarafından da şüpheye yer verilmeden kabul edildi. Bu bağlamda Bahçeli'nin, "12 Eylül'de bizim çocuklar başardı diyorlardı, çok şükür 15 Temmuz'da onların gayrimeşru çocukları kaybetti"¹⁴² sözleri dikkate değer bulundu. Ayrıca Bahçeli darbe girişimi sonrasında iş birliğine sıcak bakacağı sinyalini vererek ve ortak siyaset çağrısı da yaparak MHP'nin yeni bir sayfa açmaya hazır olduğunu ifade etti.

Muhalefetin seçilmiş hükümetin yani demokrasinin yanında yer alması ile beraber daha yumuşak ve ılımlı bir siyaset dili ortaya çıktı. MHP ve Bahçeli demokrasiden yana tutum olarak bu dili pekiştirdi. CHP'nin darbe karşıtı söylemi yeniden hükümet karşıtı söyleme dönüşse de MHP darbe karşıtı ve devleti destekleyici tutumunu devam ettirdi. Darbe girişimi sonrasındaki ilk açıklamalarında demokrasi ve parlamenter sistemin devamının önemi üzerine vurgu yapan Bahçeli'nin Ekim ayında başkanlık sistemine yeşil ışık yakması hükümet ile arasında yeni bir uzlaşma kapısı daha açtı.

Başarısız darbe girişimi ile gündeme gelen idam cezası tartışmalarının MHP'nin gündeme taşıdığı sistem tartışmaları açısından bir anlamı da mevcuttur. Bahçeli "İmralı canisi" olarak nitelendirdiği terör örgütü PKK'nın lideri Abdullah Öcalan'ın idam edilmesine yönelik mücadelelerinde hükümet ile karşılıklı temaslarında konuyu sıkça dile getirdi. Sistem değişikliğinin idam yasası ile beraber geldiği takdirde MHP'nin başkanlık sistemine karşı olan parti tabanının direncini kırabileceği ve idam cezasına "hayır" dememek için başkanlık sistemine "evet" diyebileceği tartışıldı.

Genel olarak bakıldığında 15 Temmuz darbe girişimi sonrası süreç, Devlet Bahçeli'nin Türkiye'nin dışarıdan müdahale ile iç karışıklığa çekilmek istendiğini ve milli güvenliğin tehdit altında olduğunu görüp devletin yanında durduğu tarihi bir süreç oldu. Zor durumlarda kritik rol oynayarak devlete destek verme görevi artık gelenekselleşmiş olan MHP'nin 15 Temmuz sonrasında da devletçi bir tutum takınması sürpriz olmadı.

MHP'NİN SİYASAL SİSTEM DEĞİŞİKLİĞİNE YAKLAŞIMI

İki yıldır gündemdeki yerini koruyan başkanlık sistemi tartışmaları 15 Temmuz darbe girişimi ile ilk defa uzun süre gündemden düştü. Ancak Ekim ayında MHP lideri Devlet Bahçeli'nin sistem değişikliğine yeşil ışık yakan konuşması ile yeniden gündeme geldi. Bahçeli 18 Ekim'deki konuşmasında sistemin tıkanıldığını, tıkanıklığı açmak için yapısal değişikliklere ihtiyaç duyulduğunu ve halk istediği takdirde mevcut halin meşrulaştırılarak bunun gerçekleşebileceğini ifade etti.¹⁴³ Sistem değişikliğine kapı aralayan bu beklenmedik

142. "Devlet Bahçeli: 15 Temmuz'da Onların Gayri Meşru Çocukları Kaybetti", *Sabah*, 22 Kasım 2016.

143. "Bahçeli: Başkanlık İnadı Sürececek 2 Seçenek Var...", *Haber Türk*, 22 Kasım 2016.

açıklama tüm siyasi çevrelerce şaşkınlıkla karşılandı. AK Parti ise vakit kaybetmeden bir taslak oluşturma çalışmalarına başladı. Kısa sürede bir taslak metin oluşturan AK Parti, hazırladığı taslağı 15 Kasım'da MHP'ye ilettiler. MHP'nin anayasa komisyonu bu taslak üzerinden gerekli çalışmaları yapıp 19 Kasım'da Devlet Bahçeli'ye rapor olarak sundu.

MHP'nin başkanlık sistemi tartışmalarında aldığı tutumun 2016 yılı boyunca geriye doğru izi sürüldüğünde Genel Başkan Devlet Bahçeli'nin sene başında yaptığı açıklamalarda başkanlık sistemine karşı çıktığı görülmektedir. Anayasa değişikliği tartışmalarında Bahçeli sık sık başkanlık sistemine karşı yorumlarda bulundu. Bu yorumların genel mahiyetini başkanlık sisteminin Türkiye'nin gerçek sorunlarına çözüm getirmeyeceği için MHP tarafından desteklenmediği oluşturdu. Devlet Bahçeli, "Parlamentar sisteme neşter vurmaya teşebbüs etmek, geçmişe sünger çekilmesi, 93 yıllık Cumhuriyet mirasının hiçe sayılması anlamına gelecektir"¹⁴⁴ yorumunu yaparak konunun tartışmaya açık olmadığını ifade etti. Yeni anayasa yapım sürecinde MHP'nin kırmızı çizgileri Anayasa'nın ilk dört maddesinin değişmemesi ve totaliter sisteme kayabilecek bir başkanlık sistemi teklifinin yapılmaması oldu.

MHP lideri Bahçeli'nin 15 Temmuz sürecinden sonra başkanlık sistemine sıcak bakmasının temelinde birkaç önemli sebebin yattığı ifade edilebilir. Bu sebeplerden ilki darbe sonrası hükümet ile Bahçeli'nin ortak bir dil üzerinden konuşması ve Bahçeli'nin hükümete destek veren tavrını sürdürmesi şeklinde ifade edilebilir. Darbe girişimi sonrası milli güvenliği tehdit eden FETÖ ve PKK'ya karşı başlatılan topyekun mücadelede aynı tarafta yer alan iki partinin arasındaki buzların erimesi diğer önemli gündem konularının en azından tartışmaya açılmasına da zemin oluşturdu. Buradan hareketle ikinci sebebin MHP'nin darbe sonrasında umutlanarak bürokraside yer edinmeyi amaçlayan Kemalist seçkinlerle hareket edip iyice marjinalleşmek yerine AK Parti ile hareket edip yeni Türkiye'nin inşasında söz sahibi olmayı tercih etmesi olarak okundu.¹⁴⁵ Bu doğrultuda attığı adımların sonuncusu olan AK Parti'nin sistem değişikliği isteğine yeşil ışık yakması –ki ilk adımları hükümete OHAL, PKK ve sınır dışı operasyonlarda destek sağlamasıdır– iki parti arasında buzların erimesi ve MHP'nin Türkiye siyasetinde söz sahibi olma isteğine bağlanabilir.

Devlet Bahçeli'nin sistem değişikliğine kapı aralamasının ardında yatan bir başka önemli sebep 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Türkiye'de olası bir durumda ortaya çıkabilecek güçlü lider eksikliğinde dışarıdan müdahaleye açık ve savunmasız olduğunu anlamasıdır.¹⁴⁶ Bahçeli 15 Temmuz'a giden süreci ve sonrasını bir arada değerlendirdiğinde ülkenin dışarıdan operasyona her daim açık olduğunu, darbe girişimi gecesi Erdoğan'ın güçlü lider konumunun darbe girişimini engelleyebilecek önemli etkenlerden biri olduğunu hesaba katarak, devletçi ve milliyetçi reflekslere sahip MHP'yi bu durumu göz önüne alarak konumlandırdı.

144. "Bahçeli: Başkanlıkla Gelinirse Anayasaya Sıcak Bakmayız", *Karar*, 9 Mart 2016.

145. Ali Aslan, "MHP ve Başkanlık Sistemi", *Star Açık Görüş*, 29 Ekim 2016.

146. Nebi Miş, "Sistem Değişiminde Siyasal Yapıların Dönüşüm İmkânı", *Star Açık Görüş*, 23 Ekim 2016.

Son olarak MHP'nin merkez-çevre ayrışmasının yerle bir olduğu 15 Temmuz darbe girişiminden sonra siyaset zemininin kayması, partiyi hükümet ile iş birliğine götüren bir başka sebep oldu. Varlık sebebini devlet-toplum ayrışmasına borçlu olan MHP, bu ayrışmayı koruyan ve bu bağlamda devletin topluma sert müdahalesini yumuşatma, toplumsal güçlerin de devleti dönüştürücü etkisini engelleme görevi üstlenen bir parti olageldi.¹⁴⁷ Bu ayrışmayı koruduğu müddetçe var olabileceğinin farkında olan MHP'nin, AK Parti'nin çevreyi merkeze yaklaştırması ile siyaset alanı daraldı. 15 Temmuz darbe girişiminden sonra ise bu daralma ileri bir boyuta taşındı. FETÖ'nün darbe girişimi sonrasında bürokrasiden tasfiye edilmesi ile merkez-çevre ayrışması ciddi bir kırılma yaşarken, OHAL KHK'larının bir sonucu olarak çevre daha çok merkeze doğru taşındı. Bu da MHP'nin siyasi zeminini neredeyse ortadan kaldırdı. Bu durum MHP'yi ancak AK Parti ile beraber hareket etmesi durumunda ülke gündeminde söz sahibi olabileceği bir konuma itti.

Öte yandan parti tabanının ise sistem değişikliğine nasıl bakacağı henüz tartışmalı görünmektedir. MHP içerisinde son bir yılda meydana gelen ayrışma Bahçeli'nin partisi üzerindeki otoritesini eskisi gibi devam ettirip ettirmeyeceğini akıllara getirmektedir. Referanduma gidilen süreçte Bahçeli'nin parti üzerindeki ikna mekanizmasını nasıl bir dil ile kuracağını zaman gösterecektir.

MHP'de 2015 genel seçimlerindeki başarısızlıklar ile başlayan parti içi muhalefet 15 Temmuz darbe girişimi ile beraber gündemdeki yerini koruyamadı. Darbe girişiminin parti içerisindeki sancılı kongre sürecini bitirmesinin tek sebebi terör ile mücadeleye odaklanma ve partiler arası mutabakat sağlama ihtiyacı değildir. Aynı zamanda Devlet Bahçeli'nin kendi partisi açısından bu süreci iyi yöneten bir lider olması da değişiklik isteğini ikinci plana atan unsurlardan birisidir. 15 Temmuz sonrası süreçle beraber 2016'nın ikinci yarısı MHP ile AK Parti'nin birbirine yaklaştığı bir dönemin başlangıcı oldu. Devlet Bahçeli OHAL, PKK, sınır ötesi operasyonlar ve idam cezası gibi konularda hükümeti destekledi. Bunda HDP kanadının marjinalleşerek terör destekli bir dil oluşturması, CHP'nin terörle mücadele ve sınır ötesi operasyonlarda net bir siyaset üretmemesi, MHP'nin FETÖ'nün dışarıdan desteklenen ve ülke için tehlike oluşturan bir terör örgütü olduğunu görebilmesi gibi sebepler etkilidir. MHP ve Devlet Bahçeli FETÖ'nün iç meseleden ziyade ciddi bir dış mesele olduğunu görerek, Türkiye üzerinde kurgulanacak çeşitli senaryolarda ülkenin önemli bir lidere sahip olmasının yaratacağı farkı anladı. Bu sebeple Bahçeli'nin hükümete son desteği sistem değişikliği üzerinden oldu ve darbe girişimi sonrasında sistem değişikliği tartışmalarını gündeme getirdi. AK Parti çalışmalarına vakit kaybetmeden başlayarak MHP'ye bir anayasa değişikliği taslağı gönderdi. Bu aşamada 2017 yılını siyasal sistem tartışmalarının domine edeceği söylenebilir.

147. Aslan, "MHP ve Başkanlık Sistemi".

KRONOLOJİ-MHP	
15 Ocak	547 delegeden kurultay için toplanan imzalar MHP Genel Merkezi'ne teslim edildi.
5 Şubat	Muhafiflerin avukatları "Kurultay Çağrı Heyeti" oluşturarak partinin olağanüstü kurultaya götürülmesi talebiyle Ankara 12. Sulh Hukuk Mahkemesinde dava açtı.
17 Şubat	Parti yönetimi imzalarla ilgili açılan davada karar vermek için Ankara 2. Sulh Ceza Mahkemesinden süre istedi.
24 Şubat	Genel Başkan Yardımcısı Ümit Özdağ istifa etti.
23 Mart	Ümit Özdağ genel başkanlık için resmen aday oldu.
8 Nisan	Mahkeme tarafından MHP'ye üç kişilik çağrı heyetinden oluşan kayyum heyeti atandı.
19 Nisan	Kayyum heyeti kurultay tarihini 15 Mayıs olarak belirledi.
29 Nisan	Tosya ve Gemerek Asliye Hukuk Mahkemesi tarafından kayyum heyetinin yetkileri ihtiyati tedbir yoluyla durduruldu.
13 Mayıs	Ankara 2. İcra Hakimliği kurultayın yapılmaması yönündeki kararı iptal etti. Hemen ardından Gemerek "Yapılamaz" kararı verdi. Bu iki kararın ardından Ankara 25. İcra Dairesi, 2. İcra Hukuk Mahkemesinin kararının geçerli olmadığını belirterek tedbirin devam ettiğini açıkladı.
24 Mayıs	Yargıtay, Ankara 12. Sulh Hukuk Mahkemesi'nin MHP'de olağanüstü kurultay toplanmasına ilişkin kararını oy birliğiyle onadı.
30 Mayıs	Kayyum heyeti kongrenin 19 Haziran'da Ankara Büyük Otel Kongre Merkezi'nde toplanmasına karar verdi.
19 Haziran	Olağanüstü tüzük kurultayı gerçekleştirildi.
24 Haziran	3. Asliye Hukuk Mahkemesi 19 Haziran'da yapılan tüzük değişikliğiyle ilgili yürütmeyi durdurma kararı aldı.
27 Haziran	Çankaya İlçe Seçim Kurulu MHP'nin tüzüğündeki "Olağanüstü kurultayda genel başkan seçilemez" maddesini gerekçe göstererek 10 Temmuz'da olağanüstü kurultay yapılamayacağı kararını verdi.
15 Temmuz	Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) tarafından başarısızlıkla sonuçlanan bir darbe girişimi gerçekleştirildi.
7 Ağustos	Devlet Bahçeli Yenikapı Demokrasi ve Şehitler Mitingi'nde konuşma yaptı.
26 Ağustos	Sinan Oğan Disiplin Kurulu tarafından partiden ihraç edildi.
8 Eylül	Meral Akşener Disiplin Kurulu tarafından partiden ihraç edildi.
11 Ekim	Devlet Bahçeli başkanlık sistemi için anayasa değişikliği teklifi getirilirse inceleyeceklerini söyleyerek sistem değişikliğine kapı araladı.
15 Kasım	AK Parti'nin hazırladığı ve içerisinde yeni sistemin gereklerinin yer aldığı yeni anayasa taslağı MHP'ye iletildi. Ümit Özdağ MHP'den ihraç edildi.
19 Kasım	MHP'nin anayasa komisyonu yeni anayasa taslağı üzerinden gerekli çalışmaları yapıp Devlet Bahçeli'ye rapor olarak sundu.

HALKLARIN DEMOKRATİK PARTİSİ (HDP)

2016 yılı Halkların Demokratik Partisi (HDP) açısından “özerklik” ve “özyönetim” tartışmaları ile başlarken Eş Genel Başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ da dahil pek çok siyasetçisinin teröre yardım ettiği gerekçesiyle tutuklu yargılanması ve çok sayıda HDP’li belediyeye kayyum atanması ile sona erdi. PKK’nın hendek kazarak ve güvenlik güçleriyle çatışarak hayata geçirmeye çalıştığı “şehir savaşı” sadece PKK’ya karşı değil HDP’ye karşı da bir toplumsal tepkinin oluşmasına neden oldu. HDP 2016 yılı içerisinde bir yandan PKK’ya verdiği desteği açıkça sürdürürken bir yandan da özerklik tartışmalarını dolaşıma sokarak toplum gözündeki meşruiyetini yitirdi. Bu da HDP’nin 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Yenikapı Ruhu üzerinden oluşan toplumsal mutabakat resminin dışında kalmasına neden oldu. HDP bu süreçte dahi toplumsal mutabakat resmine dahil olmak için çabalamak yerine PKK’ya verdiği desteği her alanda açıkça sürdürerek hükümet ve Cumhurbaşkanı’nın meşruiyetini sorgulamaya devam etti. Sürecin devamında ise HDP’li siyasetçiler teröre açıkça verdikleri maddi ve manevi destek sebebiyle yargılandı. 2016 yılı içerisinde HDP’nin gündemini oluşturan temel olaylar PKK terörü ile arasına mesafe koymaması sebebiyle oluşan meşruiyet krizi ve bu bağlamda gelişen dokunulmazlık tartışmaları, 15 Temmuz sonrası HDP’li belediyelere kayyum atanması ve HDP’li siyasetçilere yönelik tutuklamalar oldu.

TÜRKİYELİLEŞME PROJESİNİN SONU

2016 yılının başlarında HDP gündeminin en üst sıradaki maddesi, HDP’nin de dahil olduğu Demokratik Toplum Kongresi’nin (DTK) 27 Aralık 2015’te düzenlediği kongrede aldığı “özerk bölgeler ve öz yönetim oluşturulması” kararıydı. Kongrenin sonuç bildirgesinde “ülke genelinde kültürel, ekonomik, coğrafi yakınlıkları dikkate

olarak bir veya birkaç komşu şehri kapsayacak biçimde demokratik özerk bölgelerin oluşturulması” önerisi yapılarak “meşru direniş” olarak nitelendirilen hendek siyasetine sahip çıkılması gerektiği belirtildi. Kongrede alınan kararlar özerk bölgelerde Türkçenin yanı sıra bütün ana dillerin eğitim ve öğretim dili olması gerektiğini vurguluyordu. HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş bildiriye yönelik, “İnşallah muhataplarımız bu ciddi deklarasyonu bir kez daha serinkanlılıkla dinleyip, okuyup aslında öz yönetimin, özerkliğin hepimiz açısından birlikte yaşama için çok önemli bir fırsat sunduğunu görecektir” açıklamasını yaptı.¹⁴⁸ Bu açıklama HDP'nin PKK ve KCK'nın Doğu ve Güneydoğu'daki şehirlerde özerklik ilan edilmesi çağrısını sorgusuz sualsiz kabul ettiğini gösterdi. Bildirinin içeriği eleştirilirken alınan kararların Türkiye'nin bütünlüğüne zarar verecek mahiyette olduğu yorumları yapıldı. Zira bu karar halktan aldığı destekle TBMM'ye giren partinin halkın talepleri ve ihtiyaçlarını gündeme getirmekten çok PKK'nın aldığı kararları uygulamaya çalışmasının bir yansımasıydı. Bu doğrultuda partinin 2014 yılından itibaren aktif bir şekilde kullandığı “Türkiyelileşme” söyleminin popülist bir anlayıştan öteye taşınmadığı görüldü.

Türkiyelileşme projesinin sona erdiğini gösteren ikinci olay 24 Ocak'ta “Yerel Demokrasi Demokratik Cumhuriyet” sloganıyla düzenlenen HDP 2. Olağan Kongresi'nde Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ'ın yeniden partinin eş genel başkanlığına seçilmesiyle başlayan süreçte yaşandı. Kongrede aynı zamanda HDP'nin yeni parti meclisi üyeleri de belli olurken, partinin olağanüstü bir gelişme olmadığı taktirde 2018 yılına kadar sürecek yönetimi de şekillenmiş oldu. Partide daha ılımlı isimler olarak bilinen ve çözüm sürecinde aktif bir şekilde rol almış siyasilerin yönetim kademelerinden uzaklaştırılmaları ve sert söylemleri ile gündeme gelen Fatma Kurtulan, Aysel Tuğluk ve Osman Baydemir başta olmak üzere HDP'nin şahinler kanadının güçlenmesi partide önemli bir politika değişikliği gerçekleştiğini ortaya koydu. Zira “özerklik” konusunda yalnızca politik söylem düzeyinde kararlar alınmakla kalınmıyor, bu konu üzerine HDP'li belediyelerce toplantılar, konferanslar ve çalıştaylar düzenleniyordu. Bu durum ise “özerklik” konusunun 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri'nin ardından tekrar partinin ana gündem meselesi haline geldiğini gösteriyordu. Parti 7 Haziran ve 1 Kasım seçimlerinin ardından tekrar eski gündemine geri dönüyor ve önemli bir kırılma yaşıyordu.

PKK'NIN YENİ DÖNEM STRATEJİSİ VE HDP

Bütün bu süreçlerin yanı sıra PKK'nın Temmuz 2015'te bozduğu ateşkes kararının akabinde gerçekleşen terör olayları da HDP'de bir başka önemli kırılmanın eşiğine gelmesine neden oldu. PKK yöneticileri bölgedeki gelişmeler sebebiyle Türkiye'deki çözüm sürecinde elde edebileceklerinden çok daha fazlasını Türkiye, Suriye ve Irak topraklarını kapsayacak şekilde bölgede bağımsız bir Kürt ulus dev-

148. “DTK'dan Özerk Bölge Çağrısı”, BBC Türkçe, 28 Aralık 2015.

leti kurarak elde edebileceği yanılıgına kapıldı.¹⁴⁹ 7 Haziran seçimlerinin akabinde yeni dönemde ana stratejilerini “devrimci halk savaşı” üzerinden yürüteceklerini beyan ederek başkaldırı çağırısı yaptı. Bu süreçte savaşı kırsal alandan şehirlere çekti ve doğrudan sivilleri hedef alan saldırılar gerçekleştirmeye başladı. Bu saldırılardan birisi, 17 Şubat'ta Ankara Çankaya'da Genelkurmay Başkanlığı ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı gibi stratejik kurumların bulunduğu bölgede TSK mensuplarını taşıyan servis araçlarının geçişi sırasında meydana geldi. Gerçekleştirilen bombalı saldırı sonucunda aralarında sivillerinde bulunduğu 29 kişi hayatını kaybederken 61 kişi de yaralandı. Kürdistan Özgürlük Şahinleri (TAK) isimli PKK terör örgütüne bağlı bir oluşumun üstlendiği bu patlama pek çok sivil vatandaşı da etkilemesi sebebiyle kamuoyunda büyük bir tepki topladı.

HDP ise bu süreçte çok eleştirilecek açıklamalar ve faaliyetlerde bulundu. Olayın akabinde tıpkı diğer terör saldırılarında olduğu gibi saldırılar karşısındaki pasif tutumunu sürdürmeye devam etti. Katliamı gerçekleştiren teröristin evine HDP milletvekili Tuba Hezer'le birlikte diğer bazı HDP ve DBP yöneticilerinin taziye ziyaretinde bulunması çok büyük bir infial yarattı. Kamuoyunda HDP yöneticilerinin bu ziyaretten ötürü özür dilemesi beklenirken, partiden yapılan açıklamada söz konusu vekiller ile alakalı parti içerisinde soruşturma açılmayacağı belirtildi.¹⁵⁰ Olayın ardından TBMM'de AK Parti, CHP ve MHP'nin imzaladığı teröre karşı ortak bildiri HDP tarafından imzalanmadı.¹⁵¹ Bu olaylar partiye karşı daha önce kamuoyunun çeşitli kesimlerince verilen desteğin de azalmasına neden oldu. Düzenli olarak yapılan seçim anketlerinde HDP'nin batıdan aldığı oylarda ciddi bir düşüş olduğu görülürken,¹⁵² 9 Ekim'de 16 ilden Kürt, Türk ve Arap 181 aşiret temsilcisi tarafından hazırlanan bildiride HDP'nin PKK'ya destek vermesinin Kürtlerde ciddi bir hayal kırıklığı yarattığına vurgu yapıldı.¹⁵³

HDP yönetiminin olaylara yönelik tavrı, partideki bazı isimlerden de tepki topladı. Partili bazı isimlerin HDP'ye yönelik eleştirileri partinin terörle arasına mesafe koyamaması ve 7 Haziran ve 1 Kasım seçim süreçlerinde yürüttüğü politika ile ilgiliydi. Altan Tan'ın HDP'nin siyaseten sıkışmış bir noktada olduğunu belirterek, PKK ile arasına mesafe koyamamasının aynı zamanda örgütün partiye yönelik toplumsal teveccühü kendisine yönelik olarak algıladığını ifade etmesi, ses getiren parti içi eleştirilerden birisi olarak gündemde yer aldı. Tan, terör saldırısının ardından da

149. Ali Aslan, “HDP İçin Hesap Verme Vakti”, *Star Açık Görüş*, 7 Mayıs 2016.

150. “TAK'ı Kınadı Tuğba Hezer'e Sahip Çıktı”, *Haber Türk*, 26 Şubat 2016.

151. Bildiride şu ifadeler yer verildi: “Ülkemiz bugün vahim bir terör saldırısı ile daha karşı karşıya kalmıştır. Öncelikle bu menfur saldırıda hayatını kaybeden Türk Silahlı Kuvvetleri personelimize ve aziz vatandaşlarımıza Allah'tan rahmet, yaralılarımıza acil şifalar diliyoruz. Milletimizin başı sağ olsun. Bizler TBMM'de grubu bulunan siyasi partiler olarak birlik ve bütünlüğümüze, huzur ve güvenliğimize yönelik insanlık dışı terör saldırılarını şiddetle kınıyoruz. Terör ve şiddet hiçbir zaman hedefine ve amacına ulaşamayacaktır. Aziz milletimizin teröre asla boyun eğmeyeceğini, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu oyunu bozacak güç ve kudrete sahip olduğunu kararlılıkla ilan ediyoruz.”

152. “HDP'nin Yaptığı Anket Sonuçları: Oyları Batı'da Eriyor”, *Hürriyet*, 9 Nisan 2016.

153. “Van'da 181 Aşiret Liderinden Teröre Tepki”, *Haber Türk*, 9 Ekim 2016.

partisinin tutumunu eleştirerek, “Bana göre de bu tip olaylar karşısında net bir tavır sergilemek gerekir. Bu tip eylemler terör eylemleridir. Bunların kınanması lazım. Bu tip eylemleri kutsayan, doğru bulan, buna prim veren doğrudan ya da dolaysız eylemler de yanlışır. Daha ne diyeyim. Taziye çadırına gitmek de yanlışır” dedi.¹⁵⁴

Tan'ın ardından zaman zaman Ayhan Bilgen, Kadri Yıldırım gibi isimler de partiye yönelik eleştirilerde bulunarak, partinin kendisinin de bazı söylemlerine yönelik bir özeleştiri yapması gerektiğini belirttiler. Özellikle Kadri Yıldırım eleştirilerinde parti içerisinde bazı bileşen veya bireylerin İslami değerleri ve kutsalları hiçe saydığını ve “Müslüman Kürt” halkının beklentilerinin karşılanmadığını dile getirdi.¹⁵⁵ Bir diğer ifadeyle söylemek gerekirse HDP'nin terörle arasına mesafe koymak yerine bu eylemleri sahiplenmesi ve toplumsal duyarlılıkları gözetmemesi parti içerisinde de zaman zaman HDP'ye yönelik tepkilere neden oldu. Partinin bu tavrı AK Parti, CHP ve MHP tarafından da sert bir dille eleştirildi.

HDP'nin terörle arasına mesafe koyamamasının bir diğer örneği de 13 Mart'ta Ankara Kızılay Güvenpark'ta 36 kişinin hayatını kaybettiği ve 125 kişinin de yaralandığı bombalı araç saldırısının ardından yaşandı. Tıpkı Şubat'taki gibi PKK'ya bağlı TAK'ın gerçekleştirdiği bu saldırının akabinde de HDP tarafından yapılan açıklamada tıpkı önceki saldırılarda olduğu gibi olay kınanırken, olayın faillerine yönelik herhangi bir kınama gerçekleşmediği gibi faillerin isimleri dahi zikredilmiyordu. Bu HDP'nin gerçekleştirilen terör olayları ile PKK arasında bir özdeşlik oluşmasının önüne geçme çabasıydı. Fakat bu durumda bile HDP'ye yönelik toplumsal tepkinin boyutları gün geçtikçe artıyordu. HDP Diyarbakır Milletvekili Ziya Pir'in Bağlar semtinde gerçekleştirilmek istediği ziyarette halkın sert tepkisiyle karşılaşması hafızalara kazınan bir olaydı.¹⁵⁶

Bu süreçte Doğu ve Güneydoğu'da bazı yerleşim yerlerinde çatışmaların sürmesi sebebiyle sivil halkın zarar görmemesi için sokağa çıkma yasakları uygulanmaya devam ederken bazı yerler geçici süreyle askeri güvenlik bölgesi ilan edilmişti. Sokağa çıkma yasağı çatışmaların gerçekleştiği yerlerde şartlara bağlı olarak geçici sürelerle ilan edilirken, bazı yerleşim yerlerinde ise kısmi sokağa çıkma yasakları uygulandı. Tüm bunlar terörün sivil halkın hayatını çok büyük ölçüde olumsuz olarak etkilemeye devam ettiğini gösterdi. Bunun yanı sıra daha vahim örnekler de yaşandı. 12 Mayıs'ta Bingöl'ün Genç ilçesinde kamyonla patlayıcı taşıyan PKK'lı teröristler yerel halkın kendilerini engellemek istemesi üzerine Dürümlü mezrasında patlayıcıları infilak ettirmişti. 16 kişinin yaşamını yitirdiği ve 23 kişinin yaralandığı patlama sonrasında HDP'liler halkın karşı çıkması üzerine köye planladıkları ziyareti iptal etti. Bütün bunlar Türkiye kamuoyunda yalnızca PKK'nın değil HDP'nin de meşruiyetinin tartışılmasına giden bir yol açtı.¹⁵⁷

154. “Altan Tan'dan HDP'ye Ağır Eleştiri”, *Star*, 23 Şubat 2016.

155. “HDP'li Vekilden, ‘İslami Değerlere Saygısızlık’ Eleştirisi”, *Hürriyet*, 29 Haziran 2016.

156. “HDP'li Vekile Vatandaştan Sert Tepki”, *Milliyet*, 23 Mart 2016.

157. Nebi Miş, “Hendek ve Barikatların Gerisinden Halkı Sokağa Çağırarak”, *Sabah Perspektif*, 29 Ekim 2016.

DOKUNULMAZLIKLARIN KALDIRILMASI TARTIŞMASI

HDP'ye yönelik meşruiyet tartışmalarının ilk ayağı, partinin eş genel başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ ile milletvekilleri Sırrı Süreyya Önder, Ertuğrul Kürkçü ve Selma Irmak hakkında DTK kongresinde yayınlanan “özyönetim” deklarasyonu sebebiyle hazırlanan fezlekelerin Adalet Bakanlığınca Başbakanlığa gönderilmesi sürecinde gerçekleşti. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, “Dokunulmazlıklar meselesini süratle neticelendirmeliyiz. Parlamento bu konuda adımını süratle atmalıdır... Bunlara karşı parlamento eğer gerekli tavrı ortaya koymazsa bu millet ve bu tarih bu parlamentodan hesabını sorar. Şehitler hesabını sorar” şeklindeki açıklaması da dokunulmazlıkların kaldırılmasına yönelik tartışmalarda önemli bir rol oynadı.¹⁵⁸ O dönemde artan terör olayları karşısında HDP'nin tutumunun toplumda ciddi bir reaksiyon yarattığı ve teröre destek verenlerin dokunulmazlıklarının kaldırılması ile ilgili toplumda bir beklenti olduğu sıklıkla gündeme geldi.¹⁵⁹ 2015 yılı içerisinde PKK'nın “özerklik” çağrısının HDP'li belediyelerce doğrudan uygulamaya konması, PKK'luların şehirlerde hendek kazmasına yardımcı olunması ve örgüt eylemlerinin HDP'li siyasetler tarafından “direniş” olarak yorumlanması kendilerine yönelik hukuki sürecin başlatılması taleplerini artırmıştı.¹⁶⁰ HDP'nin bu sürece yönelik tavrı, kendilerine karşı alınacak herhangi bir dokunulmazlıkların kaldırılması kararını kendilerini siyasetin dışına itmek olarak algılayacakları ve gerekirse halka dönecekleri yönünde oldu. Partiden bir kişinin bile dokunulmazlığının kaldırılması durumunda en son çare olarak Meclisten çekilineceğine yönelik ifadeler basına yansdı. Bu sürece kadar HDP'liler hakkında Adalet Bakanlığı tarafından TBMM'ye gönderilen fezlekelerin sayısı 700'ün üzerindeydi.

316 AK Parti milletvekilinin imzası ile Adalet Bakanlığı, Başbakanlık, TBMM Başkanlığı veya Anayasa ve Adalet Komisyonu üyelerinden kurulu Karma Komisyon Başkanlığına ulaşan fezlekelerde milletvekili dokunulmazlığının kaldırılmasını öngören Anayasa değişikliği teklifi TBMM'ye sunuldu. 12 Nisan'da sunulan teklifin gerekçesinde, “Türkiye, tarihinin en büyük ve en kapsamlı terörle mücadelesini yürütürken, bazı milletvekillerinin seçilmeden önce ya da seçildikten sonra yapmış oldukları teröre manevi ve moral destek manasındaki açıklamaları, bazı milletvekillerinin teröre ve teröristlere fiili manada destek ve yardımları, bazı milletvekillerinin ise şiddet çağrıları kamuoyunda büyük infial meydana getirmektedir. Türkiye kamuoyu, milletvekillerinden, her şeyden önce, terörü ve teröristi destekleyen, şiddete çağrı yapan milletvekillerinin dokunulmazlığı istismar ettiğini düşünmekte, bu tür fiilleri olanların yargılanmasına Meclis tarafından izin verilmesini talep etmektedir”

158. “Erdoğan'dan Meclis'e Dokunulmazlık Çağrısı”, Aljazeera Türk, 16 Mart 2016.

159. Fahrettin Altun, “HDP'nin Yeni Ayaklanma Siyaseti”, *Sabah*, 28 Nisan 2016.

160. “2015'te Halkların Demokratik Partisi (HDP)”, *2015'te Türkiye*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2016).

açıklaması yer aldı.¹⁶¹ Dokunulmazlık ile ilgili Anayasa değişikliği teklifinin TBMM Anayasa Komisyonu'ndaki görüşmelerinde HDP'li milletvekilleri ile diğer partililer arasında çok sert tartışmalar yaşandı. Tartışmalar neticesinde HDP milletvekilleri dokunulmazlık teklifinin görüşüldüğü TBMM Anayasa Komisyonu'nu terk etti. Devam eden görüşmelerde dokunulmazlık teklifi komisyonunda AK Parti, CHP ve MHP'nin oylarıyla kabul edildi.

Dokunulmazlıkların kaldırılmasına yönelik tartışmalar yaşanırken, CHP ve MHP ilk etapta TBMM'de gerçekleştirilecek oylamada "evet" oyu vereceklerini açıkladı. Bu durum dokunulmazlıkların kaldırılması için geçerli 367 oya ilk turda ulaşılması anlamına geliyordu. Fakat 18 Mayıs'ta gerçekleştirilen oylamada Anayasa değişikliği teklifinin 1. maddesi 350 oy ve 2. maddesi ise 357 oyla kabul edildi. Daha sonra yapılan açıklamalar ilk iki maddenin oylanmasında CHP milletvekillerinin büyük bir bölümünün hayır oyu verdiğini ortaya koydu. Fakat CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu 13 Nisan'da yaptığı bir açıklamada AK Parti'li vekillerin imzası ile TBMM Başkanlığına sunulan dokunulmazlıkların kaldırılmasına ilişkin Anayasa değişikliği oylamasında her ne kadar Anayasa'ya aykırı olsa da parti olarak evet yönünde oy kullanacaklarını söylemişti. Bununla birlikte parti içinde bazı vekillerin hayır oyu verilmesi yönündeki telkinleri ön plana çıktı. CHP içerisinde dokunulmazlıkların kaldırılmasına dair fikir ayrılıkları yaşandığını gösteren bu durum, ikinci tur oylamasında kısmen ortadan kalktı. Zira ikinci tur oylaması sonucunda dokunulmazlıkların kaldırılmasına ilişkin teklif 376 oyla kabul edildi.

Bu sonuç üzerine HDP Eş Genel Başkanı Demirtaş olası bir mahkeme veya savcılığa ifade için çağrılma durumunda hiçbir HDP'li milletvekilinin mahkeme veya savcılıkların davetine gitmeyeceğini açıklarken, Anayasa Mahkemesine başvuruda bulunmak için gerekli teşebbüslerde bulunulacağını belirtti. Bunun için 110 milletvekilinin imzası gerekirken, Kemal Kılıçdaroğlu CHP milletvekillerine hitaben, "HDP'nin başvurusu için imza verilmesi de yasak. Başvuru için imza veren olursa partiden atarım. Ancak fezlekesi olan arkadaşlarımız AYM'ye bireysel başvuru hakkını kullanabilir" açıklaması yaparak HDP'ye verilecek herhangi bir desteğin önünü kesmiş oldu.¹⁶² CHP'nin bu tutumu da terörün Türkiye'de siyasetin yeni fay hattı haline geldiğini ve doğrudan ya da dolaylı bir biçimde teröre destek verme görüntüsünden kaçınmanın çok önemli olduğunu gösterdi.¹⁶³

Dokunulmazlıkların kaldırılmasına ilişkin Kanun Cumhurbaşkanı'nın onaylamasının ardından 8 Haziran'da *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe konuldu. HDP tarafından "Darbeye Karşı Direniş Mitingi" adıyla çeşitli mitingler düzenlenerek Kanun protesto edildi. Yine de bu mitinglere katılım, HDP'nin tahmin ettiği-

161. "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi", TBMM Genel Kurul Kayıtları, 17 Mayıs 2016.

162. "CHP Lideri Kemal Kılıçdaroğlu'ndan HDP Çıkışı", *Haber Türk*, 22 Mayıs 2016.

163. Burhanettin Duran, "Dokunulmazlıkların Kaldırılması Kimlere 'Dokunacak'?", *Sabah*, 19 Nisan 2016.

den daha azdı. Bu da HDP'nin politikalarının halkın gözünde meşruiyetini kaybetmesine dair argümanı güçlendirdi.

15 TEMMUZ SONRASI YENİ SÜREÇ

Her ne kadar HDP dokunulmazlıkların kaldırılmasına yönelik çıkan Kanun ile Türkiye'de bir darbe gerçekleştiğini iddia etse de Türkiye tarihinin en kanlı darbe girişimi ile 15 Temmuz gecesi karşılaştı. TSK içerisinde örgütlenmiş FETÖ mensuplarının gerçekleştirdiği darbe girişimine yönelik siyasal partiler içerisinde en son açıklama yapan HDP, darbe gecesi saat 01.30'da Twitter'da yayımladığı açıklamasında, "Türkiye'nin içinden geçtiği bu zorlu ve kritik dönemde, gerekçesi ne olursa olsun hiç kimse kendini halkın iradesi yerine koymamalıdır. HDP, her koşulda ve ilkesel olarak her tür darbeye karşıdır. Demokratik siyasete sahip çıkmak dışında bir yol yoktur" ifadelerini kullandı.¹⁶⁴ Yine TBMM'de 16 Temmuz'da okunan darbe karşıtı ortak metne diğer partilerle beraber imza attı. 15 Temmuz darbe girişiminden sonra miting düzenleyen AK Parti ve CHP'nin ardından HDP de miting çağrısında bulunarak 23 Temmuz'da İstanbul'da "Darbelere Hayır Demokrasi Hemen" başlıklı bir miting düzenledi. Demirtaş darbe sonrasında yeniden düzenin sağlanması ve FETÖ unsurlarının kamudan tasfiyesi için Bakanlar Kurulu'nun MGK'nın tavsiyesi üzerine üç ay süreyle 81 ilde OHAL uygulanması kararını eleştirdi.

HDP'nin 15 Temmuz öncesindeki söylemleri, darbe sonrasında görece bütünleşen Türk siyasetinin dışarısında kalmasına neden oldu. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 15 Temmuz sonrasında darbe girişimindeki tutumlarından dolayı teşekkür etmek amacıyla AK Parti, MHP ve CHP genel başkanlarını Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'ne davet ederken HDP bu görüşmeye davet edilmedi. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın HDP'li Sırrı Süreyya Önder'in darbe sonrasında TOBB heyetinin Meclisi ziyaret ettiği sırada söylediği, "Öcalan İmralı'da, ilk günlerinde, 'Eğer bu ülkede demokratikleşme hayata geçmezse darbe gündeme gelir'" sözü sebebiyle HDP'yi davet etmediği basına yansdı.¹⁶⁵ Yine 7 Ağustos'ta İstanbul Yenikapı'daki Demokrasi ve Şehitler Mitingi için tüm parti liderlerine davetiye gönderilirken, HDP Eş Başkanları Demirtaş ve Yüksekdağ'a davet gönderilmedi. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu hususta sorulan soruya, "HDP yönetiminin 7 Ağustos'a davet edilmemesini eleştirenler var. Kendilerine katılmıyorum. Zira darbe girişiminin hemen ardından yurt dışındaki Fetullahçı bir gazeteye konuşup darbeye direnen milyonlara 'İŞİD'çi' diyenlerin, o şerefli insanların arasında yeri yok. Ama kuşkusuz darbe girişiminin ardından ülkeye, kentlerine sokakta sahip çıkan tüm Kürt vatandaşlarımız Yenikapı'da olacak. Her gün kendilerinden mesajlar, telefonlar alıyorum. Darbe ile terörü ayrı tutmam. PKK ile FETÖ'yü ayrı kefeyle

164. "HDP: Demokratik Siyaset Tek Çıkış Yoludur", Aljazeera Türk, 16 Temmuz 2016.

165. "Erdoğan HDP'yi Neden Çağırmadı", Haber 7, 27 Temmuz 2016.

koymam. Böyle bir örgütle iş birliği yapmanı davet etmem. Davet edersem gazilere, şehitlere bunu anlatamam” şeklinde yanıt verdi.¹⁶⁶

Bunun yanı sıra darbenin akabinde özellikle Batı basınında darbe ile seçilmiş hükümet ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı aynı kefeye koyan açıklamaları büyük tepki topladı. Demirtaş başta OHAL kararı olmak üzere darbeye karşı alınan bütün tedbirleri senaryo olarak nitelendiriyordu. Tüm bunlar HDP'nin sürecin dışında kalmasına yol açtı. HDP ise bu süreçte alternatif arayışlara girdi. Selahattin Demirtaş başkanlığındaki HDP heyeti Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) liderlerinden Kürtler arası diyalogun sağlanması ve çözüm sürecine yeniden dönülmesi için yardım istedi. Fakat aynı zamanda PKK'ya desteğini de devam ettiriyordu. Demirtaş 2 Eylül'de Almanya'nın *Süddeutsche* gazetesine verdiği röportajda hem kişisel olarak hem de parti bazında PKK'yı terör örgütü olarak tanımlamadıklarını belirtti. PKK'nın siyasi kolu olmadıklarını fakat PKK'yı devletin ya da hükümetin tanımladığı şekilde tanımlamak zorunda da olmadıklarını söyledi.¹⁶⁷

HDP'Lİ BELEDİYELERE KAYYUM ATANMASI VE TUTUKLAMALAR

1 Ekim itibarıyla TBMM'de yeni yasama yılı başlarken Mecliste ele alınan ilk gündem maddelerinden birisi, torba yasaya dahil edilen ve belediye başkanı, başkanvekili ve meclis üyelerinin “terör ya da teröre yardım” suçları nedeniyle görevlerinden uzaklaştırılmalarını mümkün kılan maddeydi. Fakat bu madde 19 Ağustos'ta Mecliste oylanmasından hemen önce torba yasadan çıkarıldı. Darbe sonrasında FETÖ ya da PKK ile ilgili yürütülen soruşturmalar neticesinde bu hususlarda sorunlu görülen belediyelere kayyum atanabileceği tartışmaları sıkça gündeme gelmişti. Dolayısıyla maddenin torba yasadan çıkarılması şaşırtıcı bir gelişme olarak yorumlandı.

Kısa bir süre sonra maddenin torba yasadan çıkarılmasının PKK ya da FETÖ ile ilişkili belediyelere kayyum atanması sürecinde başka bir yol izlenmesi ile ilgili olduğu anlaşıldı. Bu yol 2 Eylül'de *Resmi Gazete*'de yayımlanan ve terör bağlantısı nedeniyle görevden uzaklaştırılan veya tutuklanan belediye başkanları ve meclis üyelerinin yerine il belediyelerinde İçişleri Bakanı, diğerlerinde ise Vali tarafından seçilme yeterliliğine sahip kişiler arasından atama yapılmasını mümkün kılan KHK düzenlemesiydi. Düzenleme sonrasında ilk olarak Diyarbakır'ın Sur ve Silvan ilçe belediyelerine mevcut belediye başkanlarının yargılanmaları devam ettiği için Valilik tarafından kayyum atandı. Sonrasında ise 11 Eylül'de İçişleri Bakanlığından yapılan açıklamada ikisi il, 28 belediyeye kayyum atandığı duyuruldu. Bu atama-

166. “Erdoğan: Bu İşin Bittigine İnanmıyorum, Rehavete Kapılmayacağız”, *Türkiye*, 6 Ağustos 2016.

167. “HDP Eş Genel Başkanı Demirtaş PKK'ya “Terör Örgütü” Demedi”, *Hürriyet*, 2 Eylül 2016.

lardan dördü FETÖ ile ilişkili belediyelere yapılıırken, 24'ü ise PKK bağlantısı sebebiyle gerçekleştirildi. KHK ile kayyum atanan iki il olan Hakkari ve Batman'da bazı cılız gösteriler yapıldı.

Belediyelere kayyum atanma sürecinde en dikkat çekici olaylardan birisi, terör örgütü PKK'ya yönelik soruşturma kapsamında gözaltına alınan Diyarbakır Büyükşehir Belediye Eş Başkanları Gültan Kışanak ve Fırat Anlı'nın 30 Ekim'de tutuklanması oldu. Demirtaş, Gültan Kışanak ve Fırat Anlı'nın tutuklanmasını rehlin alma olarak adlandırdı. 17 Kasım itibarıyla İçişleri Bakanlığında yapılan açıklamaya göre ise Demokratik Bölgeler Partisi'nin üçü büyükşehir, dördü il belediyesi olmak üzere toplam 34 belediyesine kayyum atandı. Öte yandan görevden alınan 38 eş başkanın 36'sı da tutuklandı. Kayyum atanan yerlerde ön plana çıkanlar Diyarbakır, Mardin ve Van büyükşehir belediyeleri ile Hakkari, Siirt, Şırnak ve Batman belediye başkanlıkları oldu. Bunlardan Siirt, Tunceli, Hakkari, Diyarbakır ve Van belediye başkanlarının yargılanması tutuklu olarak devam etti.¹⁶⁸ Hakkında hukuki soruşturma yürütülen belediye başkanlarının başında buldukları belediyelerde terör örgütü PKK ile doğrudan ilintili kişileri işe aldıkları ve iş başvurusu için gelenleri PKK'lı bir yakınlarının olup olmadığına göre değerlendirdikleri basına yansdı.¹⁶⁹ Ayrıca bu belediyelerin bütçelerinden maaş ödemesi adı altında terör örgütüne kaynak aktardıkları açıklandı.¹⁷⁰ Bu bağlamda Haziran ayında Van'da polise ateş açan ve içerisinde teröristlerin bulunduğu aracın Van Belediyesi'ne ait olduğunun anlaşılması ve teröristlerden birisinin Van Belediyesi'nde çalıştığına ortaya çıkması hafızalarda önemli bir yer bırakmıştı.¹⁷¹

Belediyelere atanan kayyumlara yönelik tartışmalar devam ederken, haklarında fezleke bulunan ve dokunulmazlıkları kaldırıldıktan sonra ifade vermeye gitmeyen HDP milletvekillerine yönelik Cumhuriyet Başsavcılıklarınca yürütülen terör soruşturmaları kapsamında gözaltı kararı alındı. HDP Eş Genel Başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ da bu karar kapsamında 4 Kasım'da gözaltına alındı. Adliyeye çıkarılan Demirtaş ve Yüksekdağ ifade işlemlerinin ardından tutuklama talebiyle mahkemeye sevk edildikten sonra Diyarbakır 2. Sulh Ceza Hakimliği tarafından tutuklandı. Bu süreçte terör soruşturması kapsamında ifade vermeye gitmedikleri için Demirtaş ve Yüksekdağ'ın yanı sıra HDP Grup Başkanvekili İdris Baluken, Diyarbakır Milletvekili Nursel Aydoğan, Şırnak milletvekilleri Leyla Birlik ve Ferhat Encü, Mardin Milletvekili Gülser Yıldırım ile Hakkari milletvekilleri Selma Irmak, Abdullah Zeydan ve Nihat Akdoğan çıkarıldıkları mahkemelerce tutuklandı. Milletvekilleri terör örgütü üyeliği ve terör örgütlerine yardım başta olmak üzere bu minvaldeki farklı gerekçelerle tutuklandı. HDP'li vekillerin tutuklanmasının ardından dünyadan ve AB'den Türkiye'ye pek çok kınama mesajı geldi.

168. "DBP'nin Kazandığı 106 Belediyeden 33'üne Kayyum Atandı", *Milliyet*, 17 Kasım 2016.

169. "HDP'li Belediyelerin İşçi Referansı Kandil", *Sabah*, 8 Kasım 2016.

170. "Bakan Açıkladı: 7 Bin Lira Maaş", *Milliyet*, 7 Ekim 2016.

171. "Belediye Çalışanı O Terörist Tutuklandı", *Sabah*, 22 Haziran 2016.

Tutuklamaların ardından HDP Meclis Grubu ve MYK'sı 6 Kasım'da TBMM'den çekileceklerini açıkladılar. HDP Sözcüsü Ayhan Bilgen, "Yasama organındaki faaliyetlerimizi durdurma kararı verdik" açıklamasında bulunurken bu sebeple komisyonlara ve genel kurula katılmayacaklarını belirtti. Fakat bu kararın kamuoyuna açıklanmasının ardından 8 Kasım'da TBMM'de haftalık olağan grup toplantısı yapıldı ve bu toplantıya pek çok AB ülkesinin büyükelçisi de katıldı. Toplantıda Demirtaş'ın tutuklanmasının ardından yayımladığı mesajlar da okundu.

Her ne kadar Eş Başkanlar Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ da dahil milletvekillerinin tutuklanmasının ardından yapılan ilk açıklamalarda HDP yönetimi yasama faaliyetlerinden çekildiğini duyursa da HDP İstanbul İl Eş Başkanı Doğan Erbaş'ın 20 Kasım'da yaptığı, "Eş başkanlarımız ve vekillerimiz rehin alındıktan sonra Parlamentodan fiili çekilme kararı aldık. Fakat yoğun toplantılar sonrasında Parlametodaki çalışmalarda daha etkin şekilde yer alma kararı verdik" açıklamasıyla beraber HDP'nin sürecin geleceğine dair farklı bir yol izlemeye karar verdiği görüldü. Bu kararın ardından HDP milletvekillerinin TBMM'de yasama faaliyetlerine katılmaya devam etmesi kararın uygulandığını göstermesi açısından önemliydi.

2016 yılı için genel bir değerlendirme yapmak gerekirse HDP'nin 2015 seçimlerinde gündemini oluşturan ve partiye yeni bir kimlik ve imaj kazandırma çalışmasının bir ürünü olan "Türkiyelileşme" projesinin, HDP'nin izlediği Kürt milliyetçiliğinin ağırlığı altında ezildiği söylenebilir. HDP'nin teröre ve şiddet olaylarına karşı net bir tavır sergilememesi, siyasi mekanizmaları etkili bir biçimde kullanmaması ve son süreçte dahi tüm politikalarını yine AK Parti karşıtlığı ekseninde şekillendirmesi partinin içerisinde de şiddetli tartışmalara yol açtı. Tüm bu tartışmaların yanı sıra eş genel başkanlar da dahil olmak üzere partili pek çok ismin 2016 yılının sonlarına doğru tutuklanması, partinin geleceğinde yeni yönetimin nasıl şekilleneceğine dair önemli sorulara yol açtı.

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki tüm bu gelişmeler şu noktayı açıkça gösterdi: HDP sivil siyaset alanında halktan aldığı desteğe rağmen, bir terör örgütünün toplumu da doğrudan hedef almaya yönelik stratejisini desteklemenin onu hem sivil siyasetin alanını hem de kamuoyunun gözünden düşüreceğini hesaplayamadı. Bir anlamda gündelik hırslar ve öngörüsüzlük partinin işlevsiz hale gelmesine neden oldu. Zira sivil siyaseti de domine eden bir terör örgütü varken o örgütünün hendek siyaseti başta olmak üzere sistemi dizayn etme çabasını desteklemek, bir adım sonrasında bizatihi o siyasi partiyi işlevsiz kılıyor ve halkın gözünde itibarsız hale getiriyordu. HDP böyle bir son noktaya yürüyüşü kendi adımlarıyla gerçekleştirdi. Bundan sonrasında ne olacağına dair yorumlara bakıldığında HDP'nin meşruiyetini toplum nezdinde kaybetmesi sebebiyle ilerleyen süreçte parti içerisinde Türkiye merkezli bir siyasi anlayış ortaya koyacak yeni bir oluşum çıkabileceği vurgulanmaktadır.¹⁷² Bunun yanı sıra PKK ile arasına mesafe koyan ve toplumun hassasiyetlerine duyarlı yeni baştan kurulacak bir partinin önümüzdeki yıllarda siyaset sahnesine çıkabileceği ihtimali de dile getirilmektedir.

172. Burhanettin Duran, "HDP Bu Noktaya Nasıl Geldi?", *Sabah*, 5 Kasım 2016.

KRONOLOJİ-HDP	
24 Ocak	"Yerel Demokrasi Demokratik Cumhuriyet" sloganıyla düzenlenen HDP 2. Olağan Kongresi'nde Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ yeniden partinin eş genel başkanlığa seçildi.
17 Şubat	Ankara Çankaya'da Genelkurmay Başkanlığı yakınlarında TSK mensuplarını taşıyan servis araçlarının geçişi sırasında canlı bomba saldırısı meydana geldi. TAK'ın düzenlediği saldırıda 29 kişi hayatını kaybederken 61 kişi de yaralandı.
29 Şubat	Selahattin Demirtaş Diyarbakır'ın Sur ilçesinde PKK'lılara yönelik düzenlenen operasyonlar konusunda halkın ayaklanması gerektiğini ifade ederken halka operasyonlar son bulmadan evlerine dönmelerine yönelik çağrı yaptı.
13 Mart	TAK'ın Ankara Kızılay'da bir otobüs durağında bomba yüklü araçlarla düzenlediği saldırıda 37 kişi hayatını kaybetti.
20 Mayıs	Dokunulmazlıkların kaldırılmasına ilişkin teklif ikinci tur oylamasında 376 oyla kabul edildi.
15 Temmuz	Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) içerisinde örgütlenmiş Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) mensupları bir darbe girişiminde bulundu.
2 Eylül	Demirtaş, Almanya'nın <i>Süddeutsche</i> gazetesine verdiği röportajda hem kişisel olarak hem de parti bazında PKK'yı terör örgütü olarak tanımlamadıklarını belirtti.
2 Eylül	<i>Resmi Gazete</i> 'de terör bağlantısı nedeniyle görevden uzaklaştırılan veya tutuklanan belediye başkanları ve meclis üyelerinin yerine il belediyelerinde İçişleri Bakanı, diğerlerinde ise Vali tarafından seçilme yeterliliğine sahip kişiler arasından atama yapılmasını mümkün kılan düzenleme ilan edildi.
11 Eylül	İçişleri Bakanlığından yapılan açıklamada ikisi il 28 belediyeye kayyum atandığı duyuruldu. Bu atamalardan 24'ü PKK bağlantısı sebebiyle DBP'li belediyelere gerçekleştirildi.
30 Ekim	Terör örgütü PKK'ya yönelik soruşturma kapsamında gözaltına alınan Diyarbakır Büyükşehir Belediye Eş Başkanları Gültan Kışanak ve Fırat Anlı tutuklandı.
4 Kasım	Hakkında gözaltı kararı olan HDP Eş Genel Başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ tutuklama talebiyle mahkemeye sevk edildikten sonra Diyarbakır 2. Sulh Ceza Hakimliği tarafından tutuklandı.

15 TEMMUZ FETÖ DARBE GİRİŞİMİ

15 Temmuz Cuma gecesi Türkiye, Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) içine uzun yıllar boyunca sızmış Fetullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) darbe girişimine tanık oldu. TSK başta olmak üzere devletin stratejik birçok kurumunda kadrolaşmış bu terör örgütünün mensupları tarafından organize edilen darbe girişimi Türkiye tarihinin de en kanlı darbesiydi. FETÖ askeri cuntası TBMM, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Genelkurmay Başkanlığı, Emniyet Müdürlüğü ve MİT gibi kritik kurumları F-16 uçakları ve helikopterlerden attıkları bombalarla hedef aldı. Devletin stratejik kurumlarının yanı sıra darbeye karşı direnen sivil halkı da bombalayan ve ağır silahlarla saldıran cuntacılar 248 kişiyi şehit etti ve 2 bin 195 kişiyi de yaraladı. Darbe girişiminin yaşandığı gece Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, iktidar ve muhalefet partisi yöneticileri ile halkı darbecilere karşı direnmeye çağırdı. Toplumun direnişi, siyasal partiler, medya ve sivil toplum kuruluşlarının darbecilere karşı kararlı duruşuyla darbe girişimi başarısız oldu.

15 Temmuz gecesinde sergilenen bu sivil duruş devamındaki günlerde her türlü yeniden kalkışmaya karşı sokaklarda tutulan nöbetlerle devam etti. Türkiye'nin tüm illerinde her gece binlerce insan sokak ve meydanlara çıkarak darbecilere karşı tepkisini dile getirdi. 27 gün süren demokrasi nöbetleri 10 Ağustos'ta sona erdi. Bir tarafta nöbetler devam ederken diğer tarafta başarısız darbe girişimi sonrası FETÖ'ye karşı yasal düzlemde mücadele ihtiyacı Mecliste yer alan siyasal partileri bir araya getirerek birçok hukuki düzenleme yapılmasını sağladı.

Darbe girişiminin hemen ardından FETÖ ile mücadele konusunda siyasal partiler arasında ciddi bir uzlaşma iklimi oluşurken, CHP Erdoğan karşıtlığı üzerine kurduğu negatif siyasetine geri dönerek Yenikapı Ruhu olarak adlandırılan ve FETÖ ile mücadeleyi de içeren iklimle sahip çıkmamakla itham edildi. MHP ise hem artan terör olayları karşısında PKK hem de FETÖ ile mücadelede hükümete ciddi bir destek sunarak Ankara'nın elini rahatlattı. 15 Temmuz darbe girişimine karşı Türkiye demokrasisinin yanında yer almayan Batılı devletler Ankara'nın tüm

terör örgütlerine karşı yoğunlaştırdığı mücadelesine muhalif bir tavır sergilediler. Söz konusu durumu Türkiye ile Batılı devletlerin arasının açılmasına ve Ankara'nın dış politikasını çeşitlendirmesine neden oldu.

SIYASİ LİDERLERİN DARBE KARŞITI TUTUMU VE YENİKAPI RUHU

Darbe girişiminin bertaraf edildiği gecenin ertesinde 16 Temmuz'da olağanüstü toplanan TBMM Genel Kurulu'nda dört parti ve Meclis Başkanı İsmail Kahraman'ın imzasını taşıyan darbe karşıtı ortak bir metin okundu.¹⁷³ Darbe girişimine karşı ortak mücadelenin önemini vurgulandığı metin bir anlamda ileriki günlerde oluşacak Yenikapı Ruhu ile özetlenen siyasi iklimde uzlaşma ve birlikteliğin mutabakat metni oldu.

15 Temmuz darbe girişimi ile mücadelede önemli ayaklardan biri kuşkusuz Anayasa'da gerekli değişikliklerin yapılmasıydı. 25 Temmuz'da Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde Cumhurbaşkanı, Başbakan, CHP ve MHP Genel Başkanlarını bir araya getiren toplantı mini bir Anayasa değişikliği mutabakatı ortaya çıkardı. Başbakan Binali Yıldırım aynı gün gerçekleştirilen Bakanlar Kurulu sonrası yaptığı açıklamalarda parti genel başkanlarıyla Yeni anayasa üzerine birlikte çalışma konusunda uzlaşıldığını açıkladı. Ancak kısa vadede darbe ile mücadele gündemiyle küçük ölçekli bir anayasa değişikliğinin yapılabileceğini duyurdu.¹⁷⁴

Ertesi günlerde siyasi parti liderlerinden gelen açıklamalar da benzer uzlaşma söylemi içinde gerçekleşti. CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu Özel Harekat Daire Başkanlığına gerçekleştirdiği taziye ziyareti sonrası yaptığı açıklamada oluşan uzlaşma ortamından duyduğu memnuniyeti açıkladı.¹⁷⁵ MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli sonraki günlerde yaptığı açıklamalarda anayasa değişikliği konusunda hiçbir ön şart koşmadıkları gibi toplumda artan idam cezasının getirilmesi isteği konusunda engel olmayacaklarını ve hatta destekleyeceklerini açıkladı.

Darbe girişimi ile siyasi düzlemde mücadelede bir diğer adım FETÖ darbe girişimini araştırma komisyonunun kurulması oldu. 4 Ekim'de çalışmalarına başlayan komisyonun¹⁷⁶ üç aylık çalışma süresinde eski ve yeni siyasetçiler, üst düzey bürokratlar, gazeteciler ve darbe girişimi ile alakalı bilgilendirmede bulunabilecek ilgili kişiler dinlenilmek üzere komisyona çağırıldı.¹⁷⁷

173. "Meclis Olağanüstü Toplandı! Ortak Bildiri Okundu", *Milliyet*, 16 Temmuz 2016.

174. "Bakanlar Kurulu Toplantısı Sonrası Açıklama: Boğaziçi Köprüsü'nün Adı Değiştirildi", NTV, 25 Temmuz 2016.

175. "Kılıçdaroğlu'ndan Gölbaşı Özel Harekat'a Ziyaret", *Aljazeera Türk*, 26 Temmuz 2016.

176. "FETÖ Darbe Girişimini Araştırma Komisyonu İlk Toplantısını Yaptı", AA, 4 Ekim 2016.

177. "Darbe Girişimini Araştırma Komisyonu'na Çağrılan İsimler Belli Oldu", *Aljazeera Türk*, 13 Ekim 2016.

OHAL İLANI VE DEVLETİN FETÖ'DEN ARINDIRILMASI

20 Temmuz günü Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu durumun ciddiyetine binaen OHAL ilan etti.¹⁷⁸ 17-25 Aralık Operasyonlarından itibaren FETÖ'ye yönelik alınan tedbirler, darbe girişimi sonrasında daha güçlü bir yasal zemine kavuşturularak devletin FETÖ'den arındırılması süreci hızlandırıldı. Başbakan Binali Yıldırım'ın ifadesiyle devletin kendisine karşı ilan ettiği OHAL ile devlete sizan FETÖ mensuplarının kamu kurumlarından temizlenmesi süreci başladı.¹⁷⁹

Ağustos ayının ilk günlerinde İstanbul Yenikapı'da AK Parti, MHP ve CHP liderlerini buluşturan ve Genelkurmay Başkanı'nın da bir konuşma yaptığı Yenikapı Mitingi darbe girişimin faili FETÖ ile mücadelede oluşturulan uzlaşa ve iş birliği ikliminin sembolü oldu.¹⁸⁰ Fakat liderlerin FETÖ ile mücadelede sergiledikleri ortak tavır çok uzun sürmedi. OHAL ilanı ve çıkarılan KHK'lara ana muhalefet partisi CHP'nin gösterdiği tepki sonucunda 15 Temmuz öncesinin negatif siyaset dili yeniden gündeme hakim oldu. CHP, OHAL KHK'larını Anayasa Mahkemesine götürmek suretiyle daha önce destek verdiği FETÖ ile mücadele kararlılığından geri adım attı.¹⁸¹ OHAL ilanı ve bu süreçte çıkarılan KHK'lar hukuk ve insan hakları başlığında ayrıntılı bir şekilde ele alındığından burada kısaca değinilmekle yetinilmiştir.

15 Temmuz sonrası başlatılan FETÖ ile mücadelede moral-motivasyon sağlanması noktasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklamaları belirleyiciydi. Erdoğan sık sık mücadelenin hukuk çerçevesi içinde ve adil bir şekilde yapılacağını ancak teröristlere karşı acımasız davranmak zorunda olduklarını ve örgütle ilişkisi olanların da mağdur olarak gösterilmesinin doğru olmayacağını belirtti.¹⁸²

İDAM TARTIŞMALARI

15 Temmuz sonrasında özellikle darbe girişiminin ülkeye verdiği zararlar hem devlet hem de toplum nezdinde idam cezasının tekrar tartışılmasını gündeme getirdi. Önce 2001 ve sonrasında 2004 yılında yapılan Anayasa değişiklikleriyle Türkiye'de idam cezası kaldırılmıştı ancak darbe girişiminden sonra toplum nezdinde idam cezasının geri getirilmesi konusunda ciddi bir istek oluştu. Erdoğan toplumdaki gelen istek üzerine yaptığı açıklamalarda idamla ilgili yasal bir değişiklik yapılırsa onaylayacağını belirterek konunun çeşitli kesimlerce tartışılmasının önünü açtı.¹⁸³ Başbakan Binali Yıldırım idam konusunda yaptığı açıklamada bu konunun bir anayasa meselesi ol-

178. "Erdoğan: Tüm Ülkede 3 Ay Süreyle Olağanüstü Hal İlan Edildi", NTV, 20 Temmuz 2016.

179. Serdar Güleler, "Dünyada Arındırma Politikaları ve Devletin FETÖ'den Arındırılması", *SETA Perspektif*, Sayı: 142, (Eylül 2016).

180. "Yenikapı Ruhı", Aljazeera Türk, 7 Ağustos 2016.

181. "Kılıçdaroğlu'ndan TSK Düzenlemesi Açıklaması", Haber Türk, 20 Ağustos 2016.

182. "Erdoğan: FETÖ'ye Acımasız Olmaya Mecburuz", *Yeni Şafak*, 20 Kasım 2016.

183. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Meclisten Gelecek İdam Kararını Onaylarım", NTV, 7 Ağustos 2016.

duğunu, anayasa değişikliği için de diğer partilerle uzlaşma sağlayarak sınırlı bir idam düzenlemesi getirilebileceğini belirtti.¹⁸⁴ Ana muhalefet partisi CHP ise böyle bir düzenlemeye karşı çıkarken bunun gerçekçi ve uygulanabilir olmadığını ifade etti. MHP ise milletin idam konusundaki talebinin göz ardı edilemeyeceği ve hükümet kabul ediyorsa bir an önce somut adımların atılması gerektiği açıklamasını yaptı.¹⁸⁵

15 TEMMUZ SONRASI ARTAN TERÖR OLAYLARI

15 Temmuz sonrasında PKK ve DEAŞ terör faaliyetlerini artırdı. Artan saldırılar karşısında 15 Temmuz ruhunun önemli bir sonucu olarak MHP, hükümete terörle mücadelede destek verdi. Hükümet kanadından artan terör eylemlerinin 15 Temmuz'da başarısız darbe girişiminin devamı olduğunu ifade eden açıklamalar geldi. PKK ve DEAŞ ile ilişkisi bulunan FETÖ'nün darbe girişiminin başarısız olması sonrası bu terör örgütleriyle ortak gündemlerini artırabileceği, bu sebeple daha ciddi önlemlerin alınması gerektiği vurgulandı. Cumhurbaşkanı Erdoğan da 15 Temmuz sonrası artan terör saldırılarında FETÖ'nün parmağının olduğunu ve devletin bunlarla mücadele edecek güçte olduğunu ifade ederek, FETÖ ile diğer terör örgütleri arasındaki ilişkiye devlet organlarının bakışını ortaya koydu.¹⁸⁶

Hükümetin FETÖ, PKK ve DEAŞ gibi terör örgütlerine karşı birlikte mücadele edilmesi ve ayırım yapılmadan her terör örgütünün üye ve destekçilerinin cezalandırılması gerektiği yönündeki tavrı, FETÖ'nün ülkenin yaşadığı diğer güvenlik sorunlarının da kaynağı olarak görüldüğünü gösterdi.¹⁸⁷ Yapılan açıklamalardan hükümetin arındırma süreçlerinde ortaya çıkması muhtemel sorunlara ilişkin bir farkındalığa sahip olduğu anlaşıldı. Zira Başbakan Yıldırım artık devletin bünyesinden FETÖ'cülerini temizleme zamanının geldiğini, kurunun yanında yaşın yanmasına müsaade etmeyeceklerini ifade etti.¹⁸⁸

Terör konusunda hükümete desteğini açıklayan Bahçeli ise FETÖ'nün darbe girişimi sonrası terörü kullanarak farklı yollardan başarılı olmaya çalıştığını ancak milli birlik ve beraberlik içerisinde devlete ve Türk halkına karşı yapılanlarla mücadele edileceğini belirtti. Bahçeli ayrıca 15 Temmuz'dan hiçbir ders almamış olanların ciddi bir yanılma içerisinde bulunduğunu, darbelerin bir kez daha benzer bir teşebbüste buldukları takdirde tekrar alt edileceğini vurguladı.¹⁸⁹

15 Temmuz sonrası terörle mücadele kapsamında 4 Kasım'da HDP Eş Başkanları Demirtaş ve Yüksekdağ dahil dokuz vekil,¹⁹⁰ 13 Aralık'ta da iki vekil¹⁹¹

184. "Binali Yıldırım'dan İdam Açıklaması", *Haber Türk*, 1 Kasım 2016.

185. "Bahçeli'den İdam Açıklaması", *Haber Türk*, 1 Kasım 2016.

186. "Erdoğan'dan PKK Açıklaması", *Haber Türk*, 18 Ağustos 2016.

187. "Güvenlik Açıklaması", *Haber Türk*, 22 Ağustos 2016.

188. "Yıldırım'dan FETÖ'cü Açıklaması", *Haber Türk*, 2 Kasım 2016.

189. "Bahçeli'den Darbe İddialarına Tepki: Teneşir Özlemleri Artmıştır", *Haber Türk*, 4 Ekim 2016.

190. "HDP Eşbaşkanları Demirtaş ve Yüksekdağ Tutuklandı", *Aljazeera Turk*, 4 Kasım 2016.

191. "HDP'li Demirel ve Konca Gözaltında", *Yeni Şafak*, 13 Aralık 2016

gözetilmesine alınarak tutuklandı. Vekillerin tutuklanmasına yurt içi ve yurt dışındaki çeşitli çevrelerden tepkiler geldi. Hükümet masumiyet karinesi vurgusuyla suçlu olanların asla affedilemeyeceği açıklaması yaptı. Hükümet özellikle uluslararası kuruluşlar ve Avrupa'dan gelen tepkileri hukuk sistemleri ve hukuki süreçlere karışma çabası olarak yorumladı ve hukukun bağımsızlığına vurgu yaparak Avrupa'nın tavrının kabul edilemeyeceğini belirtti.¹⁹²

15 TEMMUZ'UN DIŞ İLİŞKİLERE YANSIMASI

Yapılan araştırmalarda FETÖ darbe girişiminin ardından dış güçlerin varlığının, Türk toplumunun önemli bir bölümünde kabul gördüğü anlaşıldı.¹⁹³ Böylesi bir ortamda gerek Avrupa gerekse ABD'nin tavrının toplum nezdinde de önemli tepkilere neden olduğu ortaya çıktı. Nitekim özellikle Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerindeki en önemli husus, FETÖ lideri Gülen'in iadesiydi. Buna vurgu yapan Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, "Terörist başı Gülen'in iadesi basit bir adli yardımlaşma konusu değildir. Ulusal güvenliğimiz bakımından çok ciddi bir tehdit söz konusudur"¹⁹⁴ şeklindeki açıklamalarıyla durumu ortaya koydu. Bu hususla ilgili olarak ABD ve AB'nin tutumu birçok tartışmayı beraberinde getirdi. ABD ve AB'nin, Türkiye ile iş birliklerini tehlikeye atacak biçimde hareket ettikleri görüldü.

Devletin üst kademesinde Türkiye'nin 15 Temmuz sonrası yoğunluğunu artırarak devam ettiği, FETÖ ve diğer terör örgütleriyle mücadelesinde yalnız bırakıldığı yönündeki kanaat zaman içerisinde güçlendi. Bu kanaatin oluşmasında terörle mücadele konusunda uluslararası kuruluşlardan gelen farklı tepkiler de etkili oldu. Örneğin Numan Kurtulmuş yaptığı bir açıklamada AB'nin Türk demokrasisini savunması beklenirken darbecilere ve FETÖ üyelerine arka çıktığını belirtti.¹⁹⁵

Cumhurbaşkanı'nın belirttiği üzere NATO Parlamenteler Toplantısı'nın İstanbul'da yapılmış olması terörle mücadeleye verilen önemi vurgulama amacı taşıyordu. Erdoğan'a göre Türkiye'de terörle mücadele başarısız olduğu takdirde diğer ülkelerde de terör olayları artacaktı.¹⁹⁶

Kasım ayı içinde Avrupa Parlamentosu'nun (AP) 15 Temmuz sonrası süreçte gerçekleştirilen uygulamaları gerekçe göstererek Türkiye ile müzakereleri durdurma yönündeki kararı AB-Türkiye arasındaki ilişkileri daha da gergin bir hale soktu.¹⁹⁷ AP'nin bu kararına tepki gösteren Cumhurbaşkanı Erdoğan, alınan kararın Türkiye nezdinde hiçbir anlam ifade etmediğini açıkça belirtti.¹⁹⁸ Öte yandan Türkiye'nin AB'ye muhtaç

192. "Yıldırım'dan CHP Açıklaması", *Haber Türk*, 8 Kasım 2016.

193. Nebi Miş, Serdar Gülener, İpek Coşkun, Hazal Duran ve M. Erkut Ayvaz, *Demokrasi Nöbetleri: Toplumsal Algıda 15 Temmuz Darbe Girişimi*, (SETA, İstanbul: 2016), s. 64.

194. "Terörist başı Gülen'in İadesi Basit Bir Adli Yardımlaşma Konusu Değildir", *Haber Türk*, 25 Ağustos 2016.

195. "Başbakan Yardımcısı Kurtulmuş: Ciddi Bir Hayal Kırıklığı İçindeyiz", *Milliyet*, 27 Kasım 2016.

196. "Erdoğan'dan NATO Uyarısı", *Yeni Şafak*, 21 Kasım 2016.

197. "Kurtulmuş'tan Avrupa Açıklaması", *Yeni Şafak*, 25 Kasım 2016.

198. "Erdoğan'dan AP Oylaması Açıklaması", *Haber Türk*, 24 Kasım 2016.

olmadığı aksine Birliğin Türkiye'nin yer altı ve yer üstü kaynaklarına ihtiyaç duyduğu ifade edilerek AB'nin ona göre karar almasının daha doğru olacağı dile getirildi.

15 Temmuz sonrasındaki gelişmelerin Türkiye'nin uluslararası ilişkilerindeki önemli bir diğer sonucu, Avrupa ve ABD'nin tutumu karşısında dış politikasını çeşitlendirmesi ile farklı iş birliklerine açık olduğunu ilan etmesi oldu. Darbe girişiminin hemen ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ilk yurt dışı ziyaretini Rusya'ya gerçekleştirmesi¹⁹⁹ ve Türkiye'nin Şanghay İş Birliği Örgütü'nün (ŞİÖ) 2017 Enerji Kulübü Başkanlığı'nı üstlenmesi²⁰⁰ bu yönde atılan önemli adımlar olarak değerlendirildi.

15 Temmuz 2016 gecesi Türkiye'de yaşananlar yalnızca ülke içinde değil vesa yetle mücadele eden tüm toplumlara örnek teşkil edecek bir mücadele ortaya koydu. Bu mücadelenin başarıya ulaşması Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çağrısı ve buna uyan milyonlarca insanın çabasıyla mümkün oldu. Darbe girişiminin püskürtülmesinin ardından darbenin başlıca aktörü olan FETÖ ve müttefikleri ile önemli bir hesaplaşma süreci başladı. Bu mücadelenin ilk ayağı devletin FETÖ'den arındırılması oldu. Ardından 15 Temmuz'u fırsat bilen diğer terör örgütleri ile radikal bir mücadele içine girilerek bunların siyasi, ekonomik ve uluslararası ayakları etkisiz kılınmaya başlandı.

15 Temmuz, Türkiye'nin uluslararası ilişkileri açısından da önemli bir farklılaşmaya neden oldu. Özellikle Avrupa ve ABD'nin Türkiye'yi terörle mücadelede yalnız bırakan tutumları, söz konusu ülkelerle olan ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi adına hem devlet yöneticileri hem de toplumda bir talep oluşturdu. 2016 yılı biterken 15 Temmuz'un etkileri halen fazlasıyla hissedilmeye devam etmektedir. Görünen odur ki bu darbe girişiminin açtığı yaraların tedavi edilebilmesi daha uzun yıllar alacaktır.

KRONOLOJİ-15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ

15 Temmuz	TSK içindeki Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) mensubu subaylar darbe girişiminde bulundu.
19 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan, CNN'e verdiği röportajda idam tartışmalarıyla ilgili olarak, "Cumhurbaşkanı olarak önüme gelirse onaylarım" dedi.
20 Temmuz	15 Temmuz sonrası ilk kez toplanan Cumhurbaşkanı başkanlığındaki Bakanlar Kurulu, yine aynı gün içerisinde gerçekleşen Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında alınan olağanüstü hal tavsiye kararına uyarak tüm Türkiye'de üç ay süreyle OHAL ilan etti.
22 Temmuz	Cumhurbaşkanlığı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, 667 sayılı OHAL Kanun Hükümünde Kararnamesi'ni çıkardı.
7 Ağustos	Cumhurbaşkanlığı himayesinde Yenikapı'da "Demokrasi ve Şehitler Mitingi" düzenlendi.
3 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu OHAL'i üç ay uzatma kararı aldı.
12 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı konuşmada FETÖ suçlularıyla ilgili "mağduriyet yok" açıklamasında bulundu.
4 Kasım	Aralarında Eş Başkanlar Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ'ın da bulunduğu 12 HDP'li vekil gözaltına alındı.
20 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan, AB ile gerilen ilişkiler sonrası gazetecilere yaptığı açıklamada, "Varsa yoksa AB olmamalı, Türkiye Şanghay Beşlisi'nde niye olmasın?" dedi.

199. "Erdoğan ve Putin Uçak Krizinden Sonra İlk Kez Bir Araya Geldi", *Haber Türk*, 9 Ağustos 2016.

200. "Şangay 5'lisinde Türkiye'ye İlk Görev", *NTV*, 24 Kasım 2016.

HÜKÜMET SİSTEMİ TARTIŞMALARI

Hükümet sistemine dair tartışmalar, 2016 yılında Türkiye siyasetinin başlıca gündem maddelerinden birisi olmayı sürdürdü. Parlamenter sistemin açmazları ve oluşturduğu sorunlardan hareket ederek başkanlık sisteminin bir çözüm olduğu söylemi üzerinden işleyen bu tartışmalar özellikle 15 Temmuz sonrası süreçte somut bazı adımların atılması sonucunu doğurdu. Esas itibarıyla hükümet sistemi tartışmaları, 2015 yılının 1 Kasım günü yapılan ve AK Parti'nin tek başına iktidarının halk tarafından yeniden onaylandığı seçimlerin hemen ertesinde gündemdeki yerini tekrar aldı. Bu ortamın oluşmasında 7 Haziran seçimleri sonrası ortaya çıkan ve koalisyon ihtimalini gündeme getiren seçim sonuçlarının yarattığı kaosun bir daha tekrarlanmaması gerektirdiği yönünde özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından ortaya konulan iradenin önemli bir etkisi oldu.

BAŞKANLIK SİSTEMİNE DUYULAN İHTİYACIN KAYNAKLARI

2016'da yapılan başkanlık sistemi tartışmalarında odak konulardan birisi "Türk tipi başkanlık sistemi" idi. Hem AK Parti hem de muhalefetin argümanlarında merkezde yer alan bu kavramın çerçevesine dair yapılan açıklamalarda, parlamenter sistemin ürettiği vesayet odaklarıyla mücadelede başkanlık sisteminin sağlayacağı avantajlar vurgulandı. 1982 Anayasası'nın parlamentarizm tasarımı cumhurbaşkanlığı kurumunu merkeze alan bir vesayet sistemi üzerine kurulmuştu. 2007 yılından itibaren cumhurbaşkanını halkın seçmeye başlamasıyla büyük ölçüde etki kapasitesi zayıflatılan vesayetçi sistem halen birtakım bürokratik/siyasi hamlelerde bulunarak, başta yürütme organı olmak üzere karar vericilerin ellerini zayıflatıyordu.

1 Kasım sonrası yeni yılın ilk aylarında AK Parti'de aslında bütün yıl sürecektir tartışmaların ilk kıvılcımlarının yakıldığı görüldü. Siyasal sistemin istikrara kavuşturulmasının başlıca amaç olduğu AK Parti'den gelen birçok açıklamada yer aldı.

AK Parti kurmaylarından Mustafa Şentop, yılın ilk aylarında yaptığı bir açıklamada başkanlık sistemi ile belediye başkanlığı arasındaki analojiye dikkat çekerek amaçlananın yerel yönetimlerde uygulanan bu sistemin mantığını merkezi yönetime taşımak olduğunu ifade etti.²⁰¹

Şentop'un yaklaşımına benzer başka bir açıklama da TBMM Başkanı İsmail Kahraman tarafından da dile getirildi. Kahraman Türkiye'de toplumun aslında başkanlık sistemine oldukça aşina olduğunu, "Türkiye başkanlık sistemi ile daha istikrarlı hale gelir. Türk toplumu zaten başkanlık sistemi ile yaşamaktadır. Köylerde muhtar, şehirlerde belediye başkanları idare ediyor" sözleriyle açıkladı.²⁰² Kahraman bunun başlıca nedenlerinden birinin sistemin sahip olduğu hantal ve krizler üreten yapı olduğunu da dile getirdi.²⁰³ Ayrıca istikrarsız yönetimlere işaret eden koalisyon idarelerine yer vermemesinin de başkanlık sistemini tercih edilebilir kıldığı ifade edildi.²⁰⁴

AK Parti cenahında başkanlığa duyulan ihtiyacın kaynağı olarak yapılan "istikrar" vurgusuna karşılık Cumhurbaşkanı Erdoğan, konuyu çok daha makro bir düzeyde ele alarak parlamenter sistemin ihtiyaçlara karşılık veremediği, miadını doldurduğu ve yeni Türkiye'nin inşasında katkı sağlamayacağını dile getirdi. Erdoğan ayrıca bu tartışmaların kişiler üzerinden değil bütün olarak sistemin bizi kendisi üzerinden tartışılması gerektiğine dikkat çekti.²⁰⁵ Bu açıklamadan kısa bir süre sonra Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş, başkanlık sisteminin bir sistem tartışması olduğu yönünde Cumhurbaşkanı'na destek veren bir beyanda bulunarak, "Başkanlık sistemi Sayın Cumhurbaşkanı'nın kendi şahsıyla ilgili mesele değil. AK Parti'nin kurumsal kimliğiyle ilgili bir mesele de değil. Türkiye'nin meselesidir" tespitinde bulundu.²⁰⁶

TÜRKİYE TİPİ BAŞKANLIK MODELİ

Türkiye'de başkanlık sistemi tartışılırken gündemi meşgul eden hususlardan biri de "Türkiye tipi" başkanlık modeli oldu. Başkanlık sistemini Türkiye açısından eleştirenler başkanlık modeline yönelik böyle bir yaklaşımın kabul edilemeyeceğini dile getirirken, başkanlık sistemini savunanlar hangi sistem olursa olsun Türkiye'nin kendi şartlarına uyarlanması gerektiğini ileri sürdü. 2016 yılında hükümet sistemi tartışmalarında da bu başlık sıkça gündeme geldi. Nitekim AK Parti tarafından zaman zaman bu konuya açıklık getirildi. Eski Başbakan Yardımcısı, TBMM Güvenlik ve İstihbarat Komisyonu Başkanı ve AK Parti Ankara Milletvekili Emrullah İşler buna dair yaptığı bir açıklamada ABD'deki başkanlık sisteminin Türkiye'de aynen uygulanmasının gerekmediği, bu sistemde çift parlamento veya eyalet sisteminin bir şart

201. "TBMM Anayasa Komisyonu Başkanı Şentop: Darbecilerin Müdahale Edemediği Bir Sistem Kurmak İstiyoruz", Anadolu Ajansı, 31 Ocak 2016.

202. "Kahraman: Türkiye Başkanlık Sistemi ile Daha İstikrarlı Hale Gelir", *Star*, 2 Şubat 2016.

203. "Başkanlık Seferberliği", *Yeni Şafak*, 30 Ocak 2016.

204. "AK Partili Baybatur: Yeni Anaya çalışmaları Eylül-Ekim Ayında Başlar", *Hürriyet*, 14 Haziran 2016.

205. "Başkanlığı Dışlayan Anayasa Sakat Doğar", *Milliyet*, 29 Ocak 2016.

206. "Bu Mesele Türkiye'nin Meselesidir", TRT Haber, 5 Şubat 2016.

oluşturmadığı ve mevcut idari yapı ile başkanlık sistemine geçilebileceğini dile getirdi. Emrullah İşler, bu noktada başka bir hususa da dikkat çekerek Türkiye'nin bir an önce içinde bulunduğu fiili duruma resmîyet kazandırması gerektiğini vurguladı.²⁰⁷

Emrullah İşler'in dile getirdiği kurumsal özgünlüğün yanında sistemin özünün Amerikan sisteminden alınacağı da zaman zaman dile getirilen konulardan biri oldu. Söz konusu kurumsallığın bu topraklardan beslenmesi gerektiğine işaret eden Mustafa Şentop ise Türkiye'nin tarihi ve yaşanmışlıklarından yararlanması gerektiğini belirtti.²⁰⁸

Nisan ayına gelindiğinde AK Parti'nin gündemindeki başkanlık sistemi önerisinin yavaş yavaş şekillendiği anlaşıldı. Zira bu tarihler olası bir anayasa değişikliğinin tarihinin de dillendirildiği bir döneme denk geldi. Buna göre başkanlık sistemi bir eyalet sistemi kurmayacaktı. Aksine üniter yapı korunacak ve başkan doğrudan halk tarafından seçilecekti.²⁰⁹

PARTİLİ CUMHURBAŞKANLIĞI TARTIŞMASI

Yıl ortasından itibaren hükümet sistemi tartışmalarında gündeme gelen önemli bir başlık “partili cumhurbaşkanlığı” oldu. Cumhurbaşkanı ile başbakan arasındaki olası bir gerilimi ortadan kaldırmayı hedefleyen bu modelde bir kişi cumhurbaşkanı seçilse bile partisi ile olan bağına resmî olarak da sürdürme imkanına sahipti. Ancak AK Parti tarafından dile getirilen bu modelin kalıcı değil fiili durumu düzeltici bir öneri olarak ileri sürüldüğü belirtildi. AK Parti Grup Başkanvekili Nurettin Canikli'nin, “Bu sorunun da mutlaka giderilmesi gerekiyor. Bu yapı içinde Türkiye çok uzun süreli, istikrarlı yapı oluşturamaz. Özellikle farklı siyasi partiler tarafından bu makamların işgal edildiği dikkate alınır ya da o hayal edilirse o zaman çatışma riskinin çok daha büyük boyutlara çıkabileceği hatta sistemi kilitleyebileceği, ciddi bir yönetim krizinin doğabileceğini de kabul etmek gerekiyor. Dolayısıyla bu meselenin çözülmesi gerekiyor”²¹⁰ şeklindeki beyanının yanı sıra geçiş formülü olarak “partili cumhurbaşkanlığı” düzenlemesini Haziran ayında Meclise sunacaklarını²¹¹ dile getirmesi bu duruma işaret etti. Nitekim bu açıklamaların ardından Haziran ayı içinde partili cumhurbaşkanlığını düzenleyen mini bir anayasa paketinin Meclis gündemine alınması tartışılmaya başlandı.

MUHALEFETİN TAVRI

İktidar partisinin henüz yılın ilk aylarında gündeme getirmeye başladığı hükümet sistemi tartışmalarına müdahil olan muhalefet konuyu daha baştan reddederek, konuşulanların yapay tartışmalar olduğu ve dikkat çekilmesi gerekenlerin başka

207. “Başkanlıkta Kararı Millet Vermeli”, *Yeni Şafak*, 4 Şubat 2016.

208. “TBMM Anayasa Komisyonu Başkanı Şentop: Bizim Önerdiğimiz Model Üniter Başkanlık”, *Akşam*, 24 Ekim 2016.

209. “Bakan Müezzinoğlu: Devlet Asla Kabul Etmez”, *Yeni Şafak*, 19 Nisan 2016.

210. “Ak Parti Başkanvekili Canikli: Partili Cumhurbaşkanlığına Destek Geleceğini Tahmin Ediyoruz”, Anadolu Ajansı, 10 Mayıs 2016.

211. “Canikli Geçiş Formülünün Detaylarını Açıkladı”, *Haber Türk*, 10 Mayıs 2016

sorunlar olduğu şeklinde bir tepkisel tavır geliştirdi.²¹² Bunun ilk örnekleri 1 Kasım sonrası yeniden gündeme gelen yeni anayasa tartışmaları ve bu kapsamda kurulması planlanan “uzlaşma komisyonu” çalışmaları sırasında ortaya çıktı. CHP, başkanlık sistemine karşı olan tutumunu bir adım daha ileri götürerek ve sistem değişikliğinin engellenmesi noktasında ellerinden geleni yapacaklarını bizzat parti sözcüsü Selin Sayek Böke tarafından dile getirdi.²¹³

İsmail Kahraman tarafından yeni anayasa tartışmalarının başlaması için yazılan çağrı mektubuna partinin verdiği cevabı açıklayan CHP Grup Başkanvekili Levent Gök, “200 yıllık siyasal birikimimizi yok sayarak parlamenter sistemden kopuşu öngören ve kişisel arzu etrafında şekillenen patronlu başkanlık sistemine kapı açan bir çalışmanın parçası olmamız düşünülemez” dedi.²¹⁴ CHP, hükümet sistemi konusundaki sıkıntıların bir sistem değişikliğinden ziyade parlamenter sistemin daha da güçlendirilerek aşılabileceğini vurguladı.²¹⁵

Başkanlık sisteminin katı bir kuvvetler ayrılığına dayanması ve daha etkin bir yasama organı ve milletvekilliği statüsüne yer vermesinin sağladığı avantajlar, AK Parti'nin CHP'nin eleştirilerine karşı geliştirdiği önemli argümanlar oldu. Nitekim Adalet Bakanı Bekir Bozdağ, “Sanki başkanlık sisteminde yasama yokmuş, milletvekili yokmuş, yasama denetimi yokmuş gibi bir algı oluşturmaya çalışıyor” diyerek söz konusu duruma işaret etti.²¹⁶

Özellikle partili cumhurbaşkanlığı ve bu çerçevede bir anayasa değişikliğinin gündeme geldiği günlerde CHP'nin başkanlık sistemine dair yaklaşımında dikkat çekici bir değişiklik gözlemlendi. Parti artık kategorik bir karşıt pozisyon üretmek yerine ABD modelini örnek göstermeye başladı. Bu noktada Kılıçdaroğlu'nun, “Ne başkanlık sistemi, ABD'deki gibi başkanlık sistemi getirecekseniz buyurun getirin. Oturalım, tartışalım. Hayır öyle bir sistem olmayacak” şeklindeki açıklaması da buna örnek teşkil etti.²¹⁷ CHP başkanlık karşısındaki tutumunu somutlaştırarak hazırladığı 119 sayfalık raporda “Türk tipi başkanlık” önerisinin “patronlu bir hiper başkanlık” olacağını iddia etti.

MHP'nin hükümet sistemi tartışmalarında aldığı pozisyon CHP kadar sert değildi. MHP'nin tutumundan özellikle Anayasa'nın ilk dört maddesinin partinin kırmızı çizgisi olduğu anlaşılırken, bunlar dışındaki olası değişikliklere sıcak bakabilecekleri görüldü.²¹⁸ Kaldı ki yılın son günlerinde MHP lideri Bahçeli'nin açıklamalarının ardından AK Parti'nin mini bir anayasa değişikliğini Meclise sunması ile

212. “CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu: Bölgesel Özerkliği Kabul Etmiyoruz Ve Doğru Bulmuyoruz”, Anadolu Ajansı, 7 Ocak 2016.

213. “Böke: Başkanlık Sistemi Tartışması Gündemine Engel Olacağız”, *Cumhuriyet*, 3 Şubat 2016.

214. “Kılıçdaroğlu'nun Mektubu TBMM Başkanı İsmail Kahraman'a Takdim Edildi”, Anadolu Ajansı, 2 Mart 2016.

215. “CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu: Demokratik Bir Anayasa İstiyorsanız Destek Verelim”, Anadolu Ajansı, 9 Nisan 2016.

216. “Adalet Bakanı Bozdağ: Başkanlık Sistemi Türkiye'ye Milletten İradesiyle Gelecektir”, Anadolu Ajansı, 12 Mayıs 2016.

217. “Kılıçdaroğlu'ndan Şaşırtaan Başkanlık Açıklaması”, *Akşam*, 9 Haziran 2016.

218. “MHP İlk Dört Maddeyle Oynanmasına Sıcak Bakmayacak”, Anadolu Ajansı, 9 Mart 2016.

bu durum daha da netlik kazandı. Dolayısıyla MHP'nin takındığı bu tavır CHP'nin hem ilk dört madde hem de parlamenter sistemi kırmızı çizgi olarak gören yaklaşımından daha yapıcıydı.

15 TEMMUZ SONRASI SÜREÇTE BAŞKANLIK SİSTEMİ TARTIŞMALARI

15 Temmuz'da FETÖ tarafından gerçekleştirilen askeri darbe teşebbüsü yaklaşık iki ay boyunca başkanlık sisteminin gündemin arka sıralarına itilmesine neden oldu. Ekim ayı itibarıyla ise yeniden daha somut biçimde tartışılmaya başlandı. 15 Temmuz'dan kısa bir süre önce partili cumhurbaşkanlığı etrafında gerçekleşen hükümet sistemi arayışları artık daha ciddi ve somut sonuçlar veriyordu. Ayrıca daha önce dile getirilen nedenler dışında artık devletin yeniden yapılandırılması ihtiyacının da gerekliliği başkanlık tartışmalarının farklı bir zemin üzerinde yürütülmesini de zorunlu kıldı. Bu çerçevede ilk açıklamalardan birini yapan Başbakan Binali Yıldırım sürekli güçlü bir siyasi iradeyi oluşturacak ve istikrarı kalıcı hale getirecek bir sistem değişikliğinin Türkiye'nin vazgeçilmez ihtiyacı olduğunu dile getirdi.²¹⁹ Başbakan Yıldırım bunun ekonomik gelişmenin de zorunluluklarından biri olduğunu ifade etti. AK Parti'nin bu sefer gündeme getirdiği modelin tam başkanlık modeli olduğu, ara bir model olmadığı anlaşıldı.²²⁰

BAŞKANLIK SİSTEMİNE MHP DESTEĞİ

Ekim ayından itibaren AK Parti anayasa değişikliğine dair ilk somut adımları atmaya başladı. Bu noktada MHP'nin 15 Temmuz sonrası başkanlık sistemine dair tavrındaki farklılık önemli bir gelişme olarak kaydedildi. MHP, 15 Temmuz öncesinde başkanlık sistemine dair CHP kadar radikal tepkiler vermese de parlamenter sistemin devam etmesi yönünde bir tutum geliştirmişti. Ancak 15 Temmuz sonrası süreçte Devlet Bahçeli'nin yapmış olduğu bir konuşmada ortada fiili bir durum olduğunu ve bunun böyle devam etmesi halinde ülkenin kriz ve kaos ortamına sürükleneceğini, dolayısıyla söz konusu durumun aşılması gerektiğini ifade etmesi hükümet sistemi arayışlarında bir dönüm noktası oldu.²²¹ Bahçeli'nin bu açıklamalarına tepki gösteren Kılıçdaroğlu ise çözümün fiili durumun yasal hale getirilmesi olmadığını aksine mevcut yasalara uyulması gerektiğinin hatırlatılması olduğunu ifade etti.²²²

Bahçeli'nin açıklamalarının ardından AK Parti cephesinden olası bir başkanlık sistemine dair yapılacak düzenlemenin yine Türk tipi olarak adlandırılabilir; üniter yapının korunduğu, federal sisteme yer vermeyen ve tek meclisli bir parlamen-

219. "Başbakan Binali Yıldırım'dan Başkanlık Sistemi Açıklaması", NTV, 13 Ekim 2016.

220. "Başbakan Yardımcısı Canikli: Tam Başkanlık Sistemini Öneracağız", Anadolu Ajansı, 30 Ekim 2016

221. "MHP Lideri Devlet Bahçeli'den Başkanlık Sistemi Açıklaması", NTV, 15 Ekim 2016.

222. "CHP Lideri Kılıçdaroğlu: Fiili Durumu Niye Yasal Hale Getirelim", NTV, 18 Ekim 2016.

toyu önceleyen bir öneri etrafında şekillendiği anlaşıldı.²²³ Cumhurbaşkanı Erdoğan da başkanlık sisteminin “Türk tipi” olması gerektiğini ve Türkiye’nin bu şekilde çok daha hızlı kalkınacağını belirterek AK Parti’nin önerisine bir anlamda destek verdi.²²⁴

Kasım ve Aralık ayları hükümet sistemi tartışmaları, AK Parti ile MHP arasında gerçekleşen müzakerelerin damga vurduğu bir zeminde gerçekleştirildi. AK Parti tarafından hazırlanan bir taslak üzerinden yürütülen müzakerelerin kapsamlı bir anayasa değişikliğinden ziyade kısmi bir düzenlemeyi öngördüğüne dair önemli işaretler verildi. Kuşkusuz bu çerçevede dikkat çeken bir detay sistemin her ne kadar tam bir başkanlık sistemine işaret etse de “cumhurbaşkanlığı sistemi” biçiminde adlandırılmasıydı.²²⁵

Siyasilerden verilen işaretler ve kulislere sızan bilgilere dayandırılarak yapılan yorum ve değerlendirmelerin yerini somut gelişmelere bırakması ise Başbakan Binali Yıldırım ve MHP lideri Devlet Bahçeli’nin 1 Aralık tarihinde Çankaya Köşkü’nde buluşması ve anayasa değişiklik teklifi üzerinde uzlaşının sağlanmasıyla oldu.²²⁶ Buluşmanın ardından basın mensuplarının karşısına beraber çıkan ve ortak açıklama yapan liderler, teklifi tekrar gözden geçirmelerinin ardından sonraki hafta içerisinde Meclise sunacaklarını söyledi. Başbakan Yıldırım ayrıca Cumhurbaşkanı’nun partiyle ilişkisinin devam edebileceğini açıkladı ve bunu yapılan en önemli değişiklik olarak nitelendirdi. Öte yandan anayasa değişiklik teklifinin ayrıntılarıyla açıklanması ise 10 Aralık tarihinde gerçekleşti. AK Parti, teklifi 316 vekilinin imzasıyla TBMM Başkanı İsmail Kahraman’a sundu ve ardından teklif üzerinde parti temsilcileri olarak çalışan AK Parti Genel Sekreteri Abdülhamit Gül ve MHP milletvekili Mehmet Parsak ortak basın toplantısı düzenleyerek teklifi kamuoyuna açıkladı.²²⁷

Teklifin içeriğine bakıldığında ise en önemli değişikliğin yürütme organında çift başlılığın kaldırılması olduğu dikkat çekmektedir. Teklife göre devletin başı olan cumhurbaşkanı aynı zamanda yürütme yetkisine sahip kişi olurken, cumhurbaşkanı yardımcısı, bakanlar ve üst düzey kamu görevlilerinin atanması ve yine bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görev ve yetkilerinin belirlenmesi cumhurbaşkanının görev ve sorumluluğu kapsamına girmektedir. Ayrıca cumhurbaşkanının partisiyle ilişkisinin kesilmesi kuralı da anayasadan çıkarken cezai sorumluluğu genişleyip yargılanması kademeli bir sisteme bağlanmaktadır. Öte yandan milletvekili sayısı 550’den 600’e çıkmakta, seçilme yaşı 18’e inmekte ve ara seçimler kaldırılarak yedek milletvekilliği sistemi getirilmektedir. Cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliği seçimleri beş yılda bir ve aynı zamanda yapılması öngörülürken kanun teklif etme yetkisi –bütçe kanunu hariç– sadece meclise verilmektedir. Sistemin tıkanması durumunda ise cumhurbaşkanına

223. “Numan Kurtulmuş’tan Başkanlık Açıklaması”, NTV, 19 Ekim 2016.

224. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Başkanlık Sistemi Türkiye’ye Daha Hızlı Kalkınma Fırsatı Verecek”, Anadolu Ajansı, 11 Ekim 2016.

225. Muharrem Sarıkaya, “Cumhurbaşkanlığı Sistemi”, *Haber Türk*, 16 Kasım 2016.

226. “Başkanlık İçin Tarihi Uzlaşma”, *Yeni Şafak*, 2 Aralık 2016.

227. “AK Parti ve MHP Anayasa Teklifini Beraber Açıkladı”, *Yeni Şafak*, 10 Aralık 2016.

ve meclise karşılıklı seçimlerin yenilenmesi yetkisi verilirken sıkıyönetim kaldırılmakta, OHAL ilan yetkisi cumhurbaşkanına verilmekte ve meclis onayı aranmaktadır. Ayrıca yargıda da önemli değişiklikler yapılarak Askeri Mahkemeler kaldırılmakta, HSYK'nın isminden "yüksek" ibaresi çıkarılarak üye sayısı 12 olarak düzenlenmekte ve üyelerin yarısı cumhurbaşkanı ve diğer yarısı da meclis tarafından belirlenmektedir.

2016 yılı hükümet sistemi tartışmalarının önceki yıllarda olmadığı kadar yoğun ve somut sonuçları olan bir bağlamda gerçekleştiğini gözler önüne serdi. Başkanlık sistemi arayışları çerçevesinde gerçekleşen bu tartışmaların somut sonuçlar vermesinde 15 Temmuz'da FETÖ tarafından girişilen askeri darbe girişiminin etkisi görüldü. Özellikle MHP'nin yapıcı yaklaşımı sonucu başkanlık sisteminin anayasal bir çerçeveye kavuşmasına hiç olmadığı kadar yaklaşıldı. Tüm bu gelişmeler ışığında iki parti arasındaki müzakereler olumlu sonuçlanırsa 2017 yılının ilk aylarında TBMM gündemine gelecek anayasa değişikliğinin yeni yılın ilkbaharında halkoyuna sunulması beklenmektedir. Sonuç olarak 2016 yılında hükümet sistemi tartışmaları önceki yıllarda olmadığı kadar yoğun ve somut sonuçları olan bir bağlamda gerçekleşti. Uzun yıllardır devam eden başkanlık sistemi arayışları çerçevesinde gerçekleşen bu tartışmaların somut sonuçlar vermesinde 15 Temmuz'da FETÖ tarafından gerçekleştirilen askeri darbe girişiminin etkisi görüldü. Özellikle MHP ve Devlet Bahçeli'nin yapıcı yaklaşımı sonucunda başkanlık sisteminin anayasal bir çerçeveye kavuşmasına hiç olmadığı kadar yaklaşıldı. Müzakerelerin olumlu sonuçlanmasının ardından sıradaki adım olarak teklifin Meclisten geçmesi ve muhtemelen yeni yılın ilkbaharında gerçekleşecek halk oylamasının sonucuna bağlı olarak Türkiye'nin cumhurbaşkanlığı sistemine geçişi hususu nihayete erdirilecektir.

KRONOLOJİ-HÜKÜMET SİSTEMİ TARTIŞMALARI

30 Ocak	TBMM Anayasa Komisyonu Başkanı Mustafa Şentop, Türkiye'de parlamenter sistemin yerine istikrarı vaat eden bir sisteme ihtiyaç duyulduğunu belirterek başkanlık sisteminin bu konuda en iyi seçenek olduğunu ifade etti.
2 Şubat	TBMM Başkanı İsmail Kahraman Türk toplumunun tarihsel olarak başkanlık sistemine daha aşina olduğunu dile getirdi ve istikrarsız yönetimlere işaret eden koalisyon idarelerine yer vermemesi sebebiyle de daha avantajlı olduğunu vurguladı.
5 Şubat	Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş, "Başkanlık sistemi Sayın Cumhurbaşkanı'mızın kendi şahsıyla ilgili mesele değil. AK Parti'nin kurumsal kimliğiyle ilgili bir mesele de değil. Türkiye'nin meselesidir" dedi.
19 Nisan	Sağlık Bakanı Mehmet Müezzinoğlu, AK Parti'nin hazırladığı anayasa önerisinde devletin üniter yapısının kesinlikle korunacağını ifade etti.
10 Mayıs	Başbakan Yardımcısı Nurettin Canikli başkanlık sistemine geçiş düzenlemesi olarak partili cumhurbaşkanlığına mümkün kılan mini bir anayasa paketinin Meclis gündemine Haziran'da getirilmesi için çalışıldığını açıkladı.
9 Haziran	Kılıçdaroğlu, "ABD'deki gibi başkanlık sistemi getirecekseniz buyurun getirin. Oturalım, tartışalım" açıklamasını yaptı.
15 Temmuz	Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) içerisinde örgütlenmiş Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) mensupları bir darbe girişiminde bulundu.
11 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlık sisteminin Türk tipi olması gerektiğini dolayısıyla üniter yapının korunacağı tek meclisli bir sistemde Türkiye'nin bu şekilde çok daha hızlı kalkınacağını söyledi.
15 Ekim	MHP lideri Devlet Bahçeli sistem tartışmalarına yönelik yaptığı açıklamada, ortada filli bir durum olduğunu ve bunun böyle devam etmesi halinde ülkenin kriz ve kaos ortamına sürükleneceğini, bunun aşılması için gerekli adımların atılması gerektiğini ifade etti.
15 Kasım	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, MHP'ye sunulan AK Parti'nin anayasa teklifinde sistemin adının "cumhurbaşkanlığı" olarak adlandırıldığını söyledi.

ETKİN, AKTİF VE KURUCU CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİ

İÇ SİYASET

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, adaylığı sürecinde vaat ettiği ve seçildiği tarihten itibaren hayata geçirmeye başladığı “etkin, aktif ve yönlendiren” cumhurbaşkanlığı görevini 2016 yılında da aynı şekilde sürdürdü. Türkiye’yi ilgilendiren tüm konularda gündem belirleyici açıklamalar yapan ve icracı bir siyaset yürüten Cumhurbaşkanı Erdoğan özellikle Türkiye’nin kendi iç meselelerindeki tartışmalara aktif bir biçimde katıldı.

Seçildikten sonra kendi isteğiyle Cumhurbaşkanlığı Külliyesi’nde başlatılan ve son olarak 14 Aralık tarihinde 32.si gerçekleştirilen Muhtarlar Toplantıları’nı düzenlenmeye devam etti. Gündem hakkındaki görüşlerini Türkiye’nin çeşitli illerinden gelen muhtarlarla paylaşan ve “seçimle gelinen görevlerin ilk halkası olarak demokrasinin temeli”²²⁸ kabul ettiği muhtarlar vasıtasıyla vatandaşlara ulaşmayı amaçlayan Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2016 yılında toplam 15 kez muhtarlarla buluştu. Erdoğan’ın bu toplantılarda yaptığı konuşmaların temeli güncel tartışmalara dayanırken zaman zaman gündem de oluşturdu ve çeşitli mesajlar içerdi. Örneğin 29 Eylül’de düzenlenen ve 15 Temmuz darbe girişimi sonrası ilk toplantı özelliği taşıyan 27. Muhtarlar Toplantısı’nda yaptığı Lozan çıkışı²²⁹ Türkiye’nin güncel tartışma konularının başına yerleşti.

228. “29. Muhtarlar Toplantısında Yaptıkları Konuşma”, T. C. Cumhurbaşkanlığı, 26 Ekim 2016, <http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/55757/29-muhtarlar-toplantisinda-yaptiklari-konusma.html>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

229. “27. Muhtarlar Toplantısında Yaptıkları Konuşma”, T. C. Cumhurbaşkanlığı, 29 Eylül 2016, <http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/52447/27-muhtarlar-toplantisinda-yaptiklari-konusma.html>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

2015 yazında PKK'nın terör saldırılarına tekrar başlaması ve ardından bazı Güneydoğu illerinde hendeklerin kazılmasıyla başlayan çatışmalar sonucunda başta eş başkanlar olmak üzere birçok HDP'li vekil "Hendek Siyaseti" olarak tanımlanan terör eylemlerini meşru gösteren açıklamalarda bulundu. PKK terörüne verdikleri bu açık destek yeni bir gündem maddesi oluşturarak "dokunulmazlık" tartışmalarını başlatırken, bu tartışmaların en önemli aktörü yine Recep Tayyip Erdoğan oldu. 2016'nın ilk aylarında başlayan tartışmaların bir sonuca varamaması ve terörle mücadelenin yoğunlaşması sebebiyle halk nezdinde artan hassasiyet, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sürece daha aktif olarak katılımıyla sonuçlandı. Özellikle 16 Mart'ta gerçekleşen Muhtarlar Toplantısı'nda sarf ettiği, "Parlamento eğer gerekli tavrı ortaya koymazsa, bu millet ve bu tarih bu Parlamentodan hesabını sorar. Şehitler hesabını sorar, bu kadar açık konuşuyorum" sözleri Meclisi harekete geçirdi ve 20 Mayıs tarihinde 376 oyla mevcut dosyalara ilişkin dokunulmazlıklar tek seferliğine kaldırıldı. Sonuç olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın halk tarafından seçilmenin verdiği sorumlulukla konu üzerinde sıklıkla durması ve halkın hassasiyetlerine dayanarak ısrarcı olması bu düzenlemenin yapılması için atılan ilk ve en önemli adım olarak değerlendirildi.²³⁰

Cumhurbaşkanı Erdoğan iç siyasetteki etkinliğini yurt içinde gerçekleştirdiği çeşitli ziyaret ve gezilerle de gösterdi. 2016 yılında 24 farklı ili 31 kez ziyaret eden Erdoğan toplu açılış ve temel atma gibi törenlere katılırken, bu illerde sivil toplum temsilcileriyle buluştu ve çeşitli mitingler aracılığıyla vatandaşlara hitap etti. Özellikle Gaziantep'te DEAŞ'ın bir düğün sırasında yaptığı terör saldırısı sonrası düzenlenen "Birlik, Beraberlik ve Kardeşlik Mitingi" bu ziyaretlerden en dikkat çekeniydi. Ayrıca 15 Temmuz darbe girişimi sonrası İstanbul Yenikapı'da düzenlenen ve AK Parti, CHP ve MHP Genel Başkanları'nın da katılımcı olduğu "Demokrasi ve Şehitler Mitingi" de milyonlarca insanın katıldığı bir şenliğe dönüştü. Açılışlar arasında ise Osmangazi ve Yavuz Sultan Selim köprülerinin açılış törenleri dikkat çekti.

Türkiye'nin hükümet sisteminin cumhurbaşkanı ve başbakan olmak üzere çift başlı bir yürütme organına sahip olması ve Erdoğan'ın kendisinden önceki cumhurbaşkanlarına kıyasla yetkilerini sembolik olmaktan ziyade aktif olarak kullanması sebebiyle yürütme içerisinde bir koordinasyon ve iş birliği ihtiyacı ortaya çıktı. 1 Kasım 2015 seçimleri sonrası tekrar tek başına iktidara gelen Ahmet Davutoğlu genel başkanlığındaki AK Parti, 64. Hükümeti kurdu. Erdoğan başkanlığındaki ilk Bakanlar Kurulu ise ilk kez 22 Şubat 2016 tarihinde Ankara'daki terör saldırısı, güvenlik ve terörle mücadele gündemiyle toplandı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, seçildiğinden beri ortalama iki ayda bir Beştepe'de düzenlenen Bakanlar Kurulu'nun bu ilk toplantısından sonraki toplantı 2 Mayıs'ta düzenlendi. 2016'nın bahar aylarında ortaya çıkan yürütme içerisindeki koordinasyon problemi²³¹ sebebiyle Ahmet Davutoğlu kendisi ve hükümetinin istifasını vererek hem Başbakanlık hem de AK Parti

230. Ali Aslan, "7 Soruda Dokunulmazlıkların Kaldırılması", *Sabah Perspektif*, 21 Mayıs 2016.

231. Fahrettin Altun, "Yeni Kabine ile Ne Değişecek?", *Sabah*, 25 Mayıs 2016.

Genel Başkanlığı görevlerinden ayrıldı. Yerine ise Binali Yıldırım AK Parti Genel Başkanı seçildi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni hükümeti kurma görevini Binali Yıldırım'a verdi. Binali Yıldırım başbakanlığında kurulan 65. Hükümet Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında ilk kez 25 Mayıs tarihinde Beştepe'de toplandı ve bu toplantıların sıklığı ayda bire yükseltilerek yürütme içerisindeki koordinasyon sağlandı.²³² Sayılarla anlatmak gerekirse bu sene içinde toplam 107 kanunu onaylayan Erdoğan ayrıca 10 kez Bakanlar Kurulu'na başkanlık etti. Bunun haricinde yine 10 kez Beştepe'de toplanan ve Türkiye'nin güvenlik politikaları, sınır içi ve dışındaki terörle mücadeleyi konu alan Güvenlik Toplantıları düzenlendi.

2016 Cumhurbaşkanlığı gündemi bakımından siyasal sistem tartışmalarının devam ettiği bir yıl oldu. Türkiye'nin dinamik gündemi sebebiyle tartışmalar dalgalar halinde devam etse de sürekli olarak ana gündem maddelerinden birini oluşturan siyasal sistem tartışması ve özellikle başkanlık sistemi, Davutoğlu'nun istifasıyla birlikte en önemli konulardan biri halini aldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı çeşitli konuşma ve açıklamalarında konuyu defaten gündeme getirerek başkanlık sisteminden yana olduğunu belirtti. Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesinin etkisiyle de Erdoğan'ın kendisinden evvelki cumhurbaşkanlarından farklı olarak yetkilerini aktif bir biçimde kullanmasının fiilen bir yarı başkanlık getirdiği çeşitli kesimler tarafından dile getirildi.²³³ Ayrıca hızlı karar alma mekanizmasının Türkiye'nin gelişmesi ve istikrarı için gerekli olduğu özellikle AK Parti tarafından savunulurken, muhalefet partileri ise Erdoğan'ı cumhurbaşkanlığı yetkilerini aşmak, makamla çelişmek ve bağımsızlığını kaybetmekle suçladı.

15 Temmuz darbe girişimi sonrası gündemdeki yerini kaybeden sistem tartışmaları, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin 11 Ekim'de partisinin TBMM Grup Toplantısı'ndaki konuşmasında yaptığı çıkışla tekrar tartışılmaya başlandı.²³⁴ MHP lideri Bahçeli'nin sistem tartışmalarının siyaseti tıkaması durumunda Türkiye'nin bir rejim kriziyle karşı karşıya kalabileceğini ve özellikle 15 Temmuz sonrası yeni bir anayasa ihtiyacının ortaya çıktığını belirterek çözüm olarak da fiili durumun yasallaşmasını önermesi sonucunda AK Parti kurmayları harekete geçti. Bahçeli'nin özellikle kendilerinin parlamenter sistemden yana olduğunu fakat referandum yoluyla halka sorulması durumunda Türk milletinin her kararına saygı duyacaklarını açıklaması sonucu başkanlık sistemi ve siyasal sistem tartışmaları hiç olmadığı kadar ciddi bir şekilde tartışılmaya başlandı.

Bu tartışmaların başlamasının ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın tavrı ise 15 Temmuz öncesinden farklı olmadı. Genel olarak Türkiye'nin güçlü kalkınma ve kalıcı istikrara ihtiyaç duyduğunu ve bunu sağlamanın en uygun yolunun başkanlık

232. Burhanettin Duran, "AK Parti'de Yıldırım Dönemi", *Sabah*, 23 Mayıs 2016.

233. Ali Aslan, Nebi Miş ve Abdullah Eren, "Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı'nın Demokratikleşmesi", *SETA Analiz*, Sayı:103, Ağustos 2014.

234. "Bahçeli'den Başkanlık Sistemi Çıkışı", NTV, 11 Ekim 2016.

sistemi olduğunu belirten Erdoğan ayrıca 2007'deki Anayasa değişikliğiyle hukuken ve 2014 yılında kendisinin seçilmesiyle fiilen uygulanmaya başlanmış cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin de bunu gerekli kıldığını savundu. Öte yandan konuyla ilgili her açıklamasında kararı milletin vermesi gerektiğini ve millete güvendiğini belirten Erdoğan, olası bir referandumda halkın doğru kararı vereceğine inandığını sürekli tekrarlamaktadır.²³⁵

DIŞ POLİTİKA

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan iç siyasetle ilgili konularda olduğu kadar Türkiye'nin dış siyasetiyle ilgili konularda ve diğer ülke ve uluslararası kuruluşlarla ilişkiler hususlarında da aktif bir konumda bulundu. Hatta Cumhurbaşkanlığı döneminde dış politikanın tüm unsurlarının Erdoğan tarafından yürütüldüğünü söylemek mümkündür. Gerek dış ülkelere ziyaretleri ve uluslararası kuruluşların toplantılarına katılımı, gerekse konuşma ve açıklamalarıyla ilgili konular hakkında fikirlerini beyan ederek güncel politikalara etki etti. Ayrıca Türkiye'de düzenlenen birçok uluslararası organizasyona Cumhurbaşkanlığı olarak ev sahipliği yapıldı veya kendisi bizzat katılarak Türkiye'yi temsil etti.

2016 senesinde toplamda 22 ziyaretle 20 farklı ülkeye giden Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin bölgesel ve küresel etkinliğinde de önemli rol oynadı ve yabancı ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi için çaba harcadı. Özellikle 2016 yılı içinde gerçekleşen Şili, Peru ve Ekvador'u kapsayan Latin Amerika ziyareti Türkiye ile bölge arasındaki ilişkilerin gelişimi bakımından önem taşıırken, son yıllarda ikili ilişkilerde daha fazla önem verilen²³⁶ Afrika ülkeleriyle de temaslarda bulundu. Bu kapsamda Fildişi Sahilleri, Gana, Nijerya ve Gine'yi kapsayan Batı Afrika ziyareti; Uganda, Kenya ve Somali'yi kapsayan Doğu Afrika ziyareti önem taşımaktadır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan 2016 yılı içerisinde uluslararası kuruluşların önemli zirve ve toplantılarına da katılarak Türkiye'yi "devlet başkanı" sıfatıyla en üst seviyede temsil etti. 29 Mart'ta ABD'de gerçekleşen Nükleer Güvenlik Zirvesi, 25-26 Nisan tarihlerinde Azerbaycan'da gerçekleşen Birleşmiş Milletler Medeniyetler İttifakı 7. Küresel Forumu, 7-9 Temmuz tarihleri arasında Polonya'da gerçekleşen NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi, Çin'de 2-5 Eylül tarihleri arasında gerçekleşen G20 Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi ve son olarak ABD'de toplanan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Erdoğan'ın katıldığı önemli toplantı ve zirvelerdir. Özellikle Birleşmiş Milletler 71. Genel Kurulu'nun 15 Temmuz darbe girişimi sonrası gerçekleşen en büyük uluslararası organizasyon olmasından kaynaklanan önemi; Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Genel Kurul'da yaptığı 15 Temmuz gecesi yaşananları ve FETÖ tehlikesini dünyaya anlatan ay-

235. "Erdoğan: Telafer Ve Sincar Bizim İçin Hassas Hedefler", *Yeni Şafak*, 29 Ekim 2016.

236. Fahrettin Altun, "Siz Kumda Oynarken Türkiye...", *Sabah*, 3 Mart 2016.

rica “Dünya 5’ten büyüktür” düşüncesini tekrar vurgulayan konuşması²³⁷ dikkat çeken hususların başındaydı.²³⁸

Cumhurbaşkanı Erdoğan ayrıca Türkiye’de düzenlenen birçok uluslararası organizasyona da katıldı. 2016 yılında Türkiye’nin ev sahipliği yaptığı 9. Avrasya İslam Şurası, 23. Dünya Enerji Kongresi ve İslam İşbirliği Teşkilatı 13. İslam Zirvesi’ne katılan Erdoğan bu organizasyonlarda konuşmalar yaparak Türkiye’nin ilgili konular hakkında konumunu, istek ve düşüncelerini çeşitli ülkelerden gelen devlet ve hükümet başkanları ve temsilcilerine anlattı. Erdoğan ayrıca BM tarafından ilk kez düzenlenen ve yine Türkiye’nin ev sahipliğini yaptığı, küresel çapta insanlığın karşılaştığı sorunlara çözümler üretilmesi ve insani yardımların geleceğini tartışmayı amaçlayan Dünya İnsani Zirvesi’ne de katıldı. Erdoğan yaptığı açılış ve kapanış konuşmaları ve ikili görüşmelerde zirvenin önemine dikkat çekti. Türkiye’nin insani konularda örnek teşkil eden konumunun altını çizerek sahip olunan bilgi ve tecrübeleri uluslararası kamuoyuyla paylaştı.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın 2016 yılı içerisinde yaptığı konuşma ve açıklamalarla üzerinde durduğu konulardan birisi de AB ile ilişkilidir. Özellikle yapılan mülteci anlaşması sonrası Türkiye’ye sözü verilen Schengen Bölgesi’nde vize serbestisi ve mülteciler için harcanacak üç milyar avroluk maddi yardımın yerine getirilmemesi sonrası, Erdoğan AB’ye birçok kez sözünü tutmadığını hatırlattı ve Suriye’de yaşanan insanlık dramını görmezlikten gelmekle eleştirdi. Ayrıca özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrası AB ve üye ülkelerin resmi makamlarından gelen geç ve yetersiz destek açıklamaları sonrası ilişkiler gerilirken, bu durum Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın da tepkisini çekti. İlişkilerin neredeyse kopma noktasına gelmesine sebep olan süreç ise darbe girişimi sonrası ilan edilen OHAL çerçevesinde gerçekleştirilen uygulamalara ve yine 15 Temmuz sonrası gündeme gelen idam tartışmalarına karşı AB’nin Türkiye’ye karşı takındığı eleştirel, tek taraflı ve tehditkar tavrıyla başladı. Bu gelişmeler sonucu Cumhurbaşkanı Erdoğan özellikle FETÖ ve PKK konularında AB’yi teröre destek olmakla eleştirirken, yine Türkiye’nin AB üyelik süreciyle oyalandığını ifade ederek çeşitli makamlardan gelen tehditkar açıklamalara AB üyelik sürecini referanduma götürme ihtimaliyle karşılık verdi.²³⁹

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın dış politikada en etkin rol oynadığı konu ise yaşanan jet krizi sonrası en alt seviyeye düşürülen Rusya’yla ilişkilerin düzeltilmesiydi. 2015 Kasım’ında Türk hava sahasına giren Rus jetinin düşürülmesi sonrası tüm ilişkilerin kopma noktasına geldiği ve karşılıklı sert söylemlerin gerçekleştiği kriz 2016 yılında da devam ederek yaklaşık yedi ay boyunca sürdü. Erdoğan ilişkilerin düzeltilmesi için

237. “Birleşmiş Milletler 71. Genel Kurulu’nda Yaptıkları Konuşma”, T. C. Cumhurbaşkanlığı, <http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/52364/birlesmis-milletler-71-genel-kurulunda-yaptiklari-konusma.html>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

238. Fahrettin Altun, “Tayyip Erdoğan Değil mi O?”, *Sabah*, 22 Eylül 2016.

239. “Erdoğan: Yıl Sonuna Kadar Sabredelim Sonra Millete Gidelim”, *Sabah*, 14 Kasım 2016.

ilk adımı atarak 12 Haziran Rus Günü sebebiyle yolladığı kutlama mesajında iki ülke arasındaki ilişkilerin hak edilen seviyede olması temennisinde bulundu. Ardından yine Cumhurbaşkanı Erdoğan Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e bir mektup yazarak yaşanan krize ilişkin "Üzgünüm" ifadesini kullandı ve ilişkilerin düzelmesi için en mühim adımı attı. Mektup sonrası iki lider arasında önce telefonla resmi temasta bulunulurken 15 Temmuz sonrası Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayan ve desteklerini belirten ilk yabancı liderlerden biri Putin oldu.²⁴⁰ Erdoğan da 15 Temmuz sonrası ilk dış ülke ziyaretini Rusya'ya yaparak Putin'le görüştü ve iki lider de ilişkilerin kriz öncesinden daha ileriye götürülmesi konusunda kararlılık mesajları verdi.²⁴¹

TERÖRLE MÜCADELE

Türkiye için 2016 yılı başta PKK ve DEAŞ olmak üzere terörle mücadelenin yoğun geçtiği bir yıl olarak göze çarparken yine bu mücadelede başat aktörlerden biri Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan oldu. Birçok konuşma ve açıklamasında terörle mücadelenin tüm terör oluşumları yok olana dek ve herhangi bir terör örgütü ayrımı yapılmadan kararlılık ve tavizsiz sürdürüleceğini belirten Erdoğan, bu konuyla yakından ilgilendiğini Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde yetkili makamların katılımıyla 11 kez düzenlenen "Güvenlik Toplantıları"nda da gösterdi.²⁴²

Terörle mücadele Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın başkanlığında gerçekleşen Bakanlar Kurulu toplantılarının da ana gündem maddelerinden biriydi. Özellikle büyük kayıplara sebep olan terör saldırılarının ardından gerçekleşen Bakanlar Kurulu toplantıları sonrası sert mesajlar verildi. Erdoğan ayrıca 20 Ağustos günü Gaziantep'te gerçekleşen ve 54 vatandaşın şehit olduğu saldırı sonrası 28 Ağustos'ta şehri ziyaret ederek "Birlik, Beraberlik ve Kardeşlik Mitingi"ne katıldı, şehit ve yaralı yakınlarını ziyaret ederek terörle mücadele mesajları verdi.

2016 yılında terörle mücadeleyle alakalı en önemli gelişme ise Suriye'ye düzenlenen Fırat Kalkanı Harekatı oldu. Suriye'de fiili bir güvenli bölge kurmayı ve Türkiye'nin sınır komşusu olduğu bölgeleri DEAŞ'tan temizlemeyi amaçlayan operasyon ayrıca Fırat Nehri'nin batısına geçerek faaliyetlerini artıran PKK'nın Suriye kolu olan PYD'nin Türkiye sınırında bir terör koridoru kurmasını engellemeyi hedeflemektedir. TSK'nın hava ve kara kuvvetleriyle desteklediği Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) gruplarının Cerablus'tan başlayarak bölgeyi temizlemesi şu ana kadar başarıyla devam ederken, Cumhurbaşkanı Erdoğan da yine çeşitli konuşma ve açıklamalarında birçok kez operasyonun amacının Türkiye'nin güvenliğini sağlamak ve terörle mücadele etmek olduğunu belirtti. Ayrıca çeşitli ülke ve kişilerden gelen eleştirilere de karşılık veren Erdoğan operasyonun yürütülmesi için kararlı bir duruş sergiledi.²⁴³

240. "Putin'den Erdoğan'a Telefon", *Hürriyet*, 17 Temmuz 2016.

241. Burhanettin Duran, "Türkiye'nin Yeni Rusya Politikası", *Sabah*, 12 Ağustos 2016.

242. "Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde Güvenlik Toplantısı Yapıldı", *A Haber*, 13 Ekim 2016.

243. "Erdoğan'dan 'Fırat Kalkanı' Harekatı İçin İlk Açıklama, Salih Müslim'e Sert Yanıt", *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 2016.

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ VE FETÖ İLE MÜCADELE

Türkiye’de 2016 yılında gerçekleşen en önemli olay şüphesiz 15 Temmuz gecesi FETÖ’nün darbe girişimi oldu. FETÖ’nün ordu içerisindeki elemanlarının Türkiye’nin anahtar kurum ve kuruluşlarını ele geçirerek gerçekleştirmeye çalıştığı bu kalkışma Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın liderliği ve Türk halkının gösterdiği büyük kahramanlık sayesinde engellendi. Bunun üzerine Türkiye’de terör örgütleriyle tam olarak mücadele edilmesi amacıyla OHAL ilan edildi.

15 Temmuz Cuma günü saat 22.00’de Genelkurmay Başkanlığında başlayan ve ertesi gün 20.02’de bütünüyle bertaraf edilen kalkışmanın ana hedeflerinden biri de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’dı. Haberi Marmaris’te ailesiyle birlikte konakladığı otelde alan Erdoğan hemen harekete geçerek yerel kanallar ve gazetecilere ilk açıklamasını yaptı.²⁴⁴ Fakat bu açıklama darbecilerin TÜRKSAT altyapısına zarar vermesi sebebiyle yayınlanamadı. Bunun üzerine bir mobil uygulama aracılığıyla ilk olarak 00.26’da televizyon kanallarına bağlanan Erdoğan bu kalkışmaya tepki göstererek darbecilere gerekli cevabın verileceği açıklamasını yaptı.²⁴⁵ Fakat bu açıklamasında kalkışmanın da seyrini değiştiren nokta Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın halkı demokrasiye sahip çıkmak ve darbecilere karşı koymak için buldukları illerin meydan ve havalimanlarına çağırması oldu.²⁴⁶ Bu çağrıdan sonra milyonlarca vatan- daş meydanlara, havalimanlarına ve stratejik noktalara akın ederek darbecilere karşı direniş gösterdi ve darbenin gerçekleşmesini engelleyen en büyük unsur oldu.

Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı açıklama sonrası önce helikopterle Dalaman Havalimanı’na, buradan da uçakla İstanbul Atatürk Havalimanı’na gelerek basın mensuplarına açıklamalarda bulundu. Marmaris’te konakladığı oteli bombalanan ve darbeci pilotların kullandığı F-16’larca uçağı taciz edilen Erdoğan, Atatürk Havalimanı’ndaki açıklamalarında kalkışmanın bir vatana ihanet ve ayaklanma hareketi olduğunu, darbenin başarısız olacağını ve darbeci askerlerin en ağır şekilde cezalandırılacağını belirterek kalkışmaya katılan tüm kişilere yanlıştan dönme çağrısında bulundu.²⁴⁷

Darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan önce 19 Temmuz’da “Milletle Hitap” adıyla yayınlanan bir video mesajla ulusa seslendi. Ardından ise 20 Temmuz’da toplanan Milli Güvenlik Kurulu ve Bakanlar Kurulu sonrası yaptığı açıklamalarda²⁴⁸ üç ay süreyle OHAL ilan edildiğini kamuoyuna açıkladı ve sürecin amaçlarını anlattı. 23 Temmuz’da ise Beştepe’den

244. “Erdoğan’ın Darbe Girişimi Gecesi Yayınlanmayan Konuşması”, *Haber Türk*, 23 Temmuz 2016.

245. “Cumhurbaşkanı Erdoğan Açıklama Yaptı”, *CNN Türk*, 16 Temmuz 2016.

246. Nebi Miş, Serdar Güleler, İpek Coşkun, Hazal Duran ve M. Erkut Ayvaz, *Demokrasi Nöbetleri–Toplumsal Algıda 15 Temmuz Darbe Girişimi*, (SETA Kitapları, Ankara: 2016).

247. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: İhanetin bedelini çok ağır ödeyecekler”, *İHA*, 16 Temmuz 2016

248. “Bakanlar Kurulu Toplantısı Sonrasında Yaptıkları Basın Açıklaması”, T. C. Cumhurbaşkanlığı, 20 Temmuz 2016, <http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/49706/bakanlar-kurulu-toplantisi-sonrasinda-yaptiklari-basin-actiklamasi.html>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

meydanlarda “Demokrasi Nöbeti” tutan vatandaşlara canlı bağlantı aracılığıyla seslendi ve şükranlarını belirterek yeni bir döneme girildiğinin mesajını verdi.²⁴⁹

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 15 Temmuz sonrası milletin meydanlarda göstermiş olduğu birlik ve beraberliğin devletin en üst kademelerinde de gerçekleşmesini sağladı. Önce 25 Temmuz tarihinde AK Parti, CHP ve MHP liderlerini Beştepe’de ağırlayan Erdoğan, bu zirvede liderlere 15 Temmuz’da sergiledikleri tavır ve duruştan ötürü teşekkür etti ve FETÖ ile mücadelede fikir alışverişinde bulundu.²⁵⁰ Ardından 7 Ağustos’ta yine Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan önderliğinde²⁵¹ İstanbul Yenikapı’da “Demokrasi ve Şehitler Mitingi” düzenlendi ve Erdoğan’la birlikte AK Parti, CHP ve MHP liderleri de bu mitingte birlik ve beraberliği vurgulayan mesajlar verdi. Yenikapı Ruhu olarak adlandırılan bu birlik görüntüsü siyaset kurumunda yeni uzlaşma umutları doğururken 15 Temmuz’da başlayan Demokrasi Nöbetleri 10 Ağustos günü yine Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın çağrısıyla son buldu.

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın öncüsü olduğu ve 25-17 Aralık’tan itibaren süregelen FETÖ ile mücadele, 15 Temmuz sonrasında daha hızlı ve güçlü bir şekilde devam etti. 20 Temmuz ve 28 Eylül’de toplanan Milli Güvenlik Kurulu’nda FETÖ ile mücadele ana gündem maddesi olurken, iki toplantıdan da OHAL tavsiye kararı çıktı ve yine 15 Temmuz sonrası OHAL kapsamında yayımlanan Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Yüksek Askeri Şura’nın (YAŞ) yapısı değiştirilerek sivil üye sayısı asker sayısını geçti. YAŞ; Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan Yardımcıları, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı ve Milli Savunma Bakanı ile birlikte kuvvet komutanlarından oluşurken yeni YAŞ’ta alınan kararlar sonrasında ise 586 albay emekliye sevk edildi ve subayların görev süresi 30 yıldan 28 yıla indirildi.

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın FETÖ konusunda haklılığı 15 Temmuz’la birlikte ülkenin tüm kesimleri tarafından anlaşıldı. Dershanelerin kapatılması tartışmaları ve 7 Şubat MİT kriziyle anlaşılmaya başlanan, 17-25 Aralık’ta da bariz bir şekilde ortaya çıkan FETÖ tehlikesi, Erdoğan tarafından yapılan “Paralel Devlet” ve “Silahlı Terör Örgütü” tanımlarının haklılığı ve bu yapılanmanın gerçek yüzü bazı kesimler tarafından ancak 15 Temmuz’da görülebildi. 15 Temmuz’da başkanı olduğu halkın büyük fedakarlıklar göstererek darbe girişimini önlemesi ve bu mücadelenin Erdoğan tarafından “2. Kurtuluş Savaşı”²⁵² olarak tanımlanması, millet ile Erdoğan arasındaki bağın en güçlü göstergesi oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın bir konuşmasında yaptığı, “Özellikle de 25-17 Aralık emniyet, yargı darbe girişimi ile birlikte net bir duruş sergilediğim de yanımda milletimden başka kimseyi bulamadım”²⁵³ açıklaması

249. “15 Temmuz Darbe Girişimi ile İlgili Meydanlara Yaptıkları Konuşma”, T. C. Cumhurbaşkanlığı, 23 Temmuz 2016, <http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/49742/15-temmuz-darbe-girisimi-ile-ilgili-meydanlara-yaptiklari-konusma.html>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2016).

250. “Beştepe’de Tarihi Zirve”, NTV, 25 Temmuz 2016

251. Burhanettin Duran, “Siyasetin Yeni Trendi Yenikapı Ruhu!”, *Sabah*, 6 Ağustos 2016

252. “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan ‘Misak-ı Milli’ Mesajı”, *Hürriyet*, 19 Ekim 2016.

253. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Yanımda Milletimden Başka Kimseyi Bulamadım”, *Sabah*, 27 Ekim 2016.

da bunun kanıtı olurken, 15 Temmuz sonrası mücadelenin taviz verilmeden gerçekleşeceği ve bu yapının bitirilmesinin “Demokrasi Şehitleri” ve tüm millete karşı sorumlulukları olduğunu söyledi. Bu açıklamalar kararlılık mesajı olarak kabul edilirken aynı zamanda FETÖ ile mücadelede, var olan tehlikenin bazı kesimler tarafından kavranamaması sebebiyle aksaklıkların yaşandığı ve Erdoğan’ın bu mücadelede yalnız kaldığı da tekrardan ortaya çıktı.

Sonuç olarak 2016, Türkiye gündemi açısından oldukça yoğun ve kritik gelişmelerin yaşandığı bir yıl olarak dikkat çekerken, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da gerek iç ve dış siyaset konularındaki karar ve söylemleri gerekse terörle mücadeledeki konumu ve özellikle de 15 Temmuz darbe girişimi ve sonrasında gösterdiği liderlik ile Türkiye siyasetinin baş aktörü olduğunu tekrar kanıtladı. Millet tarafından seçilmiş ilk cumhurbaşkanı olması ve kendisinin deyimiyle “koşan” ve “terleyen” bir cumhurbaşkanlığı yapması, Erdoğan’ı sadece seleflerinden farklı kılmayarak cumhurbaşkanlığı gündemini de Türkiye gündeminin ana unsurlarından biri haline getirdi ve siyasetle ilgili tüm konu ve tartışmalarda cumhurbaşkanlığı makamını etkin ve önemli bir taraf kıldı.

KRONOLOJİ-CUMHURBAŞKANLIĞI

31 Ocak- 4 Şubat	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 2016 yılındaki ilk yurt dışı gezisine Şili, Peru ve Ekvador'u kapsayan Latin Amerika ziyaretiyle çıktı.
22 Şubat	Ahmet Davutoğlu Başbakanlığında kurulan 64. Hükümet'in Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında ilk kez toplandı.
21-24 Mayıs	Birleşmiş Milletler tarafından ilk kez düzenlenen Dünya İnsani Zirvesi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ev sahipliğinde İstanbul'da toplandı.
25 Mayıs	Binali Yıldırım Başbakanlığında kurulan 65. Hükümet'in Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında ilk kez toplandı.
27 Haziran	Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e yaşanan jet kriziyle ilgili taziyelerini sunan ve üzüntülerini belirten bir mektup gönderdiğini açıkladı.
15 Temmuz	FETÖ mensubu subaylar darbe girişiminde bulundu.
19 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan, 15 Temmuz sonrası yayınladığı video mesajla ulusa seslendi.
20 Temmuz	15 Temmuz sonrası ilk kez toplanan Cumhurbaşkanı başkanlığındaki Bakanlar Kurulu, yine aynı gün içerisinde gerçekleşen Milli Güvenlik Kurulu toplantısında alınan olağanüstü hal tavsiye kararına uyarak tüm Türkiye'de üç ay süreyle OHAL ilan etti.
7 Ağustos	Cumhurbaşkanlığı himayesinde Yenikapı'da "Demokrasi ve Şehitler Mitingi" düzenlendi.
9 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan, yaşanan jet krizi sonrası ilk kez Rusya'yı ziyaret etti. Bu ziyaret ayrıca Erdoğan'ın 15 Temmuz'un ardından çıktığı ilk yurt dışı gezisi oldu.
28 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan, DEAŞ'ın düzenlediği terör saldırısı sonrası Gaziantep'e giderek "Birlik, Beraberlik ve Kardeşlik Mitingi"ne katıldı.
20 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan Birleşmiş Milletler 71. Genel Kurulu'nda konuşma yaptı.
28 Eylül	MGK, OHAL'i uzatma tavsiyesi kararı aldı.
3 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu OHAL'i üç ay uzatma kararı aldı.
14 Aralık	Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde 32. Muhtarlar Toplantısı düzenlendi.

